

Voruta

Nr. 8 (838) 2017 m. rugpjūčio 26 d. Nacionalinis Lietuvos istorijos laikraštis ISSN 1392-0677 Kaina 0,58 EUR

Šiame numeryje

3

Doc. dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Mažosios Lietuvos istorijos
pėdsakai
senosiose kapinaitėse

8

Tėviškės aušra

9-10

Prof. dr. Juozas SKIRIUS, Vilnius

Vasario 16-osios akto
genezė tarptautinių
santykių 1917–1918 m.
kontekste

13-15

Dr. Jurga ŽASINAITĖ-
GEDMINIENĖ, Vilnius

Antano Tyzenhauzo
įrašai Gardine –
šventojo Huberto mieste

Lenkijos problemos – mūsų problemos

Prof. Vytautas LANDSBERGIS, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo
Seimo Pirmininkas

Kremlius dar neišspausdino nei žemėlapių, nei pasų, kuriuose Aliaska būtų žymima kaip *iskomno* rusų žemė. O Varšuvoje radosi entuziastų apšauti net Maskvą. Jeigu jų būdas ar blūdas laimės, visi moderniosios Lenkijos piliečiai bus auklėjami per pasus, kad kai kurios garsios užsienio šalių vietovės neva buvusios ar vėl būsiančios lenkiškos. Tam tikra Lenkija. Tarp jų ir istorinė ilgaamžė – skaitau iš mūsų Konstitucijos – Lietuvos sostinė Vilnius.

Lieka kliautis – o aš puoselėju šią viltį, nes turiu ir draugų, ir gražių prisiminimų – kad ne visa lenkų visuomenė yra endekai. (Juolab nepainioti su Poznanės stadiono indykais). Jau atsiliepė į tą revizionistinio paso idėją normalūs, dar ir pragmatiški, lenkų politikų ir kultūrininkų balsai:

– Velniams mums pyktis su Lietuva ir Ukraina?

Žinoma, broliai, nei jums, nei mums to nestinga. Užtat labai pageidautina didžiajam Kremliaus indykui. Sumokėtų!

Ten sėdintis ilgabarzdysis imamas Aleksandras Duginas jau seniausiai paskelbė: pirmaeilis Rusijos užsienio politikos uždavinys esąs supykdyti Lenkiją su Lietuva.

O buvęs Lietuvos priešas, jau susipratęs Aleksandras Nevzorovas nūnai perspėja kitaip, išties blaiviai patriotiškai: imperinis nacionalizmas – baisi liga. Rusai esą jos užkrėsti ir paveikti bemaž beviltiškai.

Prof. Vytautas Landsbergis

Na, palikim tai patiems rusams. Kaip ir lenkams. Kažin, ar gražu pykti ant istorijos pažeistųjų. Padėkim, kaip antai, Smolensko tragedijai klausimu.

Keistas yra naujųjų lenkų ir rusų nacionalizmų supanašėjimas. Kremliečiams mat labai reikia parankinio „berniuko mušimui“ (*chłopiec do bicia*), tai visad Lenkija. Kliūtis veržtis į Vakarus. Atsigaunantiems lenkų endekams vėl tartum stinga berniuko mušimui – tai Lietuva.

Iš kur anas buvęs ministras R. Sikorskis vykdyt tokią aršią antilietuvišką nepakantos

ir kiršinimo politiką – vienas Dievas težino. Dabar paskelbti jo plepėjimų prie alaus įrašai net nestebina, tik patvirtina, kad kai kurių mūsų politikų bei žurnalistų polėkiai barstyti galvas pelenais – ak, mes turbūt kalti! – buvo naiviai berniukiški. Antai ir garsioji Sikorskio formulė, lyg Dugino užsakyta: nevažiuosiu į Lietuvą ir nebus gerų tarpusavio santykių, kol ponai Tomaševskis ir Cytacka (abu Lietuvos piliečiai) netars, kad jau galima. Tokia kaimynų „nacionalinė“ politika – apgailėtinas diplomatijos nuosmukis. Manau, apgadintoji Lenkijos elito dalis atsikvošės. Neprotinga ieškoti priešų ir mažinti draugų skaičiaus. Priešų ir be to knibžda.

O juk lenkų tauta turėdavo ir subtilaus humoro, ir savikritikos.

Antai „lenkas gudrus nukentėjęs“. Tauta, kuri save paironizuoja, yra tvarkoj. Su broliais rusais – blogiau.

Verta dėmesio ir lenkiška folklorinė gilios patirties išvalga, kad gyvatė, įkirtusi žemaičiui, nieko nelaimi. Net priešingai. Radislavas su Valdemaru to nesuvokė.

Reiktų susėsti draugiškai, be gyvačių, o tą tartum vienintelę vokišką raidę *w* – kol kas į šaldytuvą. Pradėkim nuo *x*. Nors vokiečiai nieko nereikalauja, neprotuoja, kai rašom *Marksas*.

Šaltinis – <Izinius.lt>, 2017-08-15.

Lietuva–Lenkija

Kam Lenkijai prireikė Aušros vartų?

Dr. Laurynas Kasčiūnas. Jono Česnavičiaus nuotr.

Lenkijoje surengta didelė propagandinė kampanija, viešųjų ryšių akcija, kurią galima drąsiai vadinti paslėpta teritorine pretenzija Lietuvai, dėl Aušros vartų atvaizdo įrašymo į Lenkijos naujojo pavyzdžio piliečių pasus. „Trakų žemės“ redakcija kreipėsi į Lietuvos Respublikos Seimo narį dr. Lauryną Kasčiūną, prašydama pakomentuoti tokį Lenkijos akibrokštą Lietuvai.

Kam Lenkijai prireikė Aušros vartų?

Tai siečiau su istoriniu ir religiniu aspektais. Žinome, kad Lietuvos ir Lenkijos istorijos yra susijusios. Tačiau tokio varianto pateikimas svarstymams atrodo labai keistai. Istorija yra istorija, ji buvo sudėtinga, skausminga, bet Vilnius buvo ir yra amžina Lietuvos sostinė ir kitai valstybei negali priklausyti. Atrodo, kad bent jau kultūriš-

kai Lenkijos valdžia iki šiol nesupranta ar nenori suprasti, kur baigiasi jos teritorija ir prasideda kaimyninių valstybių teritorijos. Nenorėčiau to vadinti kultūriniu imperikalizmu, bet, deja, toks Lenkijos požiūris gali apsunkinti abipusę suvereniteto pagarbą grįstą dvišalių Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimą. Visgi viliuosi, kad kitos valstybės objekto, t. y. Vilniaus Aušros vartų, atvaizdas nebus naudojamas naujuose Lenkijos piliečių pasuose.

Kokių galima tikėtis kitų Lenkijos pretenzijų Lietuvai?

Nėra gerai, kada besiskiriantys lenkų tautinės bendrijos padėties Lietuvoje vertinimai daro įtaką dvišaliams santykiams. Tačiau tai nėra unikalus atvejis. Pavyzdžiui, Vengrija vengrų tautinės bendrijos Rumunijoje reikalavimus buvo įvardijusi pagrindiniu dvišalių santykių su Rumunija elementu. Vengrijos valdžios ir vengrų tautinės bendrijos spaudimu 2003 m. Rumunija priėmė sprendimą, leidžiantį gausiai tautinių mažumų apgyvendintų teritorijų teismuose ir administraciniuose organuose vartoti vengrų kalbą. Asmenvardžių rašymas ir gatvių pavadinimų lentelės nebuvo vieninteliai reikalavimai. Galima pastebėti, kad kai kuriuos Vengrijos politikos elementus Lenkija atkartoja ir taiko santykiuose su Lietuva. Be abejo, prie tokių reikalavimų, kurių atgarsiai

Nukelta į 6 p.

Publicistika

Žygimantas Pavilionis: Aušros vartų idėjos bus atsisakyta

Žygimantas Pavilionis (pirmas iš kairės) Lenkijoje, Pščełnike (buv. Soldine) 2008 m. liepos 13 d. per Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus viešnagę Lenkijoje, paminint 75-ąsias Dariaus ir Girėno tragiško skrydžio per Atlantą metines. Garbės svečių knygoje pasirašo Valdas Adamkus ir Lenkijos Respublikos Prezidentas Jaroslavas Kačinskis. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

Lenkijoje surengta plataus masto viešųjų ryšių akcija, kurią galima pavadinti teritorine pretenzija Lietuvai dėl Aušros vartų atvaizdo įrašymo į Lenkijos naujojo pavyzdžio piliečių pasus. Ši akibrokštą Lietuvai „Trakų žemė“ paprašė pakomentuoti Lietuvos Respublikos Seimo nario Žygimanto Pavilionio:

Lenkija, siekdama paminėti valstybės atkūrimo šimtmetį, išleidžia naujo tipo pasus ir leidžia žmonėms balsuoti dėl to, kokie vaizdai ar kokios su valstybingumo šimtmečiu susijusios vietos turi atsirasti tuose pasuose. Tarp 14 galimų variantų atsidūrė ir Aušros vartų atvaizdas.

Suprantu lenkų sentimentus Aušros vartams, tačiau nemanau, kad kitos valstybės atvaizdai turėtų atsirasti lenkiškuose pasuose. Ypač dėl to, kad mūsų istorija XX a. pradžioje buvo gana permaininga. Viliuosi, kad idėjos patalpinti į lenkiškus pasus Vilniaus ar Ukrainos atvaizdus bus atsisakyta.

Dvišaliuose santykiuose su artimiausiais kaimynais visada iškyla ir iškils kontroversiškų klausimų ar nesutarimų. Tačiau kokie nors smulkūs nesutarimai neturi užgožti mūsų bendros strateginės darbotvarkės ir lyderystės regione. Šiandien, po JAV Prezidento D. Trumpo vizito Varšuvoje, matau daugiau galimybių bendradarbiauti, o ne pyktis.

„Nusidavimams“ – 185-eri metai

Genovaitė BURNEIKIENĖ, Vilnius

Pradžia Nr. 7 (837)

J. F. Kelkis daug laiko skyrė vertimams. Jis išvertė iš vokiečių kalbos į lietuvių kalbą ir parengė bei suredagavo daugelį religinių spaudinių: psalmynų, giesmių knygelii, pamokslų rinkinių. Juos išspausdino sėkmingai bendradarbiaudamas su Tilžės, Klaipėdos, Priekulės, Karaliaučiaus leidyklomis. Tačiau svarbiausias jo indėlis – tai leidinio „Nusidavimų apie Evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų“ organizavimas, redagavimas ir leidimas (1832–1867). Redaguodamas „Nusidavimus“, J. F. Kelkis rūpinosi taisyklinga leidinio kalba ir rašyba. Ją taisė pasitardamas su profesoriais A. Šleideriu ir F. Kuršaičiu. Jis rašė straipsnius, įvairius tekstus, juos spausdino ne tik „Nusidavimuose“, bet ir F. Kuršaičio redaguotame laikraštyje „Keleivis iš Karaliaučiaus“.

Jame buvo išspausdinti pirmieji lietuvių periodikos reportažų tekstai. Tai J. F. Kelkio „Mano keliavimas į Berlyną bei kas ten nusidavė“. Autorius perteikia savo išpučius iš evangelikų bažnyčios suvažiavimo, kuriame jam teko dalyvauti 1853 m., o 1854 m. išspausdintas kitas rašinys – „Miegantieji, pabuskite...“. Jame autorius pasakoja apie Klaipėdą nusiaubusį gaisrą. Ši publikacija dar artimesnė reportažo žanrui, nes autorius gan įtaigiai pasakoja apie įvykių raidą – jis pats buvo atvykęs į Klaipėdą ir stebėjo, kaip „labai didi vėtra pūtė“, todėl „ugnis išgąstingai degė per visą naktį ir per visą dieną“ ir sudegė „geriausie butai, o tarp jų ir didžioji bei puikioji liuteroniškoji bažnyčia“. Todėl J. F. Kelkį galime vadinti pirmuoju lietuvių periodikos atstovu, kurio rašiniai priskirtini skirtingoms žurnalistikos žanrų grupėms, nes juose esama tų žanrų požymių.

Jis rašė ir spausdino Mažosios Lietuvos kolonizaciją smerkiančius eilėraščius, paliko satyrinį eilėraščių „Viernas Kretingos žmogus“, istorinę poemą „Lietuvininkai“, kuri buvo paskelbta 1900 m., parengė ir M. Šerniaus spaustuvėje išspausdino kalendorių „Krikščioniškos kalendros ant meto 1877“. Jame aprašė Mažosios Lietuvos kūrėjų gyvenimą tautinės priespaudos sąlygomis, pateikė nemažai praktinių patarimų ūkininkams, kitos svarbios informacijos lietuvininkams. Jis sudarė atskirą lietuviškų giesmių rinkinį.

Sustiprėjęs germanizacijai, 1872–1876 m., kai lietuvių kalba buvo pašalinta iš mokyklų, F. Kelkis siuntė peticijas Prūsijos karaliui ir Vokietijos imperatoriui Vilhelmui I bei Švietimo ir kulto ministrui, prašydamas, kad bent tikyba valdžia leistų dėstyti gimtąją kalbą. Tuomet jis aktyviai dalyvavo lietuvininkų pietistų judėjime ir buvo aktyvus surinkimų sakytojas, taip palaikydamas lietuvių kalbos vartojimą lietuvininkų parapijose.

F. Kelkis 1875 m. įsteigė ir redagavo evangelikų liuteronų leidinį „Pasiuntinystės laiškelis“, kuris buvo leidžiamas Tilžėje, nuo 1876 m. – Klaipėdoje gotišku šriftu. Ėjo kartą arba dukart per mėnesį, vėliau neregulariai. Spausdino religinius straipsnius, giesmes, rašinius apie misijų veiklą bei skelbė joms auکوjusių gyventojų sąrašus. Tokie religiniai periodiniai leidiniai padėjo priešintis germanizacijai, nes puoselėjo gimtąją kalbą, stiprino lietuvininkų tautinį susipratimą bei jų šeimos formavosi skaitymo gimtąją kalbą įgūdžius.

„Nusidavimai“: tikslas, struktūra, tematika, reikšmė

Pirmasis leidinio „Nusidavimai apie Evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų“ numeris išėjo 1832 m. sausio mėn. Tilžėje gotišku šriftu. Tai knygelės formos leidinys. Nuo 7-ojo numerio „Nusidavimai“ buvo spausdinami Karaliaučiuje, Šulco (*Schulco*) spaustuvėje, o nuo 1872 m. „Ostpreussische Zeitung“ laikraščio leidyklos spaustuvėje. Čia buvo spausdinami iki 1914 m. rugpjūčio mėn. Vėliau leidinys buvo sustabdytas ir vėl trumpam atgaivintas 1921 m. bei vėliau numeris buvo išleistas F. V. Sieberto spaustuvėje Klaipėdoje. Leidinį įsteigė ir iki 1914 m. leido Karaliaučiaus misijų draugija, o 1921 m. atgaivino evangelikų liuteronų d-ja „Gluosnis“¹⁴. „Nusidavimai“

buvo leidžiami nuo 1832 iki 1934 m. ir nuo 1837 iki 1914 m. bei 1921 m.

Pirmojo „Nusidavimų“ numerio įžanginiame straipsnyje redaktorius J. F. Kelkis nurodė leidinio pagrindinį tikslą – lietuvininkams bus nušviečiama protestantų misionierių veikla bei aprašoma kitų šalių gamta, papročiai, buitį, o leidinio pagrindinis informacijos šaltinis – misionierių laišakai. Todėl, pasak F. Kelkio, „anie pasiuntiniai, kiek jiems tikta galima, gromatas atrašytį gaun, kuriose tatau išpasakoj, nieką nepriėdėdami ir nieką n’užtylėdami“¹⁵. Iš gautų pasiuntinių laiškų bus atrenkama tai, kas svarbiausia ir įdomu skaitytojams. „Iš gromatų potam svarbiausi dalykai išrašomi bei išdrukavojami, ir tai kožnas už menką prekę pirtk bei skaityti gal, ir dyvų dyvus tankei randa.“¹⁶ Taip redaktorius apibūdino būsimą leidinio tikslą ir suformulavo leidinio rašiniams pagrindinius reikalavimus: tikslumą, teisingumą, objektyvumą, svarbumą ir įdomumą.

Tai kriterijai, kurių turėjo laikytis pasiuntiniai, prieš siųsdami savo laiškus „Nusidavimų“ redakcijai. Redaktorius paaiškino, kad šis leidinys „tai dabar pagal norą lietuvininkų ir pagal velijimą Karaliaučiaus brolių, daugumo to melstas, vardan viešpaties apsiemiau iš vokiškų raštų naujaisius bei svarbiausius „Nusidavimams apie evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų“ lietuviškai surašyti, o Karaliaučiaus broliai druka parūpin“, nurodęs, kad „**jau ir lietuvininkams dvejus knygelės tų „Nusidavimų Dievo karalystėje“ išdrukavotos, vienos metė 1823, o antros metė po tam, kurias daug jusų skaite, bet kiti dar ir ne**“. Straipsnyje nurodoma, kad „šios knygelės yra pirmosios šio naujo pradėjimo“¹⁷. O šis „naujas pradėjimas“ perėmė ankstesnių „Nusidavimų“ paskirtį, tikslą ir pavadinimą. Taigi, pirmasis šaltinis apieėjusius „Nusidavimus Dievo karalystėje“ – tai F. Kelkio įžanginis straipsnis.

Pažymėtina, kad pasirodė po aštuonerių metų „Nusidavimai apie Evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų“, nors ir buvo ankstesniųjų „Nusidavimų“ tęsinys, tačiau F. Kelkis patikslino jų pavadinimą, koregavo leidinio struktūrą, periodiškumą, išplėtė tematiką, todėl šis leidinys igijo daugiau periodinio leidinio bruožų. Nors redaktorius „Nusidavimus“ vadino „knygelėmis“, tačiau neabejotinai F. Kelkio redaguojami „Nusidavimai“ priskirtini periodinių leidinių grupei.

Pirmasis „Nusidavimų“ numeris išleistas 16 puslapių apimties, spaudinio formatas 11,5x19 cm, ištisinė puslapių paginacija. Leidinio „išorinė“ forma dėl mažo formato, ištisinio teksto, išties, buvo panaši į knygelės, tačiau leidinio vidinė struktūra, tematika artimesnė periodinio leidinio bruožams, kurių, bėgant metams, vis daugėjo. Padidėjo leidinio formatas 23x15 cm, keitėsi teksto išdėstymas. Pradėta spausdinti trumpesnius rašinius, atsirado linijos, antraštės. Tekste atsirado skirtingo dydžio ir įvairaus intensyvumo šriftas. Skirtingo pobūdžio rašiniai „surado“ savo nuolatinę vietą leidinyje. Pradėta spausdinti piešinius, kurie papildė pasiuntinių tekstus ir suteikė patrauklumo leidinio puslapiams. Pagaliau atsirado rubrikos.

„Nusidavimai“ pirmaisiais metais išeidavo kartą per mėnesį, tačiau 1834 m. pasirodė tik penki numeriai, o 1835–1836 m. leidimas buvo sustabdytas. Nuo 1837 m. leidinys vėl leidžiamas. Iki 1864 m. išeidavo po 2–5 numerius per metus, o nuo 1865 iki 1914 m. „Nusidavimai“ vėl tapo mėnesiniu leidiniu. Taigi, „Nusidavimai“ ėjo net 82-us metus ir, nors šį leidinį redagavo net devyni redaktoriai: J. F. Kelkis (1832–1867), F. Neisas (1867–1873), K. Sturys (1873–1886), K. Jurksaitis (1886–1888), J. Pipiras (1888–1889), F. Penčukas (1889–1901), E. Endrulaitis (1901–1906), M. Šuišelis (1907–1914), K. Redmeris (1921), tačiau visi laikėsi pirmaisiais metais paskelbtos leidinio programos ir krypties.

Pirmaisiais metais „Nusidavimų“ tiražas buvo 400–500 egz., tačiau nuolat augo ir 1838 m. siekė 1 200 egz., o 1847 m. net 2 000 egz. Augantis tiražas rodė, kad lietuvininkai pradėjo labiau domėtis periodine spauda. Leidinį platino misijų draugijų skyrių val-

dybos, kunigai, surinkimininkai, nuo 1869 m. – Prūsijos karališkasis paštas.

Beje, 1848–1849 m. Europą apėmęs politinis ir visuomeninis sąjūdis pažadino ir Mažosios Lietuvos demokratinių jėgų aktyvumą. Šios naujos visuomeninės sąlygos turėjo įtakos, kad 1849 m. atsirado nauji, pasaulietinio turinio periodiniai leidiniai. Pirmasis revoliucinių idėjų pažadintas – lietuviškas dvisavaitinis priedas „Lietuviškas prielaiškas“, išleistas 1849 m. pradžioje. Jį redagavo mokytojas Mauras Pucas. Šį priedą leido Tilžėje ėjęs demokratinės minties laikraštis vokiečių k. „Dorfzeitung fur Preussen“. Tai vokiečių valdžiai opozicinis leidinys, todėl laikraštis buvo persekiojamas, baudžiamas piniginėmis baudomis, o 1849 m. lapkričio mėn. redaktorius buvo areštuotas ir laikraštis perkeltas į Karaliaučių. Deja, 1951 m. kovo mėn. buvo konfiskuotas ir „Lietuviško prielaiško“ Nr. 7. Redaktorius M. Pucas, norėdamas išvengti bausmės, emigravo į JAV ir laikraščio leidimas nutrūko¹⁸.

Klaipėdos spaustuvininkas F. V. Horchas 1849 m. balandžio 5 d. Klaipėdoje pradėjo leisti „Lietuvinkų prietelį“. Tai buvo visuomeninis-politinis savaitraštis, ėjęs iki gruodžio 28 d. Redagavo kunigas R. A. Cipelis (*Zippel*). Profesorius D. Kaunas 1991 m. Vokietijos Tarptautiniame laikraščių muziejuje surado „Lietuvinkų prietelio“ pirmąjį numerį. Šis keturių psl. 19,5x25,5 cm formato savaitraštis spausdintas gotišku šriftu. Redaktorius įžanginiame straipsnyje apibūdino leidinio paskirtį ir džiaugėsi „ta visuomenine atgaiva kurią sukėlė 1848–1849 m. Vokietijos politiniai įvykiai, ypač 1848 m. gruodžio 5 d. paskelbta Prūsijos konstitucija [...]“. Ji, nors ir ribota, skelbė politines ir rinkimų teises¹⁹, teigė redaktorius, pažadėjęs spausdinti rašinius, kurie padėtų ugdyti lojalumą esamai santvarkai. Kituose šio numerio puslapiuose išspausdinta Europos valstybių įvykių kronika, informuojama apie Mažosios Lietuvos įvykius, naujienas. Tačiau gruodžio mėn. R. A. Cipelis buvo paskirtas Darkiemio parapijos kunigu ir jam išvykus iš Klaipėdos, sustojo ir savaitraštis.

Prūsijos valdžia bijodama, kad „lietuvių liaudis nebūtų užkrėsta revoliucinės dvasios ir nenustotų būti prūsiško konservatingumo ramsčiu, pasiūlė Pridrikui Kuršaičiui leisti lietuvišką laikraštį [...] ir tam buvo paskirta valdiška subsidija – 450 markių“²⁰. F. Kuršaičio redaguojamas „Keleivis iš Karaliaučiaus broliams lietuvininkams žinias parnečas“ išėjo 1849 m. liepos 2 d. Šį savaitraštį spausdino Šulco spaustuvė gotišku šriftu Karaliaučiuje. „Keleivis“ – provokiškos orientacijos laikraštis ugdė gyventojų lojalumą Vokietijos valdžiai, spausdino religinius straipsnius, skelbė naujienas iš Vokietijos ir kitų šalių, siekė skiepyti lietuvininkams palankumą Prūsijos valdžiai, aršiai kovojo su kiekviena pažangesne mintimi, slopindamas visuomenės aktyvumą.

Lietuvių periodikai ypač reikšmingi 1849 m. Juos galime laikyti nacionalinės periodinės sistemos formavimosi pradžia, nes ėjo keturi skirtingo pobūdžio, skirti įvairioms lietuvininkų grupėms, įvairaus periodiškumo, skirtingo formato periodiniai leidiniai. Manome, kad nemažą poveikį, ugdant skaitytojų gretas, saugant gimtąją kalbą, žadinant gyventojų poreikį viešajai informacijai turėjo ir „Nusidavimai“, nes šis spaudinys net penkiolika metų buvo vienintelis lietuvininkams skirtas periodinis leidinys gimtąją kalbą.

F. Kelkis, redaguodamas „Nusidavimus“, itin rūpinosi lietuvių kalba, šalindamas iš rašinių germanizmus ir, siekdamas tikslesnės lietuvių kalbos, koregavo leidinio pavadinimą. Nuo 1847 m. vadinosi „Nusidavimai apie Evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų“, o nuo 1921 m. – „Nusidavimai apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonų“. „Nusidavimai“ spausdino religinius straipsnius, verstus iš vokiškų leidinių, pamokslus, giesmes, rašinius apie misijų paskirtį, ragino remti aukomis bei kvietė lietuvininkus įsijungti į pasiuntinių gretas. Apie misionierių veiklą Azijos, Afrikos ir Amerikos šalyse pasakojo pasiuntinių laišakai.

Misionieriai savo laiškuose aprašė tolimų kraštų gamtą, geografiją, pasakojo apie viet-

nių genčių gyvenimo sąlygas: skurdą, okupantų savivaliavimą, vietinių beteišiskumą, jų išnaudojimą. Iš gautų pasiuntinių laiškų F. Kelkis atrinkdavo svarbiausias žinias ir jas spausdino „Nusidavimuose“, kartais jas papildydavo savo komentarais, kuriuose ryškėjo jo užuojauta tolimų kraštų gyventojams. Pasiuntiniai savo laiškuose rašė ir apie sunkumus, kuriuos teko patirti misijų dalyviams neįprasto klimato kraštuose.

„Nusidavimų“ Nr. 4 aprašomas pasiuntinio Mills likimas. „Po keliu Nedelu alle Mills ant Juru didžiuoju budams susirgo. Liga vis didyn ėjo, bet Tikėjimo Linksmumas dar ju daugsinosi. [...] jo Draugas ir kiti ant Czepo esantieji numanė, kad jo Iszwalnijimas, arti buves. Taip ir nusidawė. Nieko nesiguosdamas. Akelems Dangun žurėdams, pakajinay užmigo. Jo Darbas szepus pabaigtas. Jo Amžius buwo trisdeszimt penkis Metus. – Nieks ant jo Kapo ne werks, ney Keleivis Iraszą jo Kapo ne skaitys. Jo Kunelis ilsis Juru Gilybėje, nes dar keliu Nedeliu Kelionę nu Žemės Kraszto buwo.“²¹

Spausdindamas misionieriaus laišką iš Ceilono, F. Kelkis savo komentaruose atskleidžia grobuoniškus kolonizatorių tikslus, kovojant dėl Ceilono. Jis pasakoja apie vargingą ceiloniečių likimą, nes „portugalai, patys katalikai būdami, rods verste vertė, kad jie taipojau katalikais pastotu, palikdami juos be jokio tiesos išpažinimo, kaip ir pirma. Taip mažą pasirūpino mūsų Europos krikščionys dėl dūšių tų, kurių žemišką naudą taipo begėdiškai išplėšė. Bet metė 1656 anuos portugalus apveikė olandai [...]. Tie dabar vėl tokiu jau būdu aną salą savinasi, ir kadangi jie evangeliškos vieros, tai anuos žmones vertė evangelikais pastoti. Tai jie darė ne per šaltą, kaip katalikai anksčiau, ket per kytrystę“²². F. Kelkis atskleidė tikrąsias krikščionybės skleidimo priežastis.

F. Kelkis 1841 m. komentuodamas išspausdintą laišką apie čirokesų mergaitę, kuri apsikrikštijo ir dirbo mokytoja, tačiau po krikšto genties gyvenimas nepalengvėjo. Dėl europiečių vykdomos Amerikos žemyno kolonizacijos, ten gyvenusios gentys buvo išvaromos iš savo žemės. „Taipo čirokezai turėjo iš savo tėviškės visi išeiti, krikščionių be jokios teisybės išvaryti, ir turėjo toli į svetimą šalę nusitraukti ir svetimame pagonų kampe daboti, kur galėtų pradingti. Šitas jų išvaymas nusidavė šaltų žemų meto 1835, ir ant tos ilgos kelionės ketvirtoji dalis jų galą gavusi. Bet ką tame tarpe anie pagonai apie krikščionis mislyti tur, kurie taip išgąstingai elgiasi, sylingesni būdami.“²³ F. Kelkis į šį klausimą neatsakė, bet jo komentarai galėjo sukelti abejonių skaitytojams. Ar reikia aukoti pinigų ir remti misijas, jei taip grobikiškai elgiamasi su kitų kraštų vietiniais gyventojais.

Pasiuntiniai savo laiškuose rašė ir apie kitus tolimų kraštų įvykius. „Nusidavimai“ 1848 m. išspausdino pasakojimą, kaip Taytės salos gyventojai kovojo dėl savo žemės su prancūzais. „Ale Taytės žmonės atsitraukė į kalnus ir bile prancūzai jiems artindavosi, tai anie juos atmušdavo atgal ir vis laimėdavo. Prancūzai negalėdami Taytės žmones valoti, jų paliktą naudą apnioko. Butus, kiemus, miestelius vislab sudegino, jų labai vaisingus ir didey naudingus medžius iszkirto ir ant szaknų ugni sukūrė, idant nieks daugiaus ne be atželtų, ir tumi aną salą į puszią apvertė“²⁴. Taigi, pasiuntiniai stengėsi kuo plačiau aprašyti įvairius „swieto nutikimus“ ir su jais supažindinti „tėviškėje gyvenančius pasiuntinystės-prietelius“.

¹⁴ Kaunas D., „Nusidavimai apie Evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų“, in: *Knygotyra enciklopedinis žodynas*, V., 1997, p. 274.

¹⁵ *Nusidavimai apie Evangelijos Prasiplatinimą tarp Žydų ir Pagonų*, T., 1832, Nr. 1, p. 6.

¹⁶ *Ibid.*, p. 6.

¹⁷ *Ibid.*, p. 6.

¹⁸ Tamošiūnas J., „Lietuviškas prielaiškas“, in: *Lietuviškų periodinių leidinių bibliografija 1832–1982*, K., 1991, p. 245.

¹⁹ Kaunas D., „Pirmasis lietuvių laikraštis“, in: *Žurnalisto žinytas*, V., 1992, p. 69.

²⁰ Biržiška V., *Iš mūsų laikraščių praeities*, K., 1932, p. 18.

²¹ *Nusidavimai apie Evangelijos Prasiplatinimą tarp Žydų ir Pagonų*, T., Nr. 4, p. 60.

²² *Ibid.*, 1832, Nr. 8, p. 121.

²³ *Ibid.*, 1841, Nr. 2, p. 29.

²⁴ *Ibid.*, 1848, Nr. 2, p. 25.

Mažoji Lietuva

Mažosios Lietuvos istorijos pėdsakai senosiose kapinaitėse

Doc. dr. Martynas PURVINAS, Kaunas

Sovietinės okupacijos laikais nusiaubtame ir ištuštėjusiame krašte idomių senosios istorijos ženklų dar galima aptikti tenykštėse kapinaitėse. Nuo Reformacijos ir Martyno Mažvydo laikų plitęs lietuviškas raštas paliko tūkstančius lietuviškų įrašų antkapiniuose paminkluose, senųjų šnekų ir tarmių, anų laikų rašybos pėdsakus. Ir vokiškai rašytuose tokiuose įrašuose dažnai aptiksime baltiškų vietovardžių ir asmenvardžių (už kitataučio ištekejusios moters antkapiniame paminkle dažnai būdavo įrašoma ir jos mergautinė lietuviška pavardė). Visa tai aprašėme savo dviejose mokslo monografijose apie Mažosios Lietuvos kapines (kol kas tokiomis negali pasigirti kiti mūsų šalies etnokultūriniai regionai).

Deja, piktaivaliai žmonės ir negailestinga laiko tėkmė toliau niokoja senąsias to krašto kapinaites, kurių dabar žinoma ne vienas tūkstantis. Ten tirpsta lietuviškosios istorijos žymės, saviti buvusio lietuvininkų gyvenimo pėdsakai.

Jau kelerius metus išeivis filologas Algis Šveikauskas ir viešoji įstaiga „Augustana“ įvairiose vietovėse organizuoja vasaros stovyklas, į kurias susirinkę entuziastai iš visos Lietuvos ir vietos švietuoliai tvarko nuo 1944 m. niokotas senąsias kapinaites buvusiame lietuvininkų krašte. Per tuos metus ne viena dešimtis vietos žmonių (tarp jų ir seniūnai, kiti vietos valdžios tarnautojai) praėjo tas vasaros „akademijas“, sužinojo, kaip galima pratesti senųjų antkapinių paminklų amžių, lietuvininkų amžinojo poilsio vietas paversti civilizuotai valstybei pritinkančiais tvarkingais ploteliais. Deja, būtent jubiliejiniais Reformacijos metais, kai kraštas prie Nemuno žemupio turėtų susilaukti didesnio dėmesio, valstybinių lėšų dalytojai nebepaskyrė lėšų kasmetinei senųjų kapinių tvarkytojų stovyklai.

Mažosios Lietuvos gerbėjų šiemet išgelbėjo Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos Kultūros komisijos pirmininkė Jūratė Caspersen ir Pagėgių savivaldybė, liepos 7–9 dienomis surengė dviejų dienų pasitarimą su kapinių tvarkymo talka. Renginyje dalyvavo Pagėgių meras Virginijus Komskis, savivaldybės ir kultūros įstaigų darbuotojai, seniūnai ir visuomeninių organizacijų atstovai. Apie senųjų kapinių tvarkymo ypatumus pasakojo Kultūros paveldo departamentu vyr. valstybinė inspektorė Andronė Vyšniauskienė ir aš. Vykome apžiūrėti aplinkinių senųjų kapinai-

čių, kur maloniai nustebino stebėtina pažanga. Ten, kur nusiaubtas senąsias kapinaites prieš porą dešimtmečių slėpė beveik neižengiami brūzgynai ir piktžolės, kur mėtėsi dar sovietmečiu paliktos šiukšlės, dabar matėme dailiai sutvarkytus plotelius.

Pagėgių savivaldybė jau turi dvejas puikiai sutvarkytas senąsias kapines, kurios gali būti pavyzdys visai Lietuvai. Ten esantis Mažosios Lietuvos panteonas (Rambyno ar Bitėnų–Užbičių kapinės) ir Bitėnų–Šilėnų kapinės (su Jankų ir kitų lietuvininkų giminių kapais) jau dabar patraukia daug lankytojų, jos tapo žinomiausiais turistiniais objektais. Jas iš užmaršties ir apleistumo prikėlė dešimtys žmonių (antai, Šilėnų kapines kruopščiai tvarkė levos Jankutės pakviesti Lietuvos pagražinimo draugijos vietinio skyriaus nariai).

Tvarkomos ir kitos žinomesnės Pagėgių valdų senos kapinės, taip lenkiant Šilutės ir Klaipėdos rajonus. Antai, sovietmečiu suniokotas Plaškių bažnyčios šventorių su senosiomis kapinėmis apjuosė daili tvora, rūpinamasi palaidojimais Vilkyškių bažnyčios šventoriuje.

Šeštadienį į talką senosioms kapinaitėms tvarkyti susirinko dvidešimt šeši žmonės, vadovaujami paties Pagėgių mero. Darbai pradėti Būbliškės dvaro kapinaitėse, kur valyti išvartytieji antkapiniai paminklai, kovota su vis atsigaunančiomis piktžolėmis.

Šiandien mažai kam žinoma Būbliškė ne vieną šimtmetį buvo svarbiausias apylinkių administracinis centras, ten ilgai buvo reikšmingosios Tilžės apskrities vadovų rezidencija. Pro didžiąją dvaro sodybą praeityje ėjo pagrindinis krašto vieškelis, vedęs iš Tilžės į Klaipėdą. Toje sodyboje anksčiau stovėjo didieji ūkiniai trobesiai, ten veikė vandens ir vėjo malūnai. Plačiose valdose darbuodavosi šimtai lietuvininkų, dirbusių žemę ir auginusių gyvulius. Turtingi dvarininkai saviškių amžinojo poilsio vietai pasirinko vaizdingą plotelį aukštumoje, iš kur atsiverdavo išpūdingas reginys į apačioje plytinį Nemuno slėnį. Tvarkingose kapinaitėse statyti puošnūs antkapiniai paminklai, gaminti Tilžėje ar atsigabenti iš Vakarų. Deja, po 1944 m. praeities paveldu mažiausiai rūpintis – griauti didieji sodybos trobesiai, niokotas erdvusis Būbliškės parkas. Gal 1986 m. nugriauti net ir patys dvaro rūmai, kuriuose 1807 m. sudarant garsiąją Tilžės taiką buvo apsistojęs pats Rusijos caras Alek-

Kapinių tvarkymo talkininkų nuvalytos senųjų antkapinių paminklų liekanos Būbliškės dvaro kapinėse, 2017 m. liepos 8 d. M. Purvino nuotr.

sandras I. Naujieji pokario atvykėliai ėmėsi ir Būbliškės dvaro kapinaičių – iš ten pagrobti visi metaliniai dirbiniai, išplėstos brangaus akmens lentos su įrašais ir kitkas. Tarp palaičių ieškant ko vertingesnio, raustos didžiulės duobės. Į vieną tokią duobę galop nuverstos ir išpūdingo memorialinio statinio paliktosios dalys. Šią vasarą talkininkams atidengus to memorialo fragmentus, neatsisakoma minties ateityje atstatyti tą vaizdingą statinį, galintį tapti išpūdingu turistiniu objektu. Prakirtus nuo 1944 m. sužėlusius krūmynus, nuo senųjų kapinaičių vėl atsivertų išpūdingi reginiai į Tilžę ir Nemuno slėnio platybes, į tolumoje dunksantį Rambyno kalną.

Toliau darbuotasi Mikytų kapinaitėse. Tą vietovę prie dabar žinomos kelių sankryžos XIX a. garsino vietinis dvarininkas Florijanas Šlenteris, studijavęs senovės graikų raštus ir juose ieškojęs užuominų apie Baltijos kraštus, senovės prūsus, gintarą ir kitką. Šiandien tegalima stebėtis, kad nuošaliuose Mikytuose praeityje rašytos knygos apie antikos laikus, kad ten svarstyta, ką galėtų reikšti viena ar kita prieš dvidešimt penkis šimtmečius užrašyta senųjų graikų šviesuolio frazė.

Daug dešimtmečių Mikytai buvo tilžiškių poilsiavietė, į kurią bėgiais atriedėdavo dailūs Tilžės tramvajaus vagonėliai. Didmiesčio gyventojai rengdavo savus *piknikus* rūpestingai prižiūrimame miško parke, apsistodavo ten stovėjusiuose vasarnamiuose, puotaudavo Mikytų *karčemo*se. Dvarelio žmonės ir kiti vietos gyventojai laidoti tvarkingose vietos kapinaitėse – joms buvo išlygintas nemažas pamieškės sklypas, apsodintas eglių juosta, papuoštas retesniais dekoratyviniais želdiniais ir tuomet

populiariomis vijoklinėmis gebenėmis. Deja, po 1944 m. nebeliko nei miesto tramvajaus, nei tvarkingame miške poilsiausių Tilžės didmiesčio gyventojų. Mikytai liko skurdi senosios gyvenvietės liekana, dvarelio sodyboje įkurdinti senelių ir invalidų globos namai, kurių mirę globotiniai laidoti vis tose pačiose senose kapinaitėse. Iš šių buvo pagrobti beveik visi vertingnesniji dirbiniai, sunaikinti buvę įrašai apie ten palaidotus lietuvininkus ir kitus šio krašto žmones. Mūsų talkos metu šalinti kapinių plote suželiantys medeliai ir krūmai, užtamsinantys senuosius kapelius, surinktos šiukšlės ir nupjauta žolė.

Pabaigoje apsilankyta Grigalaičių dvarelio kapinaitėse, kuriose darbštūs seniūnijos darbuotojai nupjovė sužėlusią žolę. Po 1944 m. iš tų nuošalių kapinaičių taip pat buvo pagrobti vertingesni (bet lengvesni ir grobikų panešami) dirbiniai. Įrašai išvartytų paminklų dalyse tebeliudija apie permainingą tos vietovės istoriją, besikeitusius jos gyventojus. Deja, sovietinės okupacijos laikais buvo pagrobti visi kapinių želdiniai, nedidelės kapinaitės turėjo tapti nebepastebima ūkio ganyklų masvyvo dalimi, kur žolę rupšnotų gyvuliai, o ne pagarbiai saugoma mirusiųjų amžino poilsio vieta.

Literatūra

1. Purvinas M., Purvinienė M., *Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai*: Mokslo monografija, I knyga, Kaunas: Technologija, 2010, 464 p.
2. Purvinas M., Purvinienė M., *Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai*: Mokslo monografija, II knyga, Kaunas: Technologija, 2014, 597 p.
3. Purvinas M., Purvinienė M., „Mažosios Lietuvos antkapinių paminklų raidos bruožai XV–XX a.“, in: *Kultūros paminklai*, Nr. 19, Vilnius, 2015, p. 57–68.
4. Purvinas M., Purvinienė M., „Senųjų pamario krašto kapinių istorinė ir kultūrinė svarba. Būdingos tradicinių antkapinių metalinių kaltinių kryžių formos“, in: *Rekomendacijos Mažosios Lietuvos senųjų kapinių saugojimui ir tvarkymui*, 2015, p. 5–16.
5. Purvinas M., Purvinienė M., „Bitėnų-Rambyno kapinės 1990–2014 metais“, in: *Bitėnų kapinės – Mažosios Lietuvos panteonas*, 2015, p. 7–18.
6. Purvinas M., „Mikytai ir Florijonas Šlenteris“, in: *Voruta*, 2012 m. kovo 31 d., Nr. 7, p. 3; 2012 m. balandžio 4 d., Nr. 8, p. 3.
7. Purvinas M., Purvinienė M., Kačinskaitė I., „Būbliškė I“, in: *Lietuvos dvarų sodybų atlasas*. II. Pagėgių savivaldybė, Vilnius, 2014, p. 57–62.
8. Purvinas M., „Grigolaičiai“, in: *Lietuvos dvarų sodybų atlasas*. II. Pagėgių savivaldybė, Vilnius, 2014, p. 80–83.
9. Purvinas M., „Mikytai“, in: *Lietuvos dvarų sodybų atlasas*. II. Pagėgių savivaldybė, Vilnius, 2014, p. 142–145.
10. Purvinas M., „Būbliškės dvaras. Mažosios Lietuvos kultūros paveldas“, in: *Voruta*, 2009 m. balandžio 4 d., Nr. 7, p. 11.

„Nusidavimams“ – 185-eri metai

Atkelta iš 2 p.

Lietuvininkų skundai dėl lietuvių kalbos persekiojimo

„Nusidavimų“ paskirtis buvo nušviesti misionierių gyvenimą ir skleisti pasiuntintys-tės idėjas, raginant lietuvininkus aktyviau dalyvauti misijų veikloje bei rinkti joms aukas. Tačiau F. Kelkis ne kartą pažeidė šią programą, rašydamas apie lietuvininkams svarbius klausimus. „Nusidavimai“ 1844 m. išspausdino didelį straipsnį „Apsakymas lietuviams“. Jame apžvelgti lietuvininkų rašyti skundai Prūsijos karaliui dėl lietuvių kalbos ignoravimo ir persekiojimo. Lietuvininkai skundėsi, kad į lietuviškas parapijas skiriami kunigai ir valdininkai, nemokantys lietuvių kalbos. Straipsnyje autorius cituoja karaliaus Fridricho Vilhelmo III laiško, rašyto 1807 m. Prūsijos kanceliui fon Šlioteriui ištrauką, kai buvo duotas karaliaus nurodymas, kad „šeši geros galvos esą lietuvininkai aukštuose moksluose būtų išmokinti ir po tam savo kampe į kunigus bei kitus aukštus ednikus idėti būtų“. Straipsnyje rašoma, kad šis karaliaus nurodymas buvo nuslėptas ir nevykdomas, todėl lietuvininkai rašė skundus.

Pagaliau Fridrichas Vilhelmas IV savo laiške 1844 m. sausio 12 d. lietuvininkams paskyrė daugiau vietų ir stipendijų mokslams eiti, o kai dirbs, „kad jiems užduota būtų, idant jie lietuviškus raštus ir lietuvišką kalbą prikavotų ir pridabotų, ir didei už tai rūpintų, kad kalba ir raštas lietuvininkų ne tiktai išliktų, bet ir daugintis per visokias geras knygas bei visokius naudingus raštus“²⁵. Straipsnyje dėkojama karaliui už „šią malonę“, nes dabar

paskyrus lietuvininkams dvylika stipendijų po 300 markių metams Tilžės gimnazijoje ir šešias stipendijas po 600 markių Karaliaučiaus universitete, prasidėjo varžybos dėl kandidatų parinkimo. Neretai tomis stipendijomis pasinaudodavo lietuviškai pramokę vokiečiai. Šios vėšiai paskelbtos žinios buvo svarbios visiems Mažosios Lietuvos gyventojams, nes tai buvo vienintelis viešas šaltinis apie valdžios priimtus sprendimus. Deja, iš šio fondo 1849 m. buvo paskirta F. Kuršaičiui metinė 450 markių subsidija leisti „Keleivio“ laikraštį.

„Gėrimai tik grieką sujudin“

Taip teigė F. Kelkis 1845 m. beveik visą „Nusidavimų“ numerį paskyręs lietuviškų parapijų reikalams. Jis apžvelgė religinės situacijos būklę, svarstė, ar tinkamai kovojama už blaivybę. Autorius griežtai „barė“ lietuvininkus, jog ne visuomet jie laikosi pietizmo idėjų, ragino atsakyti „svieto linksmybių“, nes „gėrimai tik grieką sujudin“, todėl per šventes visiems siūlė „evangelijos dvasišką vyną“, kuris padės siekti pamaldumo.

Tačiau F. Kelkiui rūpėjo ne tik tautiečių dvasiniai dalykai, bet ir jų ateities perspektyvos. Jis neigiamai vertino lietuvių emigraciją į Ameriką. Savo požiūrį išreiškė „Nusidavimuose“, emocingai atskleidamas emigracijos priežastis. „Amerika! Amerika! Kieno ausyse šitas vardas ne gana skambėjęs per paskutuojų du metu? Nesa daug ir iš Lietuvos jau, kaip ir iš kitur, didžių kūniškų bėdų suspausti... pamislinę ten rojų patį rasią ir nepadūmoj, kad rojus jau niekur nebėr ant žemės.“²⁶ Todėl lietuvininkus F. Kelkis ragino „pasiuntiniais pastoti“, skelbdamas stojimo sąlygas į

Gosnerio misijų d-jos mokyklą (1888, Nr. 1), o moteriškes kvietė į misionierių pagalbininkų ruošimo kursus, paskelbęs „Širdingą pranešimą į visas mielas evangeliškas moteriškes bey mergaites lietuviškame kampe“ (1884, Nr. 7). „Nusidavimai“ šalia religinių tekstų skelbė ataskaitas, korespondencijas, žinutes, skelbimus apie misijų draugijų organizuojamus renginius, susitikimus, šventes. Po rubrika „Dovanos“ buvo spausdinamos ataskaitos, statistiniai duomenys, aukotojų sąrašai: kas, iš kur ir kiek paaukojo misijų veiklai. Tarp aukotojų buvo ir lietuvininkų.

Kokiems reikalams buvo išleistos paaukotos lėšos, savo „gromatos“ rašė pasiuntiniai. Apie pasiuntinio veiklą ir panaudotas lėšas praneša „Gromata pasiuntinio Didlaukio iš Rytų Indijos“ (1882, Nr. 12), „Gromata pasiuntinio Dobljo Mertinio iš Australijos“ (1888, Nr. 3), „Gromata Dorotheos Szwelnenes, pasiuntinio pačios iš P. Afrikos“ (1878, Nr. 6). O prie laiško „Aprašymas kelionės pasiuntinio Erdmono Švelniaus iš tėviškos į p. Afriką“ pridėtas dar V. Europos ir P. Afrikos žemėlapis su užrašais lietuvių kalba (1876, Nr. 8). Tai pirmasis lietuviškas kartografinis spaudinys. Vėliau buvo paskelbtas ir Australijos žemėlapis su lietuvių kalbos užrašais ir išspausdintas K. Jedinaičio „Išguldymas kortikės nu Australijos“ (1881, Nr. 1). Pasiuntiniai savo laiškus tekstus dažnai iliustruodavo piešiniais: gamtos peizažais, buities detalėmis, etnografiniais motyvais. Tad pasiuntinių „gromatos“ atliko ir pažintinę misiją.

Lietuvių periodikos pirmtakas „Nusidavimai“ atskleidžia lietuvių periodinės spaudos ištakas, parodo, kaip „augo“ spaudinys, įgaudamas periodinio leidinio bruožus, ir

kaip klostėsi lietuvių periodika pirmaisiais jos raidos metais. Nors „Nusidavimai“ buvo skirti misijų veiklai propaguoti, tačiau šalia konfesinių tekstų paskelbta rašinių, kurie įamžino lietuvininkų gyvenimo aktualijas, Mažosios Lietuvos krašto įvykius, gyventojų problemas. Tiesa, jos vertinamos iš protestantiškų pozicijų, propaguojamas religinis nuolankumas, skatinamas pamaldumas. Tačiau, nepaisant leidinio krypties, jame užfiksuoti konkretūs tuometinio gyvenimo fragmentai. Leidinyje pastebimas nuolatinis dėmesys lietuvių kalbos likimui. Iš leidinio tekstų aiškėja, jog buvo tikslinama kalba, šalinamos iš tekstų svetimybės. Leidinys pratino lietuvininkus prie taisyklingos gimtosios kalbos, supažindino su kitų kraštų geografijos, istorijos, etnografijos žiniomis, ko vojo už lietuvių kalbos teises, kėlė emigracijos, lietuvių kalbos teisės klausimus, informavo apie valdžios sprendimus. Taip skatino lietuvininkų poreikį periodinei spaudai ir ugdė naujas skaitytojų gretas.

Pabrėžtina, kad „Nusidavimai“ nuo „knygelės“ transformavosi į periodinį leidinį, kurio puslapiuose atsirado ir vystėsi periodinės spaudos žanrai: informacinė žinutė, straipsnis, ataskaita, korespondencija, komentarai. Neabejotina, „Nusidavimų“ laikraščio reikšmė, nes jis įpratino skaitytojus reguliariai domėtis viešuoju gyvenimu ir, įgijęs nemažai skaitytojų, paskatino kitus leidėjus leisti įvairius krypties lietuvių periodinius leidinius. Taip užbaigęs pirmąjį periodinės spaudos raidos etapą (1849 m.), jis tapo tolesnės nacionalinės periodinės spaudos sistemos plėtotės dalimi, nors pats ir toliau tęsė savo užsibrėžtą misiją.

²⁵ „Apsakymas lietuviams“, in: *Nusidavimai apie Prasiplatinimą tarp Žydų ir Pagonių*, K., 1844, Nr. 3, p. 52–61.

²⁶ *Nusidavimai apie Evangelijos Prasiplatinimą tarp Žydų ir Pagonių*, K., 1846, Nr. 2, p. 28.

Naujas veikalas apie Mažosios (Prūsų) Lietuvos valstiečių praeitį

Doc. dr. Martynas PURVINAS, Kaunas

Tokiose agrarinėse šalyse kaip Lietuva valstiečiai (žemdirbiai ir gyvulių augintojai) tūkstančius metų sudarė krašto gyventojų daugumą. Jų darbu sukurtomis gėrybėmis naudodavosi vadai, kariai, žyniai ir kiti. Tačiau senųjų istorijos metraštininkų dėmesio visada susilaukdavo ne gausūs valstiečiai (esą dėmesio neverta beveidė žmonių minia), o įvairūs valdovai ir kiti, kurių žygiai ir nuopelnai aprašinėti akmenyje, odoje ar kitur.

Civilizuotoms šalims ižengus į naujas raidos epochas, ten jau prieš kelis dešimtmečius susivokta, kad istoriją išsamiau gali apibūdinti ne vien vadų ir valdovų žygiai, bet ir eilinių žmonių buvę gyvenimai, įvairiais laikotarpiais vykę pokyčiai ir kt. Tose šalyse gyvuoja savos kaimotytros mokyklos, įvairiais požiūriais tiriančios savojo kaimo ir jo žmonių gyvenimą. Ten stengiamasi nustatyti buvusio kaimiškojo gyvenimo ypatumus, skirtingų epochų ypatumus. Daugelio specialistų pastangomis parengti reikšmingi ir išsamūs mokslo darbai, rodantys, pavyzdžiui, kad tokio amžiaus pradžioje apibūdinamo krašto valstiečiai gyvenę gana gerai (pagal tos epochos galimybes), o štai tada ir tada kaimus užgriuvusi krizė (dėl netinkamų orų, pavojingų epidemijų, karinių konfliktų ir t. t.).

Deja, apie Lietuvos kaimo istoriją vis dar žinoma labai nedaug. Tam tikrai veikėjų grupuotei užblokavus mokslo monografijų ciklo „Lietuvos kaimų istorinė raida“ tolesnę leidybą, nežinia kada žingėdūs mūsų šalies žmonės sužinos ką svarbaus apie Žemaitijos ir Suvalkijos – Sūduvos, Šiaurės Lietuvos ir kitų regionų kaimų praeitį.

Laimei, susilaukiama užsienio tyrėjų talkos. Antai, išeivis iš Mažosios Lietuvos dr. V. Rotė (*Wolfgang Rothe*) su savo talkininkais išleido naują knygą apie to regiono valstiečių gyvenimą nedaug kam pažįstamais prieškario ir Antrojo pasaulinio karo metais.

Besirūpinant labai senų laikų istorija ar efektingais praeities įvykiais, neskubama suvokti, kad tai, kas vyko prieš kelis dešimtmečius – tai jau taip pat į užmaršties okeaną grimztanti praeitis, kurios liudininkų kasdien lieka vis mažiau. Dabar neužfiksavus ir neapmaščius prieškario įvykių ir tuometinio gyvenimo, ateityje tą suvokti bus vis sunkiau.

Ir Didžiojoje Lietuvoje vis mažiau kas žino, kad prieškario kaimuose buvusi sava ūkinė, administracinė ir kitokia tvarka, kad anuomet ne vien bėgiota į „vakaruškas“, žaista ar klausytasi kokių sakmių. Jau išėjusi iš gyvenimo karta – anų laikų ūkių šeimininkai – pirkdavo ir pardudavo, ieškodavo sėkmingesnio ūkininkavimo galimybių ir pan. Anuomet rašyti ir pasirašinėti visokie popieriai – tuometinio ūkinio, socialinio ir kitokio gyvenimo liudininkai, kuriuos ne kiekvienas valstietis rūpestingai saugodavo. 1940 m. prasidėjus okupacijų, vėliau represijų ir tremčių epochai, griūvant įprastinio gyvenimo pamatams, tvarkinges-

nieji ir apdairesnieji vis uoliau naikindavo visokius senus popierius, galinčius prišaukti kokių nemalonumų. Tais laikais kaitalios biografijos, išsižadėta giminių ar buvusių įtartinų sandorių, „užmiršinėtas“ turėtas turtas ir kitkas. Šiandienams tyrėjams vis sunkiau aptikti kokią išsamesnę dokumentaciją apie prieškarį ir karo metus Lietuvos kaimuose.

Istorikai būtų galėję džiaugtis, kad Mažosios Lietuvos kaimiečiai buvo patekę į labai išplėtotą Prūsijos valstybės biurokratinę sistemą. Daugeliui ūkinių veiksmų ten buvo parengti įvairūs blankai, standartinių sutarčių, ataskaitų ir kitko formos, kurias turėdavo pildyti ūkio subjektai – ūkininkai, produkcijos supirkėjai, prekių tiekėjai ir kiti. Visa tai šiandien taptų tikru lobynu, visapusiškai apibūdinančiu praeities kaimo gyvenimą tamė regione.

Deja, Antrojo pasaulinio karo pabaiga viską pakreipė savaip. Nuo 1944 m. vasaros sovietinei kariuomenei artėjant prie Rytprūsijų, vietos gyventojams liepta evakuotis į Vakarus (taip ne vienam išgelbstint gyvybę). Veikiausiai ne kiekvienas ūkininkas į pabėgėlio vežimą tuomet susikraudavo visą giminės archyvą – dar tėvų ir senelių mokėtų mokesčių kvitus ir visus kitus popierius. Pasitraukimas į Vakarus nebūdavo sklandus – vis daugiau pabėgėlių pakelėje palikdavo sulūžusius vežimus; netekus arklį, tekdavo pamesti ir daugumą išsivežtų daiktų, visokius senus popierius ir kitką.

Antai, Ieva Jankutė (*Eva Jankus-Gerola*) iš savo tetos pasakojimo žinojo, kad Martynui Jankui, su artimaisiais arkliniu vežimu traukiantis į Vakarus, galop teko persėsti į traukinį, į kurį leista pasiimti tik mažesnius nešulius. Iš Bitėnų gabentas Mažosios Lietuvos patriarcho archyvas (su lietuviškais spaudiniais, Lietuvos Respublikos apdovanojimais ir kt.) tada buvo sudegintas pakelėje – taip atsikratant ir nacistinėje Vokietijoje mirtinai pavojingų dalykų.

Šitaip (ar degančiuose bombarduojamuose miestuose, skendusiuose pabėgėlių laivuose, įsmukus sueižėjusiam marių lede ir pan.) pražuvo daugybė vienokių ar kitokių dokumentų, kurie šiandien būtų galėję daug ką pasakoti apie praeitį.

Po prof. L. Mažylio atradimo dabar neretai paminimi Vokietijos archyvai, kur esą galima rasti beveik viską. Profesionalūs tyrėjai žino ir kitokių dalykų.

1944 m. pradėjus rengti Rytprūsijų evakuaciją į Vakarus, imta atrinkinėti reikšmingesnes vertybes. Svarbiausiuose (Karaliaučiaus ir kt.) archyvuose atrinkinėti seniausios dokumentai, rūpintasi bažnytinėmis knygomis, įvairiomis relikvijomis ir pan. Mažiau svarbūs dalykai slapstyti krašte (taip Laukstyčių pilyje atsидūrė lituanistinės vertybės). Anuomet nebuvo jokios galimybės, nematyta ir prasmės į Vakarus bombarduojamais keliais, stingant transporto ir kuro rezervų, gabenti kiekvienos įstaigos

(nuo lentpjuvės iki seniūnijos) archyvus – milijonus puslapių visokių blankų, dešimtis ir šimtus tonų popieriaus. Taip absoliuti dauguma per dešimtmečius ir šimtmečius kaupuotos dokumentacijos liko krašte. Dažno užkariavtojo tikslesniuose prisiminimuose vis būdavo rašoma apie užimtuose miestuose ir sodybose besimėčiusių popierių šūsnis. Užimtame krašte tokiais *popiergaliais* (nepaliekant ramybėje ir aptiktų senų knygų, senovinių pergamentų ir kt.) ilgai kurentos krosnys, taip padedant naikinti lietuvininkų krašto pėdsakus.

Kai ką su savimi išsivežė Vakarų Vokietiją pasiekę pabėgėliai. Deja, neretai prisimenama, kad sunkiais pokario metais glaudžiantis suniokotame krašte nevilties apimti pabėgėliai nevengė deginti atsivežtų popierių – ne vienam skaudžiai primenančių prarastą gimtinę. Išmirštant vyresniems pabėgėliams, jų palikuonys (priprantantys prie visai kitokio gyvenimo Vakaruose) taip pat nevengė atsikratyti taip sunkiai gelbėtų dokumentų.

Lietuvoje vis dar nedaug žinoma ir apie pokarines vokiškų archyvų klajones. Slėptuvėse aptikti svarbių institucijų dokumentai sąjungininkų neretai būdavo išvežami į Didžiąją Britaniją, JAV ar kitur. Begalės vokiškų dokumentų „pradingo“ slaptose Rusijos saugyklose. Taip kažkada milžiniškas Prūsijos valstybės, jos įstaigų, visokių padalinių ir kt. dokumentų masyvas tirpte tirpo nelyg legendinė šagrenės oda.

Vokietijoje tebeveikiančios Rytprūsijų išeivių bendrijos, ten tebesidaruojantys tyrėjai dar vis aptinka savitų „perliukų“ – palikuonių išsaugotų senų dokumentų. Antai, čia aprašomame veikale pateikiami prieškario ir karo metų dokumentai apie gyvenimą dviejose valstiečių ūkiuose Tolminkiemio apylinkėse. Jie primena, kad tame sėkmingai besivysčiusiame krašte gyveno ne vien turtuoliai, bet ir kukliai besivertę smulkūs ūkininkai, politinių neramumų laikais sulaukdavę įvairių nemalonumų. Antai, nacistinio režimo metais kaimiečiai (ypač jaunimas) buvo verčiami stoti į kokią nors nacistinę organizaciją. Tapę jos nariais, privalėdavo nusipirkti uniformą. Taip režimas papildomai apmokestino savo pavaldinius, susirinkdamas lėšų iš uniformų (kaip ir iš A. Hitlerio knygos „Mein Kampf“) ir kitko pardavimo. Tuomet kukliau gyvenę kaimiečiai turėdavo susirasti papildomo uždarbio, eiti kur nors talkininkauti ir pan., kad surinktų reikiamą sumą savo vaikų uniformoms.

Antai, prieškarį Sergūnų kaime gyvenęs Eduardas Butkeraitis teturėjo vos 6 ha žemės – šešetą siaurų rėžių įvairiose kaimo valdų vietose, didesnę plotelį šalia durpyno ir sodybinį sklypą prie kaimo kelių kryžkelės. Šeimos nariai smulkiai aprašė, kaip ir kada buvo statomas kiekvienas pastatas jų sodyboje, kaip gyventa, kas užsiauginta maistui, ką tekdavo nusipirkti. Smulkiai aprašyti visi turėti daiktai ir baldai, šeimos ir giminės praeitis.

Toliau knygoje publikuojami įvairiausi Butkeraičių išsaugoti dokumentai. Antai, 1939 m. pavasarį tikrinta ūkininko naudotų sklypų dirvos kokybė – jos rūgštingumas (kurio aptikta per daug).

1941–1943 m. pildytoje ūkio knygoje irrašyti sodyboje gyvenę suaugę vyrai ir moterys, vaikai. Kasmet rašyta, koks plotas skirtas daržui, koks dirbamai žemei, pievai ir ganyklai, kokios kultūros ten sėtos ir sodintos. Rašyta, kiek derliaus gauta (pavyzdžiui, 1941 m. 15 centnerių rugių, 5 cnt avių, 50 cnt bulvių, 75 cnt runkelių, 75 cnt dobilų ir liucernų šieno ir t. t.). 1941–1942 m. laikytas senas arkllys (per 14 metų amžiaus – jau nebetinkamas karo tarnybai), 2 melžiamos karvės, 3 kiaulės, nuo 9 iki 11 vištų. Buvo privaloma irrašyti, kiek užaugintos produkcijos buvo parduota. Atskirai reikėjo rašyti, kiek buvo pristatoma pieno kiekvieną mėnesį, kada parduota kiaulė ir už kiek. Pateikti ūkio įvertinimo ir jo apmokestinimo dokumentai, rengti 1929–1935 m., nuosavybės patvirtinimo popieriai, draudimo nuo gaisrų sutartys.

Idomi 1919 m. sudaryta ūkio ankstesnių šeiminių ir jų dukters sutartis, patvirtinta Galdapės notaro. Joje smulkiai išvardyta, kokiomis sąlygomis ūkis perleidžiamas dukrai, koks kasmetinis išlaikymas bus skiriamas seniesiems šeiminiškams, kas jiems dar priklausys (pavyzdžiui, kasmet galės su arkliais vykti į 12 kelionių iki 10 km atstumu, iš ten grįžti atgal). Kasmet Martyno diena (lapkričio 11 d.) buvusiems savininkams dukte įsipareigojo pateikti: 7 cnt rugių, 2 cnt kviečių, po vieną cnt miežių ir avių, 4 cnt pašarinių grūdų, pusę cnt žirnių, 15 cnt geros kokybės maistinių bulvių, 40 svarų lašinių ir 60 svarų kiaulienos mėsos, 4 svarus švarios avių vilnos, 20 uolekčių namuose austo lininio audinio ir vieną kapą linų. Senoliams buvo paskirtos dvi vištos (ar kasmet patiekama 120 šviežių kiaušinių), viena melžiama karvė (ar pinigine kompensacija už negautą pieną). Kas savaitę turėjo būti patiekta po ketvirtį svaro šviežio geros kokybės sviesto. Kasmet suaugus derliui buvusių šeiminių porai turėjo būti skiriama po pusę centnerio obuolių ir kriausių, 20 litrų vyšnių ir pusę kapos baltųjų kopūstų. Sutartyje buvo numatyta daugybė kitų sąlygų, aptarta, kaip bus palaidoti senieji šeiminiškai (ūkio perleidimo metu buvę apie 60 metų amžiaus). 1921 m. tą sutartį papildė ankstesnių šeiminių dukte ir jos vyras E. Butkeraitis.

Praeities tyrėjai daug ką galės sužinoti iš pabėgėlių pokarinėje Vokietijoje pildytų dokumentų apie Rytprūsijuose paliktą turtą ir patirtus nuostolius. Prie pagrindinio dokumento apie pabėgėlių šeimą dar buvo pridedami gausūs priedai, kuriuose detalai aprašinėtos visos ankstesnio gyvenimo ir pasitraukimo į Vakarus aplinkybės. Pagal visa tai

Nukelta į 16 p.

Muziejus laikraštyje Nr. 12 (482)

K. Majaus romanai „Vinetu“

Tarp nuotykinės literatūros kūrėjų žymią vietą užima vokiečių rašytojas Karlas Fridrichas Majus (1842–1912), kuris per visą savo gyvenimą yra parašęs apie 600 kūrinių. 2017 m. vasario 25 d. sukako 175 metai nuo gimimo, o kovo 30 d. sukanka 105 metai nuo jo mirties.

K. Majus – labai spalvinga ir, be abejo, talentinga asmenybė. Gimęs gausioje ir neturtingoje audėjo šeimoje, vėliau savo autobiografijoje rašė: „gimiau nekilmingiausiam, žemiausiam Ardistanė, mylimiausias vargo, rūpesčio, sielvarto vaikas.“ Tokį užrašą matome išleistame 1910 m. medalyje, kurį pristatomame iš muziejaus rinkinių.

Saiginanti rašytojo K. Majaus karjera prasidėjo 1874 m., kai pažįstamas leidėjas Miunchmajeris pasiūlė darbą Drezdeno žurnale „Der Beobachter an der Elbe“.

Tarp labiausiai žinomų K. Majaus kūrinių – romanai apie apačų vadą Vinetu. Pirmą kartą indėnų vadas Vinetu sutinkamas 1875 m. apysakoje „Old Firehand“. Vinetu vardas neturi nieko bendro su tikrais apačiais, kurių vadas, atseit, jis buvo.

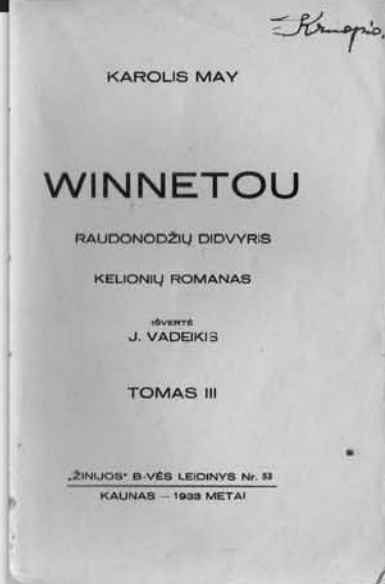
Vinetu vardas K. Majaus – išgalvotas. Pagal vieną versiją, rašytojas sujungė indėnų vinebagų genties pavadinimą su dievybe Manitu. Pagal kitą, K. Majus aptiko vienos genties indėnų vadą vardu Wunnes-tou dailininko Dž. Ketlino albume. Išgalvoti ir kiti indėniški vardai, buities, aprangos detalės, neturinčios nieko bendro su indėnais apačiais. 1893 m. K. Majus išleido trilogiją „Vinetu – raudonodis džentelmenas“. Vinetu, kaip antraeilis personažas, sutinkamas dar beveik dviejose dešimtyse apsakymų ir romanų.

K. Majaus knygos buvo leidžiamos daugiakūkstantiniais tiražais įvairiomis kalbomis. Žymiausia K. Majaus knygų iliustratoriumi laikomas iš Sankt-Peterburgo kilęs dailininkas Saša Šnaidėris (1870–1927), kuris buvo pažįstamas su rašytoju.

1930 m. iš Kražių kilęs Kauno universiteto humanitarinių mokslų fakulteto studentas lituanistas Jonas Vadeikis į lietuvių kalbą išvertė romano „Sidabro ežero turtai“ pirmąją dalį, kurią iliustravo S. Radvilius. Pirmą kartą Lietuvos skaitytojas galėjo susipažinti su literatūriniu heroju-

Medalis, skirtas K. Majui. Vokietija, 1910 m. A. Valužio nuotr.

Knygos titulinis puslapis. Kaunas, 1933 m. Spaudai parengė V. Narvidas.

„Sidabro ežero turtai“ dalis, o 1933 m. lietuviškai išleista ir trilogija originaliu pavadinimu „Winnetou – raudonodžių didvyris. Kelionių romanas“, spausdinta „Spindulio“ spaustuveje, šešiais nedideliais, minkštais viršeliais, kišeninio formato tomeliais. Knygos iliustruotos Klauso Bergeno (1885–1964) darbais. K. Bergenas sukūrė daugiau kaip 450 iliustracijų K. Majaus knygoms, iš jų apie 110 vien „Vinetu“ ciklui. Deja, lietuviškame tarpukario leidime panaudota tik keliolika K. Bergeno sukurtų darbų.

Vinetu – apačų vadas yra lakios rašytojo fantazijos vaisius, vis tik, jis daugieliui skaitytojui kartų įkūnijo kilnų, gerą indėną, kovojantį už teisingumą ir taiką, arba, kaip sakė vertėjas T. Četruskas: „Pasaulis būtų kitoks, jei jame vyrautų Vinetu idealai“.

Trakų istorijos muziejaus direktoriaus pavaduotojas Vydas Narvidas

Lietuvos vietinės rinktinės 310-asis batalionas

Dr. Arūnas BUBNYS, Vilnius

Lietuvos vietinės rinktinės (LVR) 310-asis batalionas buvo formuojamas 1944 m. pavasarį kartu su 309-uju batalionu Sere-džiūje. Kelis kartus apmokyti bataliono jauni kareiviai buvo perkelti į 309-ąjį batalioną. Bataliono aprūpinamas per 309-ąjį batalioną¹. Batalionas vadu Vietinės rinktinės vado įsakymu nuo 1944 m. kovo 15 d. buvo paskirtas kpt. Vladas Černius². Vėliau 310-ojo bataliono vadu tapo kpt. Jonas Žemaitis, kuris šias pareigas ėjo iki balandžio 28 d. Iš J. Žemaičio bataliono vado pareigas perėmė kpt. Antanas Gantautas³.

310-asis batalionas kartu su 301-uju ir 308-uju batalionais sudarė Vietinės rinktinės Kauno pulką. Dalis karių į batalioną buvo atsiųsta iš Raseinių. Pasak Liudo Žuromskio, jis į LVR stėjo 1944 m. kovo 8 d. Raseiniuose. Jis atvyko į Raseinius ir Laisvės gatvėje esančioje mokykloje stėjo prieš komisiją. Komisijos narys užpildė anketą su jo asmeniniais duomenimis ir išdavė pažymą, kad jam kovo 18 d. reikės atvykti į Raseinius. Nustatytą dieną atvykęs į Raseinius, L. Žuromskis iš karto buvo paskirtas į formuojamą batalioną. Raseiniuose LVR dalinio kareiviai buvo aprenkti vokiškais uniformomis, apginkluoti prancūziškais šautuvais ir pradėjo karinius mokymus. Dalinyje (kuopoje) tarnavo kpt. Petras Ulčinas, vyr. ltn. Leikus, jaun. ltn. Antanas Pocius. Raseinių dalinyje buvo apie 150 karių. Iš Raseinių į Rytų Lietuvą dalinys buvo išsiųstas 1944 m. balandžio 27 d.⁴ Prieš išsiunčiant batalioną į Rytų Lietuvą, kai kurios jo kuopos buvo nepilnai suformuotos, o pirmoji kuopa naujai performuota. Ginklus bataliono kariai gavo prieš pat išvykimą, jų nespėjus normaliai apmokyti. Nemažai gautų ginklų (prancūziškų karabinių) buvo netinkami naudoti. Kulkosvaidžiai taip pat buvo gauti prieš pat išvykimą, nespėjus jų išmėginti ir prišaudyti. Sunkiųjų ginklų batalionas iš viso negavo⁵.

1944 m. gegužės 1 d. batalionas iš Sere-džiaus buvo išsiųstas į Vilniaus kraštą. Iš pradžių batalionas garlaiviu nuplaukė į Kauną, o iš ten traukiniu išvyko į Vilnių. Pirmoji kuopa su pionierių būriu ir bataliono štabu turėjo apsistoti Jašiūnų dvare, antroji kuopa – Turgeliųuose, trečioji kuopa – Rūdninkuose, ketvirtoji kuopa – Šalčininkuose. Truputį vėliau operatyvinis įsakymas batalionui buvo pakeistas – trečiosios kuopos išsiuntimas į labai pavojingą Rūdninkų rajoną buvo pristabdytas, ir ši kuopa buvo palikta Jašiūnuose. Bataliono pirmosios trys kuopos ir pionierių būrys iš traukinio išsilaipino Jašiūnų geležinkelio stotyje, o ketvirtoji kuopa nužygiavo į Šalčininkus. Buvęs bataliono karys Antanas Kramilius šitaip prisimena atvykimą į Vilniaus kraštą: [...] Štai vėlai vakare atsirandame Šalčininkų mieste. Palikus traukinį mums praneša, kad šiame mieste pasiliks viena kuopa, o mūsų kuopa turi eiti į Šalčininkėlių dvarą, kuris yra už trijų kilometrų. Čia jau esam prieš zonoje. Pražygiuojame pro policijos būstinę. Priekyje būstinės bunkeris ir prie kulkosvaidžio budi lietuvio policininkas. Nesunku buvo pastebėti šio policininko džiaugsmą, kai jis pamatė visą kuopą vyrų, kurie atžygiuoja jam į pagalbą. Gyventojai, daugiausia lenkai ar lenkiškai kalbantys, nerodė didelio entuziazmo dėl mūsų atvykimo. Vėliau sužinojome, kad čia miškai pilni lenkų reguliariosios kariuomenės ir lietuviai čia nebuvo pageidaujami.

Jau po vidurnakčio vos pavilkdami kojas pasiekėme Šalčininkėlių dvarą. Apgraibomis suėjome į šio dvaro rūmus, kurie kelias savaites buvo mūsų namai. [...] Miškas, geriau pasakius pelkynas, apaugęs tankiais krūmais, priėjo visai arti Šalčininkėlių dvaro pastatų ir buvo ideali vieta banditų landynei ir užpuolimams. Slapukų uždavynys buvo saugoti rytinį dvaro pakraštį vieno kilometro atstumu ir pasirodžius priešui vienam iš dviejų pranešti miegančiai kuopai, o kitam ginti. Su kuo gintis? Mūsų ginkluotė buvo 25 šoviniai ir dvi rankinės granatos. [...]»

Gegužės 4 d. 2-oji kuopa be reikiamo pasiruošimo ir žinių apie priešą išvyko į Turgelius. Prie Turgelių kuopa susikovė su gausiomis ir gerai ginkluotomis lenkų partizanų (Armijos Krajosvos) pajėgomis (AK Vilniaus apygardos 3-ioji brigada). Į lenkų partizanų nelaisvę pateko išsiųsti žvalgai: Vytautas Endriukaitis, Viktoras Jančius, Jonas Plėšikaitis ir Antanas Butkus. Lenkų partizanai pasiuntė J. Plėšikaitį su ultimatumu plechavičiukams – pasiduoti arba keliauti ten, iš kur atvykę. Kuopoje įvyko trumpas pasitarimas. Lenkų ultimatumui ypač prieštaravo Vyčio kryžiaus kavalie-

rius savanoris viršila Krušinskas. Netrukus prasidėjo kautynės. Akovcai nušovė visus keturis į nelaisvę paimtus kuopos karius⁷. Ltn. Velioniškio pranešimu, kuopai pasiekus Pavlovo kaimą, lenkai atidengė stiprią šautuvų ir kulkosvaidžių ugnį. Kuopa išsidėstė kautynių tvarka ir pradėjo kautynes. Kuopos vadas kpt. Vytautas Narkevičius nesugebėjo tinkamai vadovauti kuopai. Faktiškai kuopai ėmė vadovauti ltn. Velioniškis, kuris dar bandė kurį laiką priešintis. Kautynių metu buvo padegtas Pavlovo kaimas. Baigiantis plechavičiukų turimiams šaudmenims ir kaimą pradėjus supti lenkų raiteliams, kuopai buvo įsakyta trauktis. Traukimasis virto netvarkingu bėgimu persekiojant prieš ugniai iš visų pakeles kaimų apie 7 km atkarpoje. Vis dėlto pavyko išgelbėti sužeistuosius ir gurguolę. Gelbstint sužeistuosius pasižymėjo kuopininkas Vyčio kryžiaus kavalierius, o gurguolė – vienas jaunas kareivis⁸. Į bataliono štabą buvo išsiųstas ryšininkas su prašymu greičiau atvykti į pagalbą lenkų partizanų apsuptai kuopai. Bataliono vadas per vokiečių ryšių karininką paprašė žandarmerijos sunkvežimio ir iš patyrusių karių suformavo kovinį būrį. Šio būrio vadu buvo paskirtas j. ltn. Alfonsas Žiedas. Tačiau sunkvežimis atvyko tik praėjus valandai. Vos išvažiavęs sunkvežimis sutiko pirmuosius nuo Turgelių besitraukiančius 2-osios kuopos karius. Pagal jų pasakojimus, kuopa iš dalies buvo išblaškyta, iš dalies apsupta, ir vieno sunkvežimio karių tikrai neužteks atmušti puolantiems lenkų partizanams. Vis dėlto apsuptajai kuopai su palyginus nedideliais nuostoliais pavyko pasiekti Jašiūnus. Negrįžo kuopos vadas V. Narkevičius ir 8 kareiviai, 5 kareiviai buvo sužeisti⁹. AK brigados vado „Mocarny“ pranešimu lietuvių kariai esą padegė kaimą ir žudė civilius gyventojus. Į kaimą įsiveržus 3-iajai brigada, plechavičiukai pasitraukė. Susišaudymo metu žuvo 4 lietuviai, o kuopos vadas (ktp. V. Narkevičius – aut. pastaba) ir trys kareiviai buvo paimti į nelaisvę. AK teismo sprendimu kuopos vadas ir du kareiviai buvo sušaudyti, o vienas paleistas į laisvę su išpėjimu, kad civilių gyventojų žudymo atveju visi į AK nelaisvę pakliuvę lietuviai bus šaudomi. 3-iosios brigados vado pranešimu AK pusėje buvo sužeistas vienas partizanas, du civiliai gyventojai žuvo ir du sunkiai sužeisti, sudeginti 5 namai¹⁰.

Po susidūrimo Pavlovo kaime, vokiečių operacinio štabo kovai su partizanais vadas plk. ltn. Walteris Titelis gegužės 5 d. nuvyko į AK 3-iosios brigados štabą Turgeliuose ir ten kelias valandas girtuokliavo su lenkų partizanų vadais¹¹. 1944 m. gegužės 5 d. į Jašiūnų dvarą atvyko saugumo policijos valdininkas ir du viešosios policijos pareigūnai. Jie pranešė bataliono štabui, kad Turgelių–Tabariškių apylinkėse susitelkusios 2–3 Armijos Krajosvos brigados, o Rūdninkų girioje yra įsitvirtinę apie 1 000–1 500 sovietinių partizanų. Netrukus į Jašiūnus su šarvuotiu ir gerai ginkluotu žandarų būriu atvyko vokiečių SS ir policijos 16-ojo pulko vadas policijos pulkininkas W. Titelis. Jis pranešė, kad 310-ojo bataliono vadui įsakytą 2-ą kuopą pasiųsti į Turgelius, o 3-ią kuopą į Tabariškes. Be to, W. Titelis pareiškė, kad su lenkų partizanais jis pradės derybas, kad jie nepultų LVR bataliono karių, priešingu atveju bus įvykdyta baudžiamoji akcija prieš civilius vietos gyventojus. Plk. W. Titeliui išvykus derėtis

LVR 310-ojo bataliono grandinis Antanas Vasiļauskas, jis nacistų sušaudytas Paneriuose 1944 m. gegužės 17 d.

su Armijos Krajosvos vadais, bataliono vadas maj. Antanas Gantautas įsakė 2-ajai ir 3-ajai kuopoms pasiruošti žygiui. Bataliono karininkai atsisakė vykdyti šį įsakymą, nes nenorėjo rizikuoti kuopų sutriuškinimu kovojant su gausesnėmis lenkų partizanų pajėgomis. Ginčo metu bataliono vokiečių ryšių karininkas pareiškė, kad lenkų baltieji partizanai, kaip ir LVR, yra skirti kovai su bolševizmu. Po valandos iš Turgelių sugrįžęs plk. W. Titelis savo įsakymą bataliono kuopoms žygiuoti į Turgelius ir Tabariškes atšaukė, o trečiajai kuopai įsakė persikelti į Šalčininkus¹². Bataliono karių nuotakos po nesėkmingų kautynių su lenkų partizanais ir matant dvigubą vokiečių žaidimą, vis labiau smuko. Atsirado vis daugiau nepatenkintų ir dezertyruojančių. Gegužės 6 d. batalioną aplankė LVR Kauno pulko vadas plk. Tomas Vidugiris. Kadangi jis buvo kartu su plk. W. Titeliu, tai lietuvių kariai neturėjo galimybės atvirai pareikšti savo nepasitenkinimo ir reikalavimų. Trečioji kuopa pakluso naujam įsakymui ir sėkmingai persikėlė į Šalčininkus¹³.

Pasak bataliono 1-osios kuopos eilinio Liudo Žuromskio, jo kuopa (vadas vyr. ltn. Leikus) tris kartus buvo išsiųsta vykdyti operacijų prieš lenkų partizanus. Pirmos operacijos metu Turgelių apylinkėse esą buvo nukauta 10 partizanų. Antros operacijos metu kuopa kartu su vokiečių kareiviais Turgelių apylinkėse esą nukovė 5–7 lenkų partizanus. Trečios operacijos metu pirmoji kuopa kartu su 20 vokiečių kareivių Turgelių apylinkėse nukovė 4 partizanus¹⁴. Reikia pasakyti, kad Armijos Krajosvos dokumentai tokių kareivio L. Žuromskio minimų faktų nepatvirtina.

Yra žinoma, kad Turgelių apylinkėse vokiečių okupacijos metais veikė sovietinių partizanų „Marčenko“ vardo brigados būrys Nr. 8. Būrio vadas buvo kpt. Vasilijus Stroganovas, komisaras – Kožuchovas. Būryje Nr. 8 esą buvo virš 200 kovotojų. Pasak šio būrio nario Vladimiro Rybakovo, 1944 m. balandžio mėnesį į Turgelių apylinkes buvo atsiųstas gen. P. Plechavičiaus armijos batalionas, kuris apsistojo Jašiūnų dvare. Šis batalionas kartu su vokiečiais vykdė operacijas prieš sovietinius ir lenkų partizanus. V. Rybakovo teigimu, Jašiūnuose dislokuotas LVR batalionas kartu su vokiečiais nukovė apie 25 sovie-

Būsimasis LVR 310-ojo bataliono vadas kpt. Jonas Žemaitis

tinus partizanus ir 3 paėmė į nelaisvę. 1944 m. balandžio pabaigoje penkiolika būrio Nr. 8 partizanų buvo pasiųsti į Baltarusiją. Turgelių valsčiaus *Rovnoje pole* (?) kaime juos apsupo apie 60–70 plechavičiukų. Susišaudymo metu buvo nukauti visi sovietiniai partizanai. Taip pat buvo nušautas valstietis Feliksas Prokopovičius, kurio name slėpėsi partizanai, o jo šeimos nariai buvo sužeisti¹⁵. Antrą kartą apie 60 LVR karių, atvykusių iš Jašiūnų dvaro, miške (*Kamenų log* – taip dokumente rusų kalba – aut. pastaba) nukovė penkis būrio Nr. 8 partizanus. Trečią kartą, apytikriai 1944 m. gegužės pradžioje, LVR kariai kartu su vokiečiais surengė pasala viename Turgelių valsčiaus miške ir nukovė keturis sovietinius partizanus. Be to, plechavičiukai nukovė būrio žvalgybos viršininką Arkadijų Kopovą ir tris partizanus paėmė į nelaisvę¹⁶.

Dar iki bataliono nuginklavimo dalis jo karių dezertyravo ir vokiečių nebuvo suminti. Štai 1944 m. gegužės 14 d. iš bataliono su ginklais pasitraukė bataliono štabo ūkio skyriaus viršininkas kpt. Domaševičius, ltn. Eduardas Žukauskas, kareiviai Antanas Jakštonis ir Alfonsas Tipikas¹⁷. Gegužės 15 d. batalionas gavo įsakymą žygiuoti į Vilnių. Tą pačią dieną dalinys iš Jašiūnų pasuko į Lydos–Vilniaus plentą. Batalionas turėjo žygiuoti miškais apsupta vietoje, kurioje aktyviai veikė lenkų ir sovietų partizanai. Netoli Vilniaus batalioną pasitiko vokiečių dalinys, kurio vadai įsakė plechavičiukams sudėti ginklus. Vakarop batalionas su vokiečių sargyba buvo atvartas į Vilnių ir uždarytas kažkokiam aptvartui po atviru dangumi. Kitą dieną (gegužės 16 d.) SS karininkai įsakė plechavičiukams išsirikioti U raidės forma. SS karininkai iš bataliono karių ėmė atrinkėti kai kuriuos vyrus. Atrinktieji vyrai buvo nuvaryti vartų link ir susodinti į sunkvežimį. Praėjus kelioms valandoms išrikiuotiems bataliono kariaims SS kapitonas pranešė, kad „gėdai atpirkiti“ buvo sušaudyta trylika 310-ojo bataliono karių¹⁸. Yra žinomos šios Paneriuose sušaudytų 310-ojo bataliono karių pavardės: puskarininkis Juozapas Šemiūnas, grandinis Antanas Vasiljauskas, eiliniai Stasys Barauskas, Alfonsas Bareiša, Jonas Budrys (greičiausiai išvežtas sušaudyti iš Lukiškių kalėjimo), Antanas Dirvelis, Vytautas Grybas, Antanas Juodis, Vytautas Kymantas, Juozas Kurelaitis, Antanas Lukšius, Pranas Narušis, Vincas Noreika, Jonas Šileika.

Vokiečių nuginkluotų LVR batalionų kariai buvo išvežti į Vokietiją. Štai kaip savo odiseją po LVR nuginklavimo prisimena buvęs 310-ojo bataliono karys Antanas Kramilius: [...] 1944 m. gegužės 17 d. buvome atvežti į Kauną ir patalpinti Aukštojoje Panemunėje, medinėse kareivinėse. Aplinkui buvo ginkluoti sargybiniai rudomis uniformomis. Kai kurie kalbėjo lietuviškai. Viduje siuvelyje dirbo jaunos žydaitės. Jos siuvo ar taisė Liufthafės (karinių oro pajėgų) uniformas, kuriomis vėliau apėngė mus – uniformos buvo su lietuviškais skydeliais ant rankovių, su užrašu LITAUEN. [...] Pasus-Soldbuchus- gavome po kelių dienų. Visi pavadinti Kampfhefefer, Bau batalion – karo pagalbininkas, statybos batalionas. [...]

Iš atminties, rodos, gegužės 25 d. reikėjo pasiruošti išvykimui į Kauno geležinkelio stotį. [...] Traukinys pajuda link Virbalio ir Vokietijos. Užrašų knygutėje

Nukelta į 6 p.

Vietinės rinktinės karių laidotuvės Varėnoje, 1944 m. gegužė

Vaižganto artimųjų panteonas Rubikių kapinaitėse

Prof. habil. dr. Antanas TYLA, Vilnius

Be abejo, skaitytojui kils pagrįstas klausimas, kaip Vaižganto artimieji, gyvenę Svėdasų krašte, atsirado Anykščių rajono Rubikių apylinkėse? Tai išties įdomi ir dramatiška, su Lietuvių spaudos draudimo epocha, knygnešystė susijusi istorija.

Tirdamas lietuvių tautinio pasipriešinimo Rusijos valdžios represijoms prieš lietuvių kalbą, raštą ir leidinius aplinkybes, peržiūrėjau visas Vilniaus teismo rūmų sudarytas bylas suimtiems ar įtariamiesiems knygnešiams. Tarp jų suradau Vaižganto brolio Jono Tumo 1896 m. pabaigos–1897 m. vidurio bylą už lietuviškų draudžiamų, prieš Rusijos kolonizacinę politiką nukreiptų, oficialiai antivyriausybinių vadinamų leidinių platinimą. Parašiau straipsnį. Norėdamas patikslinti neaiškias bylos ir represijų prieš knygnešį Joną Tumą detales, per pažįstamus suradau Vilniuje gyvenančias Jono Tumo vaikas, dukros Domicelės Tumaitės-Rakauskienės¹ dukras Reginą ir Leticiją Rakauskaites: Reginą Čepaitienę ir Leticiją Berezičienę. Gyveno jos dabartinėje Vasario 16-osios gatvėje. 1969 m. spalio 29 d. jas aplankiau, susipažinau, bendravome, supažindinau su straipsniu. Straipsnis yra

paskelbtas². Todėl čia priminsiu tik Jono Tumo apsigyvenimo Antakališkio kaime, netoli Rubikių, motyvus. Kartu norėčiau padėkoti už Jono Tumo mirties datos ir Jo šeimos istorijos patikslinimus Antano Barausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus kuratoriui Tautvydui Kontrimavičiui.

1896 m. pabaigoje Jonas Tumas, gyvenęs savo ūkyje netoli Svėdasų, aplankė savo brolių kunigą, Mosėdžio vikarą Juozą Tumą-Vaižgantą. Grįžtančiam broliui Vaižgantas pridėjo pilną lagaminą draudžiamų lietuviškų leidinių: iš 600 spaudinių 586 buvo Vaižganto redaguojamo „Tėvynės sargo“ 1896 m. atskiri numeriai, kai kurių po 21, 22, kai kurių, ypač paskutinių, net virš 100 egzempliorių. Be to, buvo dar knygelės: „Byrutės dainos“, „Kelios istoriškos dainos“ (?), „Sventojo Tėvo Popiežiaus Leono XIII encyklika arba gromata...“, „Istorija Szventa Seno Istatymo“, „Pamokinimai apie dvasiško gyvenimo valgi“, „Talmudas žydų“, „Praite Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos“, „Kaip gelbėti gyvuoli nuo išputimo...“, „Mokytinis dėl brolių ir seserų Brolijos blaivystės“ ir kt. Kelionės metu Jonas su lagaminu buvo sulaukęs, jam sudaryta

Jono ir Stasio Tumų kapai ir paminklai Rubikių kapinėse, 2017 m. liepa. Vidos Macevičienės nuotr.

byla ir jis už draudžiamų politinio pobūdžio lietuviškų leidinių platinimą buvo nubastas 1,5 metų kalėjimo ir 2-iems metams tremties. Kalėjo Kauno ir Sankt Peterburgo Krestų kalėjimuose. Tremčiai pasirinko Besarabiją. Ten nusivėžė ir šeimą, ūkis be šeimnininko sunyko.

Kai Jonas grįžo iš tremties, apsigyveno Utenoje, dirbo šaltkalviu. Viena duktė iškėjo už Kisieliaus iš Antakališkio kaimo, ties šiauriniu Rubikių ežero krantu. Po kurio laiko pas dukrą iš Utenos į Antakališkį atsikėlė ir Jonas Tumas, žmona Karolina apsigyveno pas vaikus Anykščiuose.

Taip Vaižganto artimieji atsirado netoli Rubikių. Kai Jonas, sulaukęs 68 m., 1923 m. liepos 20 d. mirė³, palaidojo Jį Rubikių kapinėse, kaip esančiose arčiausiai prie dukros Kisielienės namų. Palaidojo artimieji ir kaimynai, be kunigo. Kai 1948 m. mirė Anykščiuose gyvenusi Karolina Tumienė, Ją, anot vaikaičių, irgi palaidojo Rubikiuose.

Jono Tumo sūnus Stasys, Vaižganto materialiai remiamas (sakoma, kad tai buvo moralinė ir materialinė kompensacija Jonui už represijas, kurias jis patyrė, nes gabeną Vaižganto įdėtus lietuviškus draudžiamus leidinius), baigė Vytauto Didžiojo universitetą ir iki mirties 1969 m. dirbo mokytoju Tauragėje. Kai mirė, vykdant Jo valią, buvo palaidotas Rubikiuose šalia Tėvo. Taigi, Rubikių kapinėse, nepilnai duomenimis, amžino poilsio atgulė Vaižganto brolis Jonas Tumas ir du jo artimieji.

1990 m. kovo 16 d. – Knygnešio dieną – minėtų vaikaičių rūpesčiu Rubikių kapinėse buvo atidengtas meniškas, iš medžio išdrožtas paminklas knygnešiui Jonui Tumui. Ant jo užrašas: „BUV. KNYGNEŠYS JONAS TUMAS 1856–1922.“ Mirties data, kaip matome, klaidinga.

Atidengiant paminklą Jono vaikaitė Leticija padeklamavo savo eiles – „Seneliui paminklo atidengimo Rubikiuose proga“:

*Seneli, oi mielas Seneli,
Nelengvą turėjai Tu dalią.
Kalėjimą, caro trėmimą,
Matei Lietuvos sukūrimą.*

*Buvai Tu Tėvynės artojas.
Istorija mūsų kartojas.
Laisvės artojėjams Tėvynės
Suteikite bočiai stiprybės.*

*Seneli, oi mielas Seneli,
Tebūna lengva Tau žemelė.
Kentėjai nuo rankų maskolių.
Laisva Lietuva bus nuo šiolei.*

*Seneli, oi mielas Seneli,
Klaupiusi prieš Tave ant kelių.
Težydi ant kapo šios gėlės
Iš mūsų laisvos Tėviškėlės.*

Prisimindama šį įvykį, iš Rubikių kilusi literatūrologė, rašytoja dr. Jurga Žasinaitė papasakojo: „Prisimenu, kaip mudvi su močiute Zofija Augustinaite-Andrijauskiene ėjome į knygnešio Jono Tumo paminklo atidengimo šventę. Tiek būta jaudulio, pakylėjimo, džiaugsmo. Tai būta naujo laiko pradžios.“

Šalia Jono Tumo paminklo yra paminklas Stasiui Tumui. Ant jo užrašas: „TUMAS STASYS VLADAS 1905–1969“.

Tokiu būdu toli nuo gimtojo Svėdasų krašto, toli nuo Alaušo, ant aukšto stataus kito – Rubikių ežero – kranto, Rubikių kapinaitėse atsirado Vaižganto artimųjų – brolio Jono ir Jo šeimos panteonas. Norintys pagerbti Vaižgantą, turėtų aplankyti ir Jo artimųjų kapus Rubikiuose.

P. S. Dėkoju sesės Julės dukrai Vidai Macevičienei už paminklų nuotraukas.

¹ Jono Tumo ir Karolinos Matuliuskaitės-Tumienės šeimoje augo: Stasys, Pranas, Andrius, Domicelė, Ona, Liudvika, Adolfas.

² A. Tyla, „Vaižganto ir jo brolio Jono Tumo byla dėl draudžiamos lietuviškos literatūros platinimo“, in: Antanas Tyla, *Apie Anykščius ir anykštinius*, [Vilnius], 2016, p. 83–102.

³ Daug kur nurodoma, kad Jis mirė 1922 m.

Jonas Tumas su žmona Karolina ir vaikais: kairėje Pranas (g. 1908), dešinėje Stasys (g. 1905). Nuotr. daryta apie 1913 metus. Reginos Čepaitienės ir Leticijos Beriozovienės straipsnio autoriui dovanota nuotr. kopija

Kam Lenkijai prireikė Aušros vartų?

Atkelta iš 1 p.

pasiekia Varšuvą, kėlimo prisideda Pietryčių Lietuvos regione, kur gyvena didelė lenkų tautinė bendrija, dominuojanti politinė jėga – tautiniu pagrindu sukurta Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA).

LLRA yra marginalinė politinė partija, kurios tikslas – kelti politinę sumaištį, siekiant išskirti Lietuvos lenkų interesus, palyginus su kitomis tautinėmis bendrijomis, o ne ieškoti žmonėms aktualių problemų sprendimų, normalaus tautinės bendrijos ir daugumos sugyvenimo. Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja tautinėms mažumoms ir bendrijoms teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius, šalis yra pasirašiusi įvairias konvencijas, kurios gina tautinių mažumų teises, į nacionalinę teisę perkėlus visus tarptautinius įsipareigojimus. Lietuvoje tautinės mažumos turi galimybę įgyti išsilavinimą gimtąja kalba, įstatymai joms numato žodžio, žiniasklaidos, susirinkimų ir asociacijų laisvę. Tačiau LLRA vis tiek kelia klausimą dėl išskirtinio Lietuvos lenkų statuso šalyje. Tikrai nemana, kad bet kuris Lietuvos pilietis gali turėti privilegijų kitų piliečių atžvilgiu.

Dėkojame už komentarą.

Kalbėjosi Jolanta ZAKAREVIČIŪTĖ

Lietuvos vietinės rinktinės 310-asis batalionas

Atkelta iš 5 p.

užrašyta stočių pravažiuojant iki pačios Posen – Poznanės. Atvarė į kareivines Poznanėje. Dviejų aukštų mūriniai namukai aptverti tvora. Prie vartų sargyba. Į gatvę neišleidžia. Pradedą ir valgyti duoti. Prasideda užsiėmimai – egzercieren. Žygio ir bendros vokiškos komandos. Už padarytą klaidą – bauda. Inle-gen-auf...gult-kelt... [...]¹⁹. Į Poznanę buvo atvežta apie tūkstantis LVR karių, kurie ten gyvena apie mėnesį. Ten jie buvo kariškai mokomi maždaug iki 1944 m. birželio pabaigos. Iš Poznanės buvę 310-ojo bataliono kariai buvo išvežti į Berlyną ir ten paskirstyti į Vermachto statybos batalionus. Ten jie statė gynybinius įtvirtinimus iki 1944 m. gruodžio mėnesio²⁰. Buvę plechavičiukai statė aerodromus įvairiose vakarinėse Vokietijos vietovėse, kol 1945 m. balandžio pabaigoje juos išlaisvino amerikiečių kariuomenė²¹.

Dalis plechavičiukų pasibaigus karui sugrįžo į Lietuvą. Buvęs 310-ojo bataliono kareivis Vladas Buivydas (gim. 1923 m., gyvenęs Raseinių apskr. Viduklės valsčiuje) 1945 m. balandžio mėnesį pateko į anglų nelaisvę Liuburgo mieste (Šiaurės Vokietija). Iki 1946 m. balandžio mėnesio jis buvo laikomas karo belaisvių stovykloje netoli Bruselio ir dirbo įvairius ūkinius darbus. Po to jis vėl buvo perkeltas į Vokietiją ir laikomas Bocholdo stovykloje kartu su kitais SSRS respublikų piliečiais (lietuviais, latviais, estais, rusais ir ukrainiečiais). 1947 m. liepos mėn. V. Buivydas buvo sugrąžintas į sovietų okupuotą Lietuvą²². 1950 m. sausio 14 d. V. Buivydą suėmė MGB Raseinių apskrities skyriaus čekistai. 1950 m. liepos 15 d. SSRS MGB Ypatingasis pasitarimas V. Buivydą nuteisė dešimt metų kalėti lageriuose²³. Panašus buvo

ir kitų į sovietinę Lietuvą sugrįžusių plechavičiukų likimas.

¹ 310-ojo bataliono jaun. ltn. A. Žiedo pranešimas LVR štabo II-ojo skyriaus viršininkui, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 114.

² Vietinės rinktinės vado įsakymas nr. 2, LCVA, f. R-1234, ap. 1, b. 2, l. 20–21.

³ A. Martinionis, *Vietinė rinktinė*, V., 1998, p. 293.

⁴ L. Žuromskio 1949 02 07 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42142/3, t. 1, l. 219–220.

⁵ 310-ojo bataliono jaun. ltn. A. Žiedo pranešimas LVR štabo II-ojo skyriaus viršininkui, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 114; L. Žuromskio 1949 02 05 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42142/3, t. 1, l. 209.

⁶ Cit. iš A. Martinionis, *Vietinė rinktinė*, p. 516–517.

⁷ A. Martinionis, *Vietinė rinktinė*, p. 422.

⁸ 310-ojo bataliono jaun. ltn. A. Žiedo pranešimas LVR štabo II-ojo skyriaus viršininkui, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 117.

⁹ 310-ojo bataliono jaun. ltn. A. Žiedo pranešimas LVR štabo II-ojo skyriaus viršininkui, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 265, l. 114–115 a. p.

¹⁰ 3-os brigados vado „Mocarny“ 1944 m. gegužės 7 d. pranešimas, LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 56, l. 26.

Armijos Krajos Vilniaus apygardos 3-ioji brigada Turgeliuose, 1944 m. pavasaris

Vasario 16-osios akto signataras Donatas Malinauskas

Apie desovietizaciją, J. Gabri-Paršaitį ir kitus dalykus

Sovietinių simbolių desovietizacijos tėra tik pradžia

Viktoras JENCIUS-BUTAUTAS, Rokiškis

Pradžia Nr. 7 (837)

Kol kas Gabrys nereikalauja jokių pinigų, netgi labai jų gina. Jis sako, kad pinigai gali būti reikalingi, bet jau tada, kai bus sudaryta glaudi sąjunga su Lenkija – po 2–3 mėnesių. Tačiau G. jau šiandien prašo Lenkijos moralinės paramos dėl jo žingsnių, kad Kauno lenkai gautų aiškius nurodymus ir būtų naujos vyriausybės sudėtyje, kad dalyvautų nuverčiant viską, kas gimtojoje Lietuvoje yra tarybinio ir vokiško.

G. labai manęs prašė (jis išsireiškė: „je vous sup-^{plie}“¹³), kad pirmosiomis rugsėjo dienomis bučiau Vilniuje – jeigu valstybės vadovas nepripažins, kad šis mano vizitas yra nereikalingas.

Po vyriausybės sukūrimo G. nori susitarti su valstybės vadovu dėl konstituantos pakoietimo į Vilnių iš visos istorinės Lietuvos; jis dalina ją į lietuvišką, lenkišką ir baltarusišką zonas, nori, kad kiekvienoje iš jų persvarą turėtų atitinkama kalba ir būtų pripažintos mažumos teisės; jis mano, kad yra būtina, jog aukščiausiose bendrose valstybės įstai-gose lygiaverčiai vyrautų visos trys kalbos. Pagal jį, Lietuva ir Lenkija privalo turėti vieną bendrą Karo ministeriją, Lietuva privalo turėti savo atstovus užsienyje (kaip Bavarija), bet teisė sudaryti sutartis, traktatus, konvencijas ir tarptautines sutartis turi priklausyti bendram Lenkijos ir Lietuvos organui, Lietuva privalo turėti savo valstybės vadovą, bet jis privalo būti pavaldus Lenkijos valstybės vadovui (lygino su Vokietijos reichu ir Prūsijos karaliumi). Lietuva ir Lenkija privalo sukurti muitų sąjungą. Be to, Lietuva privalo turėti visas suverenumo ypa-tybes, savo Vyriausybę, Seimą ir t. t. Lietuva, net ir gimtoji, neturi kitos atėities, kaip tik būti sąjungoje su demokratine Lenkija arba – su jos priešais, bet jeigu Lietuva eis prieš Lenkiją, tai po 1, 2, 3 metų šiaip ar taip reikės nukrypti nuo kelio ir eiti kartu su Lenkija. Tačiau G. pabrėžia, kad nori susijungti tik su demokratine Lenkija – jeigu valdžia Lenki-joje atitektų liaudies demokratijai, jeigu Pilsudskis pasitrauktų arba būtų nušalintas, jeigu Lenkija būtų „numesta po Dmovoškio kojomis“ – jis nenori žinoti tokios Lenkijos, jis kovos šalia su jos priešais. Glaudžią sąjungą G. nori sudaryti 50-čiai metų.

Tai maždaug yra reikalo visuma. G. puikiai su-
pranta, kad jo veikla yra ne kas kita, kaip avantiūra, kuri gali pavykti tik tada, jeigu ji moraliskai parems vieną iš kaimyninių valstybių, bet su bolševikų Rusija, su sudaužyta Vokietija nieko nepavyks, tik pastangos dėl Lenkijos dėmesio.

G. siekia susitarimo su Anglija – vyks į Lietuvą per Londoną. O jis labiau nori Lietuvos ir Lenkijos sąjungos, nei kad Lietuva būtų savarankiška ar Lietuva būtų kartu su Rusija. Tačiau Prancūzija šiuo klausimu arba tyli, arba Kaune sėdintis Re-bulis yra visiškai netikša; gal ji papirko Taryba – jis nepasiriko prieš sąjungą su Lenkija, bet ir ne-pasiriko už ją.

Tai, kad G. yra aršus Tarybos ir dabartinės vyriausybės priešininkas, matyti iš „La Lithuanie Indépendante“¹⁴ Nr. 2 – ten nieko prieš Lenkiją nėra; tai matyti ir iš kitų jo veiksmų – turėjau gali-mybę legaliai perskaityti du jo laiškus Franklinui – Bouillon ir Pellissier – juose sakoma tas pats. Argi jis nebūtų pasiruošęs vadovauti dabartinei vyriausybei be pokyčių ir Tarybai, jeigu jam būtų pasiūlytas Smetonos postas – nežinau. Kalbėdamas su juo jaučiu Lietuvos patrioto toną, jis kiekvieną reikalą vertina iš Lietuvos poreikių pozicijos (vieną kartą mačiau jį geros nuotaikos, ne aš jį prigirdžiau, o jis pats pas mane atėjo tokios būsenos, ir pasakė: „je m'en fiche de la Pologne, je la déteste, mais comme la Lituanie ne peut pas marcher sans pieds, alors je cherche la Pologne, je la désire parce que la Pologne c'est les pieds pour la Lituanie, j'ai réfléchi tout bien“¹⁵, tai yra žmogus, kuris jau turi „une petite propriété“¹⁶, šitą žinau iš jo paties, o žmonės sako, kad ir aikštę Ženevoje, nors pats neturėjo, tėvai jam nieko nebuvo palikę ir jis nelošė biržoje; taip pat jis turi kulkų žymes ant kaktos – nuo 1905 m. didžio-
jasi jomis, taip pat jis leidžia laiką moterų draugijoje, valgo, rūko brangų tabaką ir geria brangių vyną, dažnai giriasi ir meluoja, tiksliau, sako pusę tiesos, gudrauja. Teigia, kad šiomis dienomis pas jį buvo Yčas (kad buvo nuvažiatavęs į Šveicariją žinau iš kitur), kad norėjo susitarti ir susitaikyti, ir kad jis nepadarė jam rankos, parodė duris ir pasinaudojęs savo ryšiais padarė, kad būtų neįmanoma pasiimti milijono frankų, kurie buvo viename iš Šveicarijos bankų, tuo pačiu metu jis baiminosi, kad Vokietijos vyriausybė, pasitelkusi Šveicarijos vokiečius, jam apsunkins leidinio „Lithuanie Indépendante“ leidimą ir sakė, kad viskas yra paruošta, kad tokiu atveju jis spausdinamas leidinys „Lithuanie Indépendante“.

Į lietuviškosios Lietuvos sudėtį G. įtraukia ir prūsų Lietuvą – savo veiksmus pradeda nuo Kau-no gubernijos, bet galiausiai planuoja įtraukti ir lietuvių iš Tilžės (visą zoną, kuri, remiantis Taikos sutartimi, traukiasi nuo Vokietijos); jis teigia, kad

dabartinė vyriausybė Prūsijos lietuvių mato kaip varžovus, būtent, kad jų vadas Gaigalaitis, buvęs Prūsijos seimo narys (susipažinau su juo asme-niškai 1915 m. Berlyne, jis rašė mums nepalankią knygą apie Lietuvą – man atrodo, kad jis tą padarė dėl Saulio poveikio) Aukštuolaitis ir Vanagaitis su Taryba, Smetona ir vyriausybė nutraukė ryšius ir gerai su juo sutaria.

G. visur turi ryšių ir pažinčių. Be jokios abe-jonės jis vadovauja kažkokiam didesniai lietuvių susitelkimui bent jau užsienyje; taip pat bičiuliau-jasi su mūsų priešais; jis man pasakojo tuo metu, kai buvome susitikę, kad pusrūčiavo su Mykolu Tiškevičiumi.

Mano išvada: nedelsiant paraginti lenkus iš Kauno, kad neengtų istoti į naują vyriausybę, jei senoji griūtų, kad prisidėtų prie senosios vyriau-sybės nuvertimo, kad su G. ar jo atstovais – jis teigia, kad jie yra kiekviename mieste ir kiekviename apskrityje – jie tvirtai nusistatytų sąlygas ir laiky-tųsi solidarumo; nekartosiu sąlygų, nes jau apie tai rašiau ankstesniame laiške; tik atkreipti dėmesį, kad reikia labai kruopščiai peržiūrėti Tarybos narių ir dabartinės vyriausybės bei užsienio atstovų sąrašą ir prie sąlygų pridėti, kad tokie ir tokie negali būti naujos vyriausybės sudėtyje, kad jeigu pasitaikys proga paimiti reikalus į savo rankas, tai tą reikia padaryti; lenkai iš Kauno, visi, išskyrus Stanislovą Kognovickį (Vilniaus komercijos banko direktorių) ir direktorių Girdoainį, neseniai vykusiam su-važiavime pasisakė už Lietuvos valstybingumą – tada pasiūlymas dėl narystės vyriausybėje nebus ginčytinas; reikia ne tik politinius reikalus imti į savo rankas, bet ir ekonominius – nuo pirmos die-nos iš karto banko ir gal bankų klausimas, valiutos klausimas, iki šios dienos neišspręstas Lenkijoje, turi būti nedelsiant ir kartu su Lenkijos valiutos klausimu susietas pinigine sistema ir t. t.

Reikia susitarti su Stanislovu Sokolovskiu. Nežinau, kur jis šiuo metu yra. Prieš du mėnesius Taryba jį ištrėmė iš Kauno į kaimą; jis šalia Kauno turi dvarą, bet jis sumiokotas, ir jis gali būti Loky-nėje, Ukmergės apskrityje, pas Pranciškų Končą; jį gerai pažįsta Zigmantas Nagrodkis iš Vilniaus, jis gali pasirūpinti, kad jis nedelsdamas atvyktų į Vilnių; gerai būtų prisikviesti į Vilnių ir Stanislovą Montvilą ir su juo susitarti, tai galėtų padaryti Zigmantas Jundzilas. Portova 20, tas pats, kurį bū-tinai noriu matyti čia, Paryžiuje, – apie tai vėliau – arba aš pats. Nei Janas Pilsudskis, nei Vitoldas Abramovičius, nei Nagrodkis artimai nebendrauja su Montvilu. Pabrėžiu, kad kalba eina apie Sta-nislovą Montvilą, ne apie Vladislovą. Nereikėtų prasyti Stanislovo Kognovickio (yra dar ir kitas Kognovickis, veterinaras, jį neseniai areštavo Tary-ba) tarpininkauti – visi lietuviai nemėgsta jo. Kaip tarpininko taip pat reikia vengti Pranciškaus Kon-čos – tai doras žmogus ir neturi nieko prieš agrarinę reformą, bet panašu, kad jis yra boba, kuri nemoka tylėti. Junovičius iš Kauno yra niekam tikęs – tai yra vienintelis sutarybintas lenkas. Nežinau, ar verta užmegzti ryšius su Kauno Lenkijos komitetu, nežinau, kokia yra jo sudėtis, tai kažkokia nauja organizacija, ji pradėjo gyvuoti dėl to, kad pareiškė norą, kad Kaunas ir Kauno apskritis būtų Lenkijos sudėtyje; atrodo, kad tai yra tokia organizacija kaip ir Pakraščių sargyba.

Jeigu G. šito viso, ką žada, neatliktų, jis tada negalėtų vesti tokios pat politikos kaip dabartinė vyriausybė lenkų ir Lenkijos atžvilgiu – ji turi būti geresnė. Aš nematau, kad visiškai Kauno lenkų abejingumas ir pasyvumas yra pageidautinas, pasyvumas gali atvesti lenkus prie maskolių. Jeigu G. planai nepavyks, gali kilti tam tikras pavojus lenkam; saugumo sumetimais galbūt reikia vesti derybas teritorijoje už etnografinės Lietuvos.

Ar dėl atsirandančios Lietuvoje opozicijos, ar kitų interesų, čia, Paryžiuje, Tarybos florusiško kurso, kiek man žinoma, yra atsakyta; nors Vol-demaras ir Yčas oficialiai dar čia yra, faktiškai valdo pirmininko pavaduotojas Naruševičius (apie kurį rašiau ankstesniame laiške) ir kunigas Žilius. Jų nu-sistatymas yra panašus ir antiovokiškas. Naujausia jų fazė formuluojama žodžiais „klein aber mein“, kitaip tariant, nepriklausomybė nuo visų kaimynų; galų gale atsisakant Vilniaus. Turėdamas tokią progą užrašau naują lietuvių grupę ant Paryžiaus grindinio: kunigus Batutį, Žilų, Dabužį, Bielskų ir dr. Grinių – šio penketuko nepažįstu.

Dar kartą miniu kunigą Viskontą. Jis man perskaitė savo tezių eilę, tai buvo replika per spau-dos biurą ministerijai atsiųstam kunigų Laukaičio, Bielskio ir Naujausko skundui dėl Seimų – tezėmis jis nurodo išeitį – susitarimas su Lenkija ir Lietu-voje egzistuojančios vyriausybės nuvertimas. Ši vyriausybė nuolat jau porą metų nepagarbiai su juo elgiasi, nors ne vieną kartą kunigas Viskontas bandė suderinti savo darbą su Tarybos politika, visada ir nuolat jis buvo įtarinėjamas, kaip pats teigia, dėl simpatizavimo Lenkijai; neseniai jis buvo gana drastiškai ignoruojamas dėl jo pastangų Romoje

įvertinimo – ten jis kartu su Alfredu Tiškevičiumi stengėsi per Vatikaną pasiekti Lietuvos nepriklausomybę; atrodo, kad šiuo metu jis yra gerokai išsižeidęs, sako, kad važiuoja į Vilnių, kad ten prisidėtų prie Lietuvos vyriausybės, sudarytos iš visų tautybių, sukūrimo, prašo, kad aš ir politinė partija, kuriai priklausau, paremtume jį. Bet kaip jau minėjau, tai sumanus, gudrus ir apsukrus žmogus. Jis nieko nežino apie Gabrio projektus, šie dalykai gali sutapti. Man atrodo, kad kunigas V. gali būti mums naudin-gas, kad tik Vilniaus a/t neiškrėstų kovilystės, labai šito bijau. Kaip jau minėjau, G. planuoja suteikti Viskontui kažkokias pareigas, nepaisant to, kad iki šios dienos jų santykiai blogi. G. iš viso yra prieš, kad Valstybė būtų sukurta „padedant sutanoms“: kalba apie juos su pasibjaurėjimu ir ironija.

Bendraudamas su latviais matau, kad mažoms tautelėms Lenkija yra galinga ir traukianti jėga, bet kad tik nebūtų imperialistinė – Lietuvos atstumo nepripa-žinimas tik labai jas atgrasintų. Jeigu būtų sukurta gimtosios Lietuvos vyriausybė, kurioje lenkai formaliai užimtų lygiavertę poziciją, o faktiškai – dominuojan-čią, nebūtų nei menkos abejonės, kad vyriausybės istorinėje Lietuvoje būtų dar labiau lenkiškos; tokiu būdu problema dėl Lietuvos nepriklausomybės būtų visai patenkinamai išspręsta. Kalbu bendrai, čia dar reikalingi įvairūs aptariniai ir sąlygos.

Apibendrinamas pirmiau minimus dalykus darau išvadą, kad gal būtų verta rugsėjo pradžioje man nuvažiuoti į Vilnių, bet neturiu su kuo pa-sikeisti. Parašiau penkis laiškus Jundzilui – net negavau atsakymo. Uždaryti įstaigą ir būti tikram, kad rugsėjį Lietuvoje viskas bus sutvarkyta, būtų neprotinga; bet ir uždaryti negalima, nes čia yra įsipareigojimai keliems mėnesiams.

Mano darbo rezultatai galėtų būti keturiskart geresni, jeigu čia turėčiau bent jau du inteligentiškus ir galinčius rašyti lenkiškai ir pranciūziškai asmenis. Vienas žmogus negali važinėti į Šveicariją, Paryžiuje kalbėtis su lietuviais ir nelietuviais, ginčytis ir tartis su Daujotu, Gutausku ir kt., rašyti ir dukuoti ilgus laiškus. Užtuot stengdamasis, kad reikalai judėtų pirmyn, dažnai turiu juos atidėti, nes bijau, kad jie bus sprendžiami be manęs. Kartais neturiu laiko sutvarkyti soarbius ir būtinus reikalus. Be to, niekas man nieko nerašo, nesimūčia raštų iš Vilniaus. Vasiliauskas žadėjo tinkamai suorganizuoti bent jau raštų siuntimą ir išvažiuoti į Rygą greičiausiai nieko nepadaręs ir neparašęs man nei žodžio. Keistas yra toks reikalų ir žmonių traktavimas.

Dar kartą pabrėžiu, kad yra būtina sukurti lietuviškas agentūras, kurios tinkamai aprūpintų žiniomis iš šalies ir apie šalį ir kurios prieštarautų tarybinėms agentūroms.

Pagarbiai

Br. Krzyżanowski

/Spaudas: Lenkijos kariuomenės aukščiausioji

taryba

Generalinė adjutantų grupė

Varšuva

Kn. sk. 1402/92, 1919 rugsėjo 3 d.

4 priedai, skyrius _____/

Kai teisme liudijo Donatas Malinauskas, niekas nepatikėjo jo teiginiais apie J. Gabri. Dėl išdavystės jis turėjo būti suimtas, bet laimėjo teismą. Kodėl taip įvyko? Atsakymą, kokią informaciją turėjo Rusijos ochranka ir kas tie jos per karą spaudos minėti anoniminiai užver-buoti lietuviai, ko gero, težino vėjas, išnešiojęs 1917 m. vasario revoliucijos gaisro ochrankos pastatė dieną dūmus ir bylų pelenus¹⁷. O gal vis dėlto ne viską išnešiojo vėjas. Visada yra darbai ir rezultatai...

Opryčnikai, ochranka ir KGB

Tai viena iš kitos išaugusios struktūros. Kam iš tikrųjų dirbo J. Gabrys-Paršaitis, nėra tokia jau didelė paslaptis. Turtai svetimojo šaly iš dangaus nekrenta. Tą pastebėjo ir Br. Kšižanovskis. J. Gabrys sukosi visur, o gal jam tiesiog reikėjo būti įvykių sukuryje. Br. Kšižanovskis savo laiške rašė: *Pagal nuomonę gerai informuotų asmenų, Gabrys ėmė pinigus iš vokiečių (pats man prisipažino, kad buvo su jais pastoviuose santy-kiuose, vardino pavardes, apie pinigų neužsiminė), prancūzų (Painleve) ir rusų (Svatkovskis taip pat Nestoras)*.¹⁸ Br. Kšižanovskis, laiške, rašytame iš Paryžiaus 1919 m. rugpjūčio 6 d. Juzefui Pil-sudskui ir Rusiją, Nestorą Ivanovičių Machno (ukr. *Нестор Іванович Махно*, 1888 10 27–1934 07 06) priskyrė anarchistams – komunistams. Kaip matyti iš Lenkijos karinio atašė Berne Zigmun-do Oldakovskio (*Zygmunt Oldakowski*)¹⁹ laiško, rašto papulkininkui Ignacui Matuševskuiui (*Ignacy Matusewski*)²⁰, J. Gabrys ieškojo sau vietos ir 1921 m. Lietuvos valdžios elite. Lai-kraščiai „Lietuva“²¹ ir „Laisvė“²² apie 1921 m. sausio 15 d. įvykius Lietuvoje informavo gan santūriai, paskelbė apie likviduotus ginklų ir proklamacijų sandėlius, tačiau įtarta, kad tai buvo daroma su Rusijos žinia. „Laisvė“ užsi-minė, kad tai praeitų metų vasario 23 d. maišto pakartojimas. Kaip ir kaip bebūtų keista, 1921 m. sausio 15 d. įvykius tiksliausiai nušvietė „Socialdemokratas“: „Paskutinėmis dienomis įvyko skaitlingi areštai Kaune, Kalvarijoje, Ukmergėje ir kituose miestuose“²³ ir nurodė, kad maišto organizavimo pėdsakai veda į Ru-sijos atstovybę Kaune. Tuo metu atstovybėje dirbo Aleksandras Akseleodovas. Zenonas But-kus gan pozityviai vertino jo darbus Lietuvos²⁴, skirtingai nei Donatas Malinauskas²⁵, kovojantis su tarptautiniu komunizmu ir panslavizmu, kurio įtakojė buvo ir pirmasis Čekoslovakijos ministras pirmininkas Karelas Kramaržas, kategoriškai pasisakęs prieš Pabaltijo valstybių savarankiškumą, pavadindamas signatarą atsitiktiniu žmogumi Lietuvos diplomatinėje tarnyboje. Z. Butkus tvirtinimas, kad nerado K. Grinaius teiginiais patvirtinančių dokumen-tų apie du kartus Lietuvoje A. Akseleodo orga-nizuotus komunistinius sukilimus²⁶, daugiau negu keistas. Z. Butkui neaišku, kodėl A. Ak-selodovas anksti buvo atšauktas iš atstovybės Kaune ir linkęs tikslinti priežastis. A. Aksele-rodovo atšaukimas sietinas su 1921 m. sausio 15 d. nepavykusi maištu. 1921 m. sausio 23 d. Zig-

¹³ Maldauju.

¹⁴ Nepriklausoma Lietuva.

¹⁵ Man nerūpi Lenkija, aš jos nekenčiu, tačiau Lietuva negali eiti be kojų, taigi aš ieškau Lenkijos, aš to trokštu, kadangi Lenkija yra kojos Lietuvai, viskas bus gerai.

¹⁶ Maža nuosavybė.

¹⁷ Misiūnas R., *Informacinių kovų kryžkelės: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pab.–1922 m.* Versus Aureus, 2004, p. 302.

¹⁸ Prieiga per internetą – <http://www.pilsudski.org/archiwa/skan.php?nrar=701&fondpath=701-002&folderpath=701-002-019&pic=701-002-019-382.jpg>.

¹⁹ Prieiga per internetą – <http://www.pilsudski.org/archiwa/skan.php?nrar=701&fondpath=701-002&folderpath=701-002-037&pic=701-002-037-242.jpg>.

²⁰ http://oldakowsky.pl/index/index.php/2015-04-21-22-19-53/zygmunt-oldakowski-ur-1884-major-atache-wojskowy-w-bernie

²¹ Kaunas, sausio mėn. 15 d. Lietuva 1921 01 16 Nr. 12 (579). P. 1. Prieiga per internetą – <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=64651>.

²² „Sausio 16. Nesiduokim provokacijai“, in: *Laisvė*, 1921 01 16, Nr. 12, p. 1.; Prieiga per internetą – <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=111209>.

²³ „Paskutinėmis dienomis“, in: *Socialdemokratas*, 1921 01 20, Nr. 3 (52), p. 1.; Prieiga per internetą – <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=140593>.

²⁴ Butkus Z., *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, Vilnius: Versus Aureus, 2007, p. 432.

²⁵ Butkus Z., „Pirmasis sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akseleodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis–1921 m. kovas)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996, p. 134.

Nukelta į 16 p.

„Karališka senoji kibininė“ –
Sausių k.,
LT-21401 Trakų r.
(Vilnius–Kaunas automagistralė, 23 km),
tel./faks. +370 5 243 2444,
mob. tel.
+370 65908454, +370 659 08452,
el. p. info@kibinas.lt

Mūsų paslaugų spektrą sudaro:

- Kompleksiniai ir verslo pietūs kiekvieną darbo dieną;
- Specialūs pasiūlymai turistinėms grupėms ir jų edukacijai;
- Edukacinė kibinų gaminimo pamokėlė „Paragauk istorijos“;
- Parodomoji (degustacinė) „Šimtalapio“ gaminimo pamokėlė;
- Autoparduotuvių „Senoji kibininė“ tinklas Vilniuje;
- Išskirtiniai pasiūlymai Jūsų šventėms ir pobūviams;
- Kibinų pristatymas į namus;

Tad linkime akimis pamatyti, gomuriu pajusti, širdimi įsimylėti...

„Senoji kibininė“ –
Karaimų g. 65, LT-21104 Trakai, tel./faks. +370 5 285 5865, mob. tel. +370 659 72132, +370 659 08452, el. p. senoji@kibinas.lt

Tėviškės aušra

Nr. 8 (29) Tautos fondo (JAV) leidinys Lietuvos mokykloms 2017 m. rugpjūtis

Karaliaučiaus krašto mokyklos

Vaikų kūrybinė stovykla „Palikimas – 4“

Aleksas BARTNIKAS, kūrybinės stovyklos „Palikimas – 4“ projekto vadovas

Stovykloje skatintas bendradarbiavimas ir ugdytas kūrybiškumas

Kūrybinės stovyklos „Palikimas – 4“ dalyviai, 2017 m.

Pasibaigė Šventojoje (Palangos m. sav.) vykusi vaikų kūrybinė stovykla „Palikimas – 4“, kurioje per dvi savaites išsėję ir ugdyti kūrybiškumą dvidešimt Karaliaučiaus krašto moksleivių, lankančių lietuvių kalbos ir etninės kultūros užsiėmimus.

Vadovaujami patyrusių Lietuvos animacijos meno ir muzikos specialistų kūrybinio projekto dalyviai pagal Maironio baladę „Jūratė ir Kastytis“ ir lietuvių legendas kūrė vienvardį trumpametražį animacijos filmą. Pagrindinis stovyklos tikslas – lietuvių kultūros pagrindu skatinti vaikų kūrybiškumą ir iniciatyvumą, minint 155-ąsias Maironio gimimo metines.

Kūrybinių dirbtuvių metu buvo skatinami bendradarbiavimo ir darbo grupėse sugebėjimai, plėtojami meniniai įgūdžiai ir ugdomas kūrybiškumas. Projekto dalyviai susipažino su skirtingomis animacijos filmavimo (fotografavimo) technikomis ir giliau pažino animacijos meno gimimo ir raidos istorinius etapus, susipažino su iškiliausiu pasaulinės animacijos kūrėjų etapiniais darbais, sužinojo apie skirtingų pasaulio

šalių nacionalinės animacijos mokyklas ir jų šaknis, apie lietuvių ir rusų animacijos kūrėjų darbus.

Praktinių užsiėmimų metu vaikai sukūrė savo autorinio filmo konceptą, scenarijų, personažus, fonus (peizažus ir interjerą), nupiešė animaciją, nufilmavo ir sumontavo savo filmą ir sukūrė jo garso takelį. O dirbdami komandoje sukūrė visos grupės animacinį filmą „Jūratė ir Kastytis“.

Kas vakarą vaikai lankėsi stovyklos vasaros kino teatre, kuriame stebėjo ir aptarė tarptautinio festivalio „Tindirindis“ geriausius animacijos filmus.

Buvo numatytos ir kitos veiklos rūšys: pažintinės ekskursijos į Palangą ir Kretingą, lietuvių kalbos užsiėmimai, sporto pratybos baseine ir atviroje erdvėje, poilsis prie jūros, pramogos. Du kartus vaikai varžėsi su vietos bendraamžių futbolo komanda.

Ypač išpūdinga ir džiaugsminga buvo paskutinė diena. Į kūrybinės stovyklos uždarymo ceremoniją atvyko Lietuvos Respublikos Generalinio konsulato generalinis konsulas Olegas Skinderskis, Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė Dalia Henke,

Sveikatos centro „Energetikas“ atstovė Rita Matulevičienė. Gyvą susidomėjimą sukėlė vaizdo įrašas apie stovyklautojų kasdienį gyvenimą (žr. <https://youtu.be/3R1_OY-56BjY>), kurio autorė – tėvų bendruomenės atstovė Jelena Vasiljeva (Karaliaučius). Karštais plovimais buvo sutiktas vaikų sukurtas animacijos filmas „Jūratė ir Kastytis“, kuris ir apibendrino jų kūrybinę veiklą. Filmą turi dvi versijas: lietuvišką ir rusišką.

Savo ruožtu vaikai šiltai dėkojo projekto kūrybinės komandos nariams: animatoriui Valentui Aškiniui ir Jūratei Leikaitei-Aškinienei (Vilnius), muzikantui Gediminui Zujui (Vilnius), taip pat stovyklos vadovei Tatjanai Pavlovai (Tilžė), fizinės kultūros vadovei Ingai Jončienai (Vilnius), stovyklos auklėtojai Vladislavai Šachovai (Tilžė). Padėkos žodžių sulaukė ir Vilniaus technologijų ir dizaino kolegijos studentai: Audrius Kliševičius, Aušra Venckutė ir Rokas Zemkauskas.

Sukūrus filmą kiekvienas dalyvis gavo sertifikatą, liudijantį jo dalyvavimą kūrybiniame procese, ir į DVD diską įrašytą filmo kopiją.

Po oficialaus stovyklos uždarymo dalyviai nusifotografavo bendrai nuotraukai, jų laukė saldus stalas ir šiltas bendravimas prie projekto dalyvių piešinių parodos. Stovyklos pabaigą vainikavo Žemaičių alkos kalno papėdėje sukurta laužas. Dar ilgai skambėjo dainos ir nenutilo šventinis šurmulyš. Pagal baltų pagonių apeigą kiekvienas turėjo galimybę, mesdamas į ugnį gintaro dulkes, sugalvoti savo norus bei troškimus. O ryškūs liepsnos plūpsniai liudijo tai, kad visi sumanymai bus sėkmingai įgyvendinti.

Kūrybinės stovyklos „Palikimas – 4“ projekto pagrindinis organizatorius ir vykdytojas – Kaliningrado regioninė lietuvių kalbos mokytojų asociacija. Projekto partneriais tapo Vilniaus technologijų ir dizaino kolegija, „Vilanimos“ filmų studija, sveikatos centras „Energetikas“ Šventojoje. Be galo esame dėkingi šiems pagalbinkams ir padėjėjams.

Ypač dėkojame pagrindiniam kūrybinės stovyklos projekto rėmėjui – Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijai. Liekame dėkingi Mažosios Lietuvos lietuvių draugijai, kuri finansavo vaikų vežimą į stovyklą ir atgal.

Autoriaus nuotr.

Lietuvos šaulių sąjunga

Pietryčių Lietuvos jaunimas smagiai stovyklauja Šalčios žemėje

Tomas BAGDANAČIUS, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto I kurso studentas

Š. m. liepos 28–31 d. Dieveniškų istoriniame regioniniame parke, netoli šimtamečio Grybiškių ažuolo (Poškonių sen., Šalčininkų r.), tradiciškai susirinko pusšimtis žavaus jaunimo.

Šiai šauniai stovyklai vadovavo ne kas kitas, o Šalčininkų 1011-osios šaulių kuopos vadas vrs. Eimantas Tamulynas. Jo manymu, ši stovykla sujungė įvairaus amžiaus jaunimą iš įvairių Pietryčių Lietuvos mokyklų (Šalčininkų, Vilniaus, Poškonių, Paberžės, Jašiūnų, Dieveniškų, Baltosios Vokės, Pagirių).

Stovyklos metu buvo kūrenami laužai, liudijantys protėvių baltų tradicijas, žaistas šratasvydis, buvo dažnai maudomasi Poškonių tvenkinyje, nakvota palapinėse, po atviru dangumi, buvo aplankytas išpūdingas Grybiškių ažuolas, Poškonių pilkapynas, kur ilsisi mūsų protėviai baltai (jotvingiai), daug sportuota ir užsiimta karyba.

Kasdien stovykla prasidėdavo rytine mankšta su integruotais kovinės savignyos pratimais, po to pusryčiauta, valgyta čia

pat ruošta košė. Dvi grupės jaunesniųjų ir vyresniųjų moksleivių užsiėmė skirtinga veikla. Kol vieni užsiėmė sportine veikla, kiti mokėsi išgyvenimo lauko sąlygomis ypatumų ir pan. Vakaraus buvo poilsinė veikla. Vieną vakarą (po visą dieną vykusio šratasvydžio) jaunuoliai su vadovais linkminosi vakaronėje, kitą vakarą vaidino ir dalyvavo viktorinoje „Pažink Lietuvą“, paskutinį vakarą dainavo patriotines bei šiuolaikines dainas.

Paskutinę dieną buvo sutvarkyta poilsia vietė, išardytos palapinės, surinkti daiktai. Stovyklos vadovas tarė gražius atsisveikinimo žodžius, apdovanojo puikiai pasirodžiusius stovyklautojus bei palinkėjo laimingo kelio. Patys jaunuoliai su žibančiomis šašaromis akyse nesugebėjo paleisti vieni kitų iš apsikabinimų gniaužtų, nes per tą laikotarpį visi susidraugavo it tikri broliai ir sesės.

Tai buvo paskutinė stovykla šią vasarą, bet dar bus trumpalaikių stovyklų bei kitų veiklų. Linkime gražios ir saulėtos likusios vasaros!

„Kurmio“ laužo kūrenimas. Autoriaus nuotr.

Vasario 16-osios aktas

Vasario 16-osios akto genezė tarptautinių santykių 1917–1918 m. kontekste

Prof. dr. Juozas SKIRIUS, Vilnius

Svarbiausias 2017 m. įvykis Lietuvos visuomenei – tai prof. Liudo Mažylio Vokietijoje *surastas Vasario 16 d. akto originalus tekstas su signatarų parašais*. Tekstas, kurį dar mūsų istorikai privalės įvertinti ir atsakyti į klausimus: a) kada jis buvo parašytas ir pasirašytas, b) kokiam tikslui jis skirtas, c) ar tai pirmas-antras-trečias egzempliorius ranka parašytas ir pasirašytas jau kaip dokumentas? Net reikės išsiaiškinti, kurio signataro ranka jis buvo parašytas. Bet svarbiausia – šis surastas dokumentas reikšmingas ta prasme, kad ant mums visiems gerai žinomo akto yra visų Lietuvos Tarybos narių – signatarų – autentiški parašai. Dokumentas, kuris pilnai eliminuoja abejones, kad jo nebuvo ar tai buvo klastotė (ypač sovietiniu laikotarpiu apie tai kalbėdavo).

Pats Aktas gimė labai sudėtingomis sąlygomis, kurias lėmė ne tiek tarptautinės sąlygos, kiek karinė padėtis Rytų fronte. Labai svarbi istoriko **Eriko Hobsbawmo (Eric Hobsbawm)** išsakyta mintis, kad tuo metu „tarptautinius santykius lėmė kovos frontų laukuose“. Mat mums įprasta diplomatija tarpvalstybiniuose santykiuose, bet jau karo sąlygomis geriausiu atveju vaidino antraeilį vaidmenį. Tai iliustruoja net ir garsioji, moksliniame pasaulyje pripažinta **Henrio Kisindžerio (Henry Kissinger)** knyga „Diplomatija“, kur autorius praktiškai neskiria dėmesio diplomatinių santykių tarp valstybių analizei karo metais. Nežiūrint to, vis dėlto visų šalių Užsienio reikalų ministerijos karo metais dirbo: buvo palaikomi ryšiai, vyko pasikalbėjimai, derybos; renkama ir analizuojama informacija. Tačiau svarbiausius sprendimus, dar kartą būtina pabrėžti, lėmė frontas.

Aptariant Vasario 16 d. akto gimimą, jo ištakas, kai kam atrodo, kad ir Gruodžio 11 d., ir Vasario 16 d. aktų tekstai buvo suformuluoti spontaniškai, per kelias dienas. Net kaip vokiečių padiktuota medžiaga, kuria naudojosi lietuvių veikėjai. Tačiau, kaip rodo dokumentinė medžiaga, tai buvo Lietuvos Krašto Tarybos ilgų mėnesių darbo rezultatas, atsižvelgiant į kintamas sąlygas. Istorikams dar kartą reikėtų detaliai išanalizuoti Lietuvos Tarybos atsiradimą ir nuosekliai jos veiklą dieną iš dienos. Tuo labiau, kad šie metai organizacijai jubiliejiniai – Lietuvos Krašto Tarybos šimtmetis.

Detaliau žvilgtelėti į to meto įvykius išprovokavo š. m. balandžio 21 d. „Lietuvos žiniose“ paskelbtas Vaido Banio straipsnis „Gintareliai ant delno: 1917-ųjų Rusijos nesėkmė“. Eilinė kartą nustebino mūsų žiniasklaidininkų laisva be išgilinimo ir klaidinga praetis faktų interpretacija, kuri aiškiai prasišlenkia su istorine tiesa. Pavyzdžiui, pacituosime du sakinius ir pabrauksime tas vietas, kurios formuoja neteisingą skaitytojo nuomonę:

Lapkričio 2 dieną Tautybių reikalų liaudies komisaras Stalinas ir Liaudies komisarų tarybos pirmininkas Leninas pasirašė Rusijos tautų teisių dekretą. Jame buvo skelbiama tautų laisvė apsispręsti, atsiskirti ir sukurti laisvas valstybes. Reaguodamas į tai po poros savaitių Vokietijos kancleris Georgas fon Hertlingas pripažino apsisprendimo teisę Lietuvai, Kuršui ir Lenkijai. Gruodžio 11 dieną Lietuvos Taryba nedelsdama pasirašė Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją, susisaistydama sąjungos ryšiais su Vokietija (...)

Tikriausiai panašiai Leninas galvojo ir skatindamas bolševikams adresuotą Vasario 16-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto egzempliorių, kuris kada nors bus rastas Rusijos archyvuose. Kita vertus, jo nuomonė lietuviams tuo metu nebuvo svarbi. Pirmojo pasaulinio karo metu iš nuolankių vasalų jie evoliucionavo iki derybų subjekto, kurio norų kad ir nenorom turėjo paisyti Europos galingieji¹.

Tačiau nieko panašaus nebuvo. Nebuvo Lietuvos Taryba „nuolanki vasalė“, o tuo labiau nesiekė sąjunginių ryšių su Vokietija. Tai yra labai ir labai paviršutinis matymas. Tenka nusistebėti, kad tokia iškreipta informacija net ir šiais laikais teikiama masiniam skaitytojiui? Tokį straipsnį, su tokiais vertinimais tarybiniais laikais tikrai maloniai būtų atspausdinęs laikraštis „Tiesa“, o straipsnio autorius būtų pagirtas sovietinio prof. Roberto Žiugždos ar panašaus.

Straipsnio tikslas – atsižvelgiant į susidariusią to meto tarptautinę situaciją, atkreipiant dėmesį į Vokietijos santykius su Rusija ir apžvelgiant Vokietijos valdžios pozicijas į okupuotus kraštus, nušviesti lietuvių veikėjų siekį Lietuvai nepriklausomybės iki Vasario 16 d. akto paskelbimo.

Aiškesniam supratimui apie Lietuvos padėtį to meto tarptautinių santykių Rytų Europoje ir karo veiksmų sukuriuose, pati prieinamiausia ir nauja medžiaga – tai mokslininkų iš Vokietijos, Lenkijos, Suomijos, Rusijos, Latvijos ir Lietuvos pranešimų tarptautinėje konferencijoje Istorijos institute pagrindu 2010 m. išleistas vienuolikos straipsnių rinkinys testiniame leidinyje „**Lithuanian Historical Studies**“ (t. 13). Be to, tarptautinį kontekstą, ypač Vokietijos pozicijas, atskleidžia labai svarbus dokumentų rinkinys – „**Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė**“ (Vilnius, 2006, 596 p.). O taip pat, be jokios abejonės, labai vertingi dar 1991 m. publikuoti „**Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918**“ (Vilnius, 1991).

Būtina prisiminti, kad pagrindines problemas, susietas su *Pirmuoju pasauliniu karu*, mokslininkai išgvildeno dar iki XX a. 7–8 dešimtmečių, kai tarp šalių pasirodė stambios

po keletą tomų apimančios sintezės, skirtos iki tol dar nebuvusiam tokiam kruvinam karui. Tiesa, istorikai su šia problematika dirba ir toliau. Bet esminių, lūžinių vertinimų kol kas nėra. Jie toliau tikslina, perskaičiuoja žuvusių, sužeistų ir dingusių be žinios skaičių – *aukų skaičius nuolat auga*. Istorikai toliau aiškinasi materialinių vertybių praradimus ir jų bei žmonių aukos poveikį kiekvienos šalies tolimesnei ekonominei bei kultūrinei raidai.

Iki šiol istorikus stebina Vokietijos gyvybingumas iki pat 1918 m. vidurio (ne tik sugebėjo ilgai kariauti dviem frontais, bet ir paremti savo sąjungininkus Balkanuose). Ypač atkreiptinas dėmesys į Vokietijos diplomatų sugebėjimą manipuluoti Rusijos klausimu, siekiant likviduoti Rytų frontą (šiuolaikinių istorikų tyrinėjimai). Vis drąsiau pažymima, kad jei ne JAV materialinė ir politinė pagalba Prancūzijai ir Didžiajai Britanijai, tai jos jau 1917 m. rudenį būtų kapituljavusios. Tai tokios būtų svarbesnių tyrimų kryptys.

Lūžinis momentas – tai Vasario revoliucija Rusijoje, suteikusi Vokietijai naujų separatinių taikos vilčių. Vokiečių net buvo pradėtos slaptos derybos su Petrogrado darbininkų taryba. Tačiau aiškėjant, kad rusai ir vokiečiai skirtingai supranta taiką, derybos užstrigo. Vokiečiai rado variantą – remti bolševikų lyderį Vladimirą Leniną, kurio pagalba buvo siekiama ir buvo pasiektas Rusijos išeliminavimas iš karo Rytų fronte (tai garsioji **Bresto arba Lietuvos Brastos taika**).

Mums gerai žinoma, kad Vokietijos ir Rusijos santykiai nulėmė to meto Lietuvos ir kitų okupuotų teritorijų likimą. Ir šiuo atveju labai svarbu pažymėti, jog po 1917 m. sausio 22 d. JAV prezidento Vudro Vilsono iškeltos tautų apsisprendimo šūkio, po Vasario revoliucijos ir ypač po balandžio 7 d. JAV įstojimo į karą Antantės pusėje aneksija tampa atgyvenusia politika. Tačiau Vokietijai tuo metu realiai pavyksta ne tik išlaikyti okupuotas teritorijas, bet ir jas integruoti į imperiją. Paradoksaliai, tačiau didžiausią viltį tai padaryti jai teikė vis platesnis nacionalinio principo taikymas karo pabaigoje. Vokiečiai vadovavosi tuo, kad, pvz., į tautų apsisprendimo principą įkomponuota lietuvių etnografinė tauta dėl savo nepakanamo civilizacinio (valstybinio) potencialo (kaip jie pabrėždavo) **galėjo pretenduoti tik į savarankiškos etnokultūrinės raidos teisę**. Ir įvykiams klostantis pagal palankų Vokietijai teritorinį scenarijų nacionalinio principo fone ir pasiekus separatinę taiką su Rusija apsisprendimo principo pagrindu, etnografinės tautos teisės transformacija į valstybinę iš esmės būtų perėjusi Vokietijos kompetencijai. Tai patvirtina 1917 m.

balandžio 23 d. Kroicnache pasiektas kompromisas tarp Vokietijos reichkanclerio ir Vokietijos karinės vadovybės, kuri iki tol siekė **Oberosto** teritorijos aneksijos. Buvo atsisakyta Lenkijos teritorijos išplėtimo į Vilniaus pusę idėjos ir buvo užtikrinta Lietuvos autonomija vokiečiams pasiliekan krašte². Be to, jau buvo nuspręsta sudaryti okupuotų *kraštų tarybas*, t. y. „įforminti savarankiškas valstybes“, kurios pačios, o ne vokiečiai, pasisakytų už prisijungimą prie Reicho. Tai ir buvo vokiečių vykdomos politikos okupuotuose kraštuose esmė, ji tęsėsi iki karo pabaigos.

Po Vasario revoliucijos Rusijoje itin išaugo lenkų ir Lenkijos vaidmuo tarptautinėje politikoje. Antantės šalių, ypač Prancūzijos, planuose galima nepriklausoma Lenkija ėmė įgauti vis daugiau reikšmės, ypač kai paaiškėjo vokiečių ir rusų derybų bandymai. Išties tiek Vokietija, tiek Rusija kaip imanydamas stengėsi išvengti Lenkijos valstybingumo įgyvendinimo. Istorikas Joachimas Taueris pažymi, jog „itin didelių problemų Vokietijos politikai kėlė lenkų klausimas, mat lenkų nacionalinio judėjimo aspiracijos siejosi su dalimi Prūsijos teritorijos“³ (pakanka prisiminti Versalio sutartį ir Lenkijos sukūrimą). Lenkų valstybingumas kėlė pavojų ir Lietuvos nacionaliniams interesams. To meto Lenkijos elitas neslėpė siekio atgaivinti Lietuvos–Lenkijos uniją apie tai informuodami vokiečius. Taigi besiplunksnuojantis ir *Trečiasis erelis* (šalia vokiškojo ir rusiškojo) taip pat nebuvo draugiškai nusiteikęs savo kaimynų lietuvių politinėms aspiracijoms. Lietuvių šviesuomenė su J. Basanavičiumi priešakyje 1917 m. liepos 10 d. Vokietijos kancleriui Teobaldui fon Bethmann'ui-Hollweg'ui įteikė platų memorandumą, kuriame atėmė neteisingus lenkų tvirtinimus ir pareiškė, į kokias teritorijas lietuviai pretenduoja, paaiškindami Lietuvos gyventojų tautinę sudėtį, sulenkėjimo priežastis ir išskeldami seną lietuvių tautos valstybingumą. **Ateiti pareiškė mata nepriklausomybę**, kuri yra būtinoji tautos laisvo plėtojimosi ir klestėjimo sąlyga⁴.

Lietuvos Krašto Tarybos idėja sklandė, bet jos įgyvendinimui trukdė įtakinga karinė okupacinė valdžia (Generalinio štabo vadovai – Hindenburgas ir Liudendorfas), kuriai reikėjo **pritariamojo**, o ne **patariamojo** valdymo organo, neturinčio jokios sprendžiamosios galios. Tokiame organe lietuvių šviesuomenė sutarė nedalyvauti. O štai Berlynas suvokė tarptautinę Tarybos reikšmę, kuri pridengtų Lietuvos prijungimo politiką. Ir iš Berlyno buvo nuolat siunčiami įkalbinėjimai kariškiams nusileisti lietuvių norui išsirinkti Tarybą.

Nukelta į 10 p.

Muziejus laikraštyje Nr. 13 (483)

Tautinio kostiumo metai

2017 metai paskelbti *Tautinio kostiumo metais*. Pagal menotyrininkę Teresę Jurkuvienę, liaudies kostiumas, tai „išieginė valstiečių apranga, iš kurios kilo ir susijęs yra tautinis kostiumas“. Lietuvių tautiniai drabužiai viešumoje pradėti rodyti XX a. pradžioje – 1900 m. Paryžiaus parodoje, 1911 m. Maskvos parodoje, vėliau Vilniaus dailės parodoje.

Senos gentinės teritorijos ir vėlesnė atskirų kraštų istorija Lietuvoje suformavo penkis etnografinius regionus, kurių gyventojai ne tik kalbėjo skirtingomis tarmėmis, bet ir jų drabužiai turėjo ypatingų, visai teritorijai būdingų bruožų. Išskiriami šie regionai: Aukštaitija, Žemaitija, Dzūkija, Suvalkija ir Klaipėdos kraštas. Visoje Lietuvoje XIX a. išieginį kaimo moters kostiumą sudarė marškiniai, du ar daugiau sijonų, prijuostė, liemenė ir apavas. Pagal vietinius papročius komplektą skirtingomis progomis papildydavo juostos, karoliai, kaspina, puošnios nosinės, ant pečių siaučiamos drobulės bei skaros. Šaltesniu oru XIX a. II p.– XX a. pr. rengėsi

įvairaus kirpimo švarkeliais. Juos siuvo iš vilnonių, pusvilnonių namie austų ir pirkinių audinių, puošė dekoratyvinėmis siūlėmis, siauromis šilko juostelėmis, aksomu. Rudenį ir žiemą XIX a. I p. moterys šventadieniais vilkėjo sermėgas. Jos buvo ilgos ir trumpos, siūtos iš natūralios spalvos molo, nuo liemens durtos ir rauktos ar klostytos. Žiemą išieigai vilkėjo trumpus puskailinius ar ilgus kailinius. Kalbant apie atskirus lietuvių liaudies kostiumo elementus, prijuostės – viena iš seniausių lietuvių moterų kostiumo dalių. Vaikščioti be prijuostės buvo nepadoru, netvarkinga, ji tapo doros, vaisingumo simboliu. Iki XIX a. vidurio visoje etninės Lietuvos teritorijoje vyravo baltos lininės prijuostės. Kitas svarbus bendras tautinio kostiumo elementas liemenė. Tai – viena iš puošniausių tradicinio kostiumo dalių, tvarkingumo simbolis. Jau XVIII a. jos buvo siuvamos iš prabangių pirkinių medžiagų – aksomo, brokato, šilko. Juostomis ne tik susijusdavo drabužius, juostos turėjo didelę reikšmę ir

Skulptūrinė kompozicija. Aukštaitiai. Lietuva, XX a. I pusė. A. Valužiu nuotr.

įvairiose apeigose. Plačią simbolinę prasmę turėjo jaunamartės juostos, dovanojamos vestuvių metu. Jomis nuotaka apdovanodavo ne tik žmones – piršlį, kvieslį, pabrolius, vyro tėvus, gimines, vaikus, bet ir krosnis, svirnius, šulinius ir kt., kad jie būtų palankūs jaunajai

šeimininkei. Juosta buvo vystomas ir krikštyti vežamas kūdikis...

Trakų istorijos muziejaus etnografijos rinkinys 2017 m. pradžioje papildytas dar vienu išskirtiniu eksponatu – XX a. I p. medine skulptūrine kompozicija, vaizduojančia vyrą ir moterį, vilkinčius aukštaičių tradiciniais kostiumais, ornamentuotais dominuojančiais geometriniais rombų ornamentais. Kompozicija išdėstyta ant 28 x 11 cm dydžio pagrindo. Skulptūrų aukštis 23 – 23,5 cm, jos dengtos spalvota polichromija. Moteris laiko pasvirą ąsotį, vyras – javų ryšulį. Moters tradicinis kostiumas papuoštas gintaro karoliais, galvą dengia tradicinė aukštaičių kostiumui būdinga – medžiaginė karūnelė. Vyras marškinius padabinęs taip pat rombais dekoruota kaklajuoste, juosmenį susijuosęs geltonos spalvos juosta.

Muziejininke Evelina Petrauskė

Vasario 16-osios akto genezė tarptautinių santykių 1917–1918 m. kontekste

Atkelta iš 9 p.

Tokiu būdu atsiranda mums taip pat gerai žinomas **Organizacinis komitetas**, kuris spėdžiavo rugpjūčio 1–4 d. Bet štai vokiečiai pareiškė, jog jei lietuviai nori sušaukti konferenciją, tai Organizacinis komitetas privalo iš anksto priimti rezoliuciją dėl sąjungos sudarymo su Vokietija, skelbiant Lietuvos nepriklausomybę. O vokiečiai (rugpjūčio 9 d. civilinės ir karinės valdžios pasitarimas Kroicnache) dar kartą pažymėjo, kad Oberostas turi būti prijungtas prie imperijos, bet kartu susitarė a) neutralizuoti lenkų dvasininkų įtaką Lietuvoje; b) krašto negermanizuoti, c) Vilniaus neatiduoti Lenkijai. Tie punktai tikrai palankūs lietuviams, bet tai buvo kaip savotiškas masalas jiems „glaustis“ prie vokiečių. O užuovėja reikalinga, nes lygiagrečiai savo siekius kėlė ir Lietuvos lenkai, kurių užnugaris – Lenkija.

Vilniaus konferencija prasidėjo rugsėjo 18 d. Darbotvarkėje buvo įrašyta nemažai klausimų, kurių svarbiausias buvo *politinė Lietuvos ateitis*. Visi konferencijos dalyviai (214, buvo kviesti 264) buvo nusiteikę siekti nepriklausomos, demokratiškos, parlamento valdomos Lietuvos (akad. A. Tylos tyrinėjimai). Tačiau, suprasdami vokiečių tikslą ir matydami, kad jie visiškai priklauso nuo karinės valdžios, rugsėjo 21 d. rezoliucijos antroje dalyje lanksčiai įrašė: *Jeigu Vokietijos imperija sutiktų su Lietuvos valstybės paskelbimu dar prieš taikos konferenciją ir pačioje taikos konferencijoje paremtų Lietuvos interesus, tuomet Lietuvių konferencija, atsižvelgdama į tai, kad esant normalioms taikos sąlygoms, Lietuvos interesus daug labiau gravituoja į Vakarus nei į Rytus ar Pietus, pripažįsta galimybę, kad būsimą Lietuvos valstybę, be žalos savo savarankiškam vystymuisi, su Vokietijos imperija sueis į dar apibrėžtinius / nustatytus santykius*⁵. Be to, pirmoje rezoliucijos dalyje įdedamas tam tikra prasme saugiklis: *Galutinai nustatyti nepriklausomos valstybės pamatams ir jos santykiams su kaimyninėmis valstybėmis turi būti sušauktas Steigiamasis Lietuvos Seimas Vilniuje, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas*⁶. Praktiškai rezoliucijos I-oje dalyje matome būsimo Vasario 16-osios akto teksto formuluotes.

Tarptautinė situacija nauja kryptimi pakrypstą po 1917 m. spalio 25 d. (lapkričio 7 d.) bolševikinio perversmo Rusijoje. Rusijos siekis trauktis iš karo vokiečiams sukėlė naują, daugiau ar mažiau garantuotą, separatinės taikos viltį. Tam itakos turėjo ir bolševikų paskelbtieji Dekretas dėl taikos ir Rusijos tautų teisių deklaracija. Dabar Vokietijos Rytų politikos tikslai, anot J. Tauberio, igavo didesnių užmojų. Jau lapkričio 26 d. vokiečiai su rusais susitarė dėl paliaubų derybų pradžios. Vadovaudamasis taikos su Rusija susitarimais ir išreiškdamas vokiečių nuosakiųjų parlamentarų valią, naujasis kancleris **G. Hertlingas** lapkričio 29 d. savo programinėje kalboje Reichstage pripažino apsisprendimo teisę Lenkijai, Lietuvai ir Kuršui. Lietuvių delegatai (A. Smetona, S. Kairys ir J. Šaulys), buvę

Berlyne, suprato kanclerio kalbą kaip pagrindą Lietuvos valstybingumui paskelbti. Gruodžio 1 d. Lietuvos Tarybos delegacija buvo priimta Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje ir protokolo forma buvo sudaryta pirmoji sutartis su Vokietija. Nors ir nepalanki, bet žingsnis į nepriklausomybės pusę. Sutarties esmė – remiantis Vilniaus konferencijos nutarimais bei apsisprendimo teise, lietuviai galėjo skelbti nepriklausomybės atkūrimą, tačiau turėjo sudaryti su Vokietija tvirtą sąjungą per karinę ir komunikacijos konvencijas bei bendras muitų ir pinigų sistemas. Tiesa, lietuviams pavyko į dokumentą įtraukti keletą svarbių sąlygų: Vokietija pripažins Lietuvą iki Taikos konferencijos, o sprendimus dėl valstybės formos, sienų ir ryšių su Vokietija tvirtins Steigiamasis Seimas⁷. Vokiečiai sutiko, nes nemanė, kad tai ką nors iš esmės keis. Jie buvo įsitikinę savo pergale kare.

Tačiau Vokietijos civilinė valdžia vėl buvo priversta derinti pozicijas su karine valdžia, kuriai gruodžio 1 d. susitarimas atrodė per daug radikalus ir reikalavo svarstyti Prūsijos ir Lietuvos asmeninės unijos klausimą. Civiliai (Hertlingas ir Hiulmannas) aiškino, kad lietuvių pareiškimas yra naudingas tuo momentu, t. y. derybose su rusais, siekiant įteisinti okupuotų teritorijų atskirimą nuo Rusijos. (Reikia pasakyti, kad toks protestantiškos Prūsijos stiprinimas nebuvo priimtinas kitoms Vokietijos žemėms, o ir pats kancleris buvo kilęs iš katalikiškosios Bavarijos – kaip bekalbėsime lietuviams tai buvo palanku).

Gruodžio 10 d. prasidėjo separatinių paliaubų derybos tarp Vokietijos ir Rusijos. Mokslinėje literatūroje pažymima, kad tai sustiprino taip vadinamas „vokiečių karo partijos pozicijas“, t. y. kariškių pozicijas. Tą dieną kariškiai, suderinę su kancleriu, *siūlė naują sutarties su lietuvių atstovais formulę*. Jau tiesiai pareiškta, jog ankstesnis gruodžio 1 d. susitarimas naujomis sąlygomis netenkina karinės vadovybės. Naujojoje formulėje buvo akcentuojama ne Lietuvos nepriklausomybė, o tik atpalaidavimas nuo valstybinių ryšių, bet kada buvusius su kitomis valstybėmis; nefiksuojamas Vilnius, kaip kuriamos Lietuvos sostinė; nebuvo numatytas Steigiamojo Seimo vaidmuo Lietuvos santykiuose su kitomis valstybėmis. Pagaliau vokiška formulė visai nenumatė, kad Lietuvą pripažintų vokiečiai kaip sąlygą santykiams užmegzti su Vokietija⁸.

Mums labai gerai žinomas Lietuvos Tarybos pasirašytas **Gruodžio 11 d.** dviejų dalių pareiškimas, kuris buvo parengtas vokiečių Kaune gruodžio 10 d. Pareiškimas lietuvių netenkino (vyko Taryboje ginčai, diskusijos – tai rodo protokolai), bet nesant kitos išeities, jau kitą dieną, reikalaujant vokiečiams, pasirašytas Vilniuje. Tiesa, pavyko sušvelninti tekstą. Vietoj siūlomą „savarankiškos Lietuvos valstybės atkūrimo“ matome, kad atsiranda „nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas su sostine Vilniuje“⁹.

Breste oficialios taikos derybos prasidėjo 1917 m. gruodžio 22 d. ir tuojau buvo pradėta

realizuoti okupuotų teritorijų prijungimo politika. Tarybinei bolševikų delegacijai buvo pateikta lietuvių Gruodžio 11 d. pareiškimo pirmoji dalis ir pasiūlyta į ją žiūrėti kaip į tautos valios išraišką. Tuo metu bolševikai protestavo argumentuodami tuo, kad Taryba nėra demokratiškai išrinkta tautos atstovybė, ir pareikalavo pateikti nepriklausomybės paskelbimo notifikaciją su visų Tarybos narių parašais (bet parašai buvo sudėti po antra pareiškimo dalimi, kurios vokiečiai bolševikams negalėjo rodyti).

Būtina pasakyti, kad istorikų jau yra pastebėta, kad pas bolševikus tautų apsisprendimo teisė buvo neatsiejama nuo jų ideologijos ir buvo pavaldi proletarinio internacionalizmo principui. Bolševikams netekus valdžios, visa tautų apsisprendimo teisė, t. y. teisė į atskirymą ir nepriklausomybę buvo suteikta regionams, kuriuose bolševikai nepajėgė įtvirtinti komunistinio režimo¹⁰.

Taigi pirmajame derybų etape Lietuvos klausimo vokiečiams išspręsti nepavyko. Tai žinodama Lietuvos Taryba pasiūlė leisti patiems lietuvių atstovams dalyvauti Bresto taikos derybose ir ten pareikšti T. Rusijos delegacijai, kad Lietuva nori pasitraukti iš Rusijos valstybės sudėties. Tačiau vokiečiai į tai nereagavo.

Trečiasis Bresto taikos derybų etapas (antras – sausio 9 d.), prasidėjęs 1918 m. sausio 29 d., įstrigo aklavietėje, artėjo prie žlugimo (vasario 18 d. vokiečiai atnaujino puolimą prieš Rusiją užimdami likusį Pabaltijį, Baltarusiją, įvesta kariuomenė į Ukrainą). Ir drauge lietuvių klausimas vokiečiams darėsi neaktualus, vėl sustiprėjo aneksinės nuotaikos, nutrūko kalbos apie paramą Lietuvos pripažinimui. Grįžęs iš Berlyno J. Šaulys apie tai informavo Tarybos narius. Tarp Tarybos narių tai iššaukė norą atsipalaiduoti nuo visų „amžinųjų ryšių“ ir paskelbti nepriklausomybę visai savarankiškai, grįžtant prie Vilniaus konferencijoje vieningai priimtą rezoliucijos. Mes puikiai žinome, kad vasario 16 d. Lietuvos Taryba, J. Basanavičiui pirmininkaujant, labai rizikuodama vienbalsiai priėmė ir paskelbė Lietuvos nepriklausomybės aktą, kurį visi Tarybos nariai pasirašė abėcėlės tvarka. Apie priimtą aktą iškart buvo informuota Vokietijos užsienio reikalų ministerija.

Vokietijos federalinio archyvo dabartinis prezidentas Michaelis Holmanas (*Michael Hollmann*) viename interviu pabrėžė, kad prof. Liudo Mažylio surastas aktas – tai Vokietijos imperinės vyriausybės informavimas apie Nepriklausomybės aktą ir prašoma jį pripažinti. Tai aiškiai nurodo prie dokumentų esantis laiškas¹¹.

Lietuvos Tarybos riziką galima paaiškinti tuo, kad jos nariams buvo žinoma tvirta JAV prezidento V. Vilsono ir Didžiosios Britanijos premjero Lloyd George pozicija reikalauti Vokietijos vykdomai Rytų politikai taikyti tautų apsisprendimo teisę. Teritorinius klausimus spręsti atsižvelgiant į gyventojų interesus. Tai patvirtina „Lietuvos aide“ 1918 m. sausio 10 ir 12 dienos numeriuose

publikuota informacija¹². Kartu visuomenė supažindinama ir su amerikietiška 14 punktų Taikos programa. Vokiečių istorikas Kristianas Rustas pažymėjo, kad reichskancleris G. Hertlingas pritarė tautų apsisprendimo teisei, bet tik formaliai ir jis skelbė, kad teritoriniai klausimai turi būti sprendžiami dvišaliu susitarimu¹³. Šiuo atveju tai ir buvo daroma su Lietuvos Taryba, bet naudojant spaudimo taktiką, iškeltą savo interesus.

Nors to meto vokiečių cenzūra neleido niekur viešai skelbti akto, tačiau Vokietijos reichstage pavyko jį paskelbti. Negana to, jį spėjo išspausdinti ir keli vokiečių laikraščiai. Tik vasario 21 d. oficialioji Vokietijos valdžia pademonstravo savo negatyvų požiūrį – kancleris pareiškė, kad Vokietija pripažins Lietuvos valstybę tik tada, kai Taryba grįš prie pagrindų, garantuojančių gerus kaimyninius santykius su Vokietija, t. y. kai grįš prie Gruodžio 11 d. sprendimo. Tarybai, gerai suvokiant vokiečių karinių sluoksnių įtaką, teko gelbėti Vasario 16 d. aktą diplomatinio keliu. Vasario 28 d. buvo suformuluotas atsakymas kancleriui, jog nėra prieštaravimų tarp Vasario 16 d. ir Gruodžio 11 d. aktų, o Gruodžio 11 d. nutarimas nėra panaikintas. Todėl Taryba tikisi, kad Vokietijos vyriausybė Lietuvą pripažins pagal gruodžio 10 d. protokolini susitarimą. Kartu išreikšta viltis, kad Vokietija leis Tarybai notifikuoti Lietuvos nepriklausomybę kitoms valstybėms Vasario 16 d. aktu bei padės Lietuvai taikos konferencijoje gauti tarptautinį pripažinimą¹⁴.

Taip buvo artėjama prie 1918 m. kovo 23 d. Vokietijos suteikto Lietuvos valstybei *de facto* ir *de jure* pripažinimo tik Gruodžio 11 d. akto pagrindų, dar įpareigojant Lietuvą prisiimti dalį Vokietijos karo skolų.

Pranešimas buvo skaitytas Vilniaus istorijos mokytojų 2017 m. gegužės 6 d. Lietuvos edukologijos universiteto II rūmuose.

¹ Banys V., „Gintarėliai ant delno: 1917–ųjų Rusijos nesėkmė“, in: *Lietuvos žinios*, 2017 m. balandžio 21 d. Prieiga per internetą – <http://lzinios.lt/lzinios/print.php?id=242620>.

² *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2006, p. 123–125.

³ Tauber J., „German Eastern Policy, 1917–1918“, in: *Lithuanian Historical Studies*. 2008, vol. 13, Vilnius, 2010, p. 70.

⁴ *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2006, p. 139–148.

⁵ *Ibid.*, p. 159–160; *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, Vilnius, 1991, p. 76.

⁶ *Ibid.*, p. 76.

⁷ *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2006, p. 233–234.

⁸ *Ibid.*, p. 253.

⁹ *Ibid.*, p. 254.

¹⁰ Mark R. A., „National Self-determination, as Understood by Lenin and the Bolsheviks“, in: *Lithuanian Historical Studies*. 2008, vol. 13, Vilnius, 2010, p. 38.

¹¹ „Istorinį dokumentą galėtų tik paskolinti“, in: *Lietuvos žinios*, 2017 m. balandžio 22 d., nr. 77, p. 2.

¹² „Anglija dėl taikos tarybų“, in: *Lietuvos aidas*, 1918 m. sausio 10 d., nr. 5; „Vilsono raštas dėl taikos tarybų“, in: *Lietuvos aidas*, 1918 m. sausio 12 d., nr. 6.

¹³ Rust Ch., „Self-determination at the Beginning of 1918 and the German Reaction“, in: *Lithuanian Historical Studies*. 2008, vol. 13, Vilnius, 2010, p. 47, 49, 53.

¹⁴ *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2006, p. 287.

Muziejus laikraštyje Nr. 14 (484)

XVI a. husaro skydas

2016 m. Trakų istorijos muziejus savo ginklų rinkinį papildė retu eksponatu – XVI a. I p. Lenkijos ar LDK husarų (racų) vėliavų kavaleristo skydu. Panašius skydus galima lengvai atpažinti tą epochą atspindinčiame bataliniame paveiksle, kuriame pavaizduotas Oršos mūšis (1514 m.).

Įsigytas skydas yra 69 x 45 cm dydžio, pagamintas iš vientiso, lenkto kaltos geležies lakšto, apačioje stačiakampis, viršuje nupjautas išgaubta linija iš kairės į dešinę. Dešinėje pusėje viršuje papildoma išpjova, ieties uždėjimui kavalerijos atakos metu. Skydo pakraščiai iškalti išilginės, stambiomis kniedėmis pritvirtintos, metalo juostos pavidalu. Kniedės tikros, įstatytos į kiaurai skydą einančias skylutes, išorėje – gelės pumpuro, o viduje žiedo formos. Skydo krašteliai užapvalinti ir puošti grubiais įžambiais įkirtimais. Skydo viduje prikniedytos 6 ašelės su gelės žiedo formos pagrindais. Į ašeles įverti geležiniai žiedai, prie kurių buvo rišami dirželiai skydo laikymui ir kabinimui. Šio tipo

skydų tėvynė – Vengrija, kur jie plačiai naudoti nuo XV a. pradžios.

Europoje jie vadinami „vengriški skydai“ arba „vengriški tarčiai“ (vok. *Ungarische Tartsche*). Šie skydai dažniausiai būdavo gaminami iš medžio, aptraukiant jį oda arba pergamentu, kartais su metalo elementais. Išorinis skydo paviršius paprastai būdavo turtingai dekoruotas, puoštas savininko herbu, sakralinės ar militarinės tematikos vaizdais. Bet kartais toks skydas, ypač vėlesniu laikotarpiu, būdavo kalamas iš vientiso geležies lakšto, turnyrinis arba paradinis variantas šlifuojamas, taip pat dekoruojamas miniatiūrom ir ornamentais. Metalinis skydas dėl gamybos sudėtingumo kainavo žymiai brangiau nei medinis, todėl jį galėjo įsigyti tik pasiturintys kariai. Tokie skydai yra retesni, negu mediniai. Tokio tipo skydai buvo naudoti Vengrijos karaliaus Matijo Korvino (1458–1490) valdymo laikais sukurtų lengvųjų kavaleristų „husarų“ daliniuose. Husarai tuomet dažniausiai nenešiojo šarvų ir skydas buvo jų vienintelė

Husarų skydas. Lietuva – Lenkija, XVI a. I p. A. Valužio nuotr.

kūno apsauga, o išpjova viršuje leido patogiai įremti ietį. Iš Vengrijos skydai paplito į aplinkinius kraštus, pirmiausia į Šv. Romos imperiją. Į Lenkiją, o vėliau ir LDK, skydai pateko Aleksandro (1492–1506) ir Zigmanto Senojo

(1506–1548) valdymo laikais, kai kovai su manevringa Maskvos ir Krymo totorių kavalerija prireikė tokio pat manevringo atsako, vietoje sunkiai šarvuotos riterijos. Tuomet Balkanuose pradėti samdyti pirmieji husarų būriai. Vėliau buvo pradėti kurti ir vietoje verbuojami husarų daliniai, gerai užsirekomendavę XVI a. pirmos pusės mūšiuose. Vengriški skydai ir toliau išliko neatsiejamu jų ginkluotės atributu, nors patys husarai, kaip kavalerijos rūšis, palaipsniui „sunkėjo“. Po Stepono Batoro (1575–1586) karinės reformos, pavertusios Lenkijos ir LDK husarus sunkiąja kavalerija, pradėjus dėvėti krūtinę dengiančias plieno kirasas, skydas tapo beprasmis. Bet dar kurį laiką jie išliko husarų paradinio kostiumo dalimi. Šiuo metu tokių skydų yra išlikę labai nedaug ir vienas iš jų saugomas Trakų istorijos muziejuje.

Vyr. muziejininkas Vytautas Tenešis

Iš Lietuvos architektūros istorijos

Vaclovas Michnevičius – vienas žymiausių XIX a. pabaigos ir XX a. pirmos pusės Lietuvos inžinierių, architektų

Tomas DUKSA, Vilnius

Artėjant Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo šimtmečio jubiliejui, mes, lietuviai, galime didžiuotis XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios, tarpukario turimais išlikusiais Lietuvos istorijos simboliais, architektūros paveldo paminklais, susipažinti su ankstesnių kartų atliktais inžinierių, architektų darbais ir juos įvertinti. Kaip žinome, didžiausią Lietuvos kultūros paveldo dalį sudaro archeologijos, urbanistikos ir architektūros vertybės. Nagrinėsime vieną iš Lietuvos kultūros paveldo sudedamųjų dalių – architektūros paveldą. Architektūros paveldas apima architektūros statinius ir urbanizuotas vietas, turinčias išskirtinę istorinę, meninę bei kitokią kultūrinę vertę. Lietuvos architektūros paveldas buvo kuriamas daugelio žinomų inžinierių, architektų intelektualėmis jėgomis. Šių kūrėjų sukurtos architektūrinės erdvės įdomios istoriniu, kultūriniu požiūriais, todėl kasmet daugėja žmonių, besidominti savo praeitimi, architektūriniu palikimu, jo išsaugojimu. Architektūrinį palikimą reikia saugoti tinkamai, kad išliktų kultūros paveldo objektų istorinis autentiškumas – pradinės formos ir bruožai. Praėjus daugiau nei šimtmečiui, suprantame, kad laikas po truputį naikina mūsų sąsajas su tais kūrėjais, kurių vertingį paminklą anuomet išsiskyrė savitumu, išraiškingumu, unikalumu ir turėjo poveikį Lietuvos kultūros paveldo istorinei raidai. Todėl šiandieną svarbu atskleisti šias sąsajas, pabrėžti kultūros paveldo objektų išsaugojimo svarbą. Šiuo straipsniu norima priminti skaitytojams žymaus lietuvių inžinieriaus, architekto Vaclovo Michnevičiaus nuopelnus, nušviesti įvairius jo kūrybinės veiklos laikotarpius, taip pat įamžinti jo ir kitų Vilniaus architektų atminimą sostinėje.

Architekto Vaclovo Michnevičiaus asmenybė ir jo bajoriškos giminės istorija

Nagrinėjant architektūrinį palikimą Rusijos imperijos aneksuotoje Lietuvoje, tarp daugelio žinomų inžinierių, architektų norėtusi prisiminti ir išskirti vieną iškiliausiu, produktyviausiu XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios bei tarpukario inžinierių, architektų, bažnyčių ir kitų sakralinių pastatų projektuotoją ir statytoją Vaclovą Michnevičių, kurio mirties 70-ųjų metinių sukaktį paminėjome šiais metais. Jo profesionaliosios architektūros brandžiausius kūrinius randame ne tik dideliuose miestuose, miesteliuose, bet ir kaimuose. Paminėsime, kad Vaclovas Michnevičius, *talentingas inžinierius, architektas, Sankt Peterburge perpratęs architektūros meno ir mokslo principus, buvo išskirtinis*. Vaclovas Michnevičius buvo neeilinė asmenybė, labai sudėtingu, bet kartu įdomiu laikotarpiu suprojektavusi per 30 bažnyčių, modernio stiliaus pastatų, kitų statinių, tačiau esant gyvam buvo neįvertintas, o ir po jo mirties 1947 m. apie garsųjį architektą mažai kas teuzsiminė. Sovietmečiu jis, kaip buvęs bajoras, negalėjo būti pagerbtas ar įvertintas kaip architektas, sukūręs meninę vertę turinčius paminklus, nors dirbo „vardan Lietuvos“, tik skirtingomis istorinėmis aplinkybėmis. Pabrėšiu, kad teigiamai iš šių dienų pozicijų jį pradžioje vertinti tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. Šio ryškaus architekto V. Michnevičiaus biografiją, jo kūrybinį kelią plačiai nagrinėjo Vytauto Didžiojo universiteto menotyrininkė profesorė Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė (1954–2014). V. Michnevičius, 1925 m. kreipdamasis į Kauno miesto savivaldybę su prašymu dėl Kauno miesto architekto pareigų, buvo parašęs autobiografiją, kurią Kauno archyve atsitiktinai rado architektūros istorikė N. Lukšionytė-Tolvaišienė. Kol kas tai patikimiausias duomenų šaltinis, deja, keliuose lietuviško rankraščio puslapiuose neatskleidęs visos informacijos apie šį architektą. V. Michnevičiaus kūryba domėjosi ir kiti architektai, Lietuvos dailės istorikai. 2002–2003 m. Vilniuje, Architektūros muziejuje, veikė paroda, skirta šiam kūrėjui, „Ištikimas neogotikai architektas Vaclovas Michnevičius“. Jonavos rajono Žeminių vidurinės mokyklos kraštotyros būrelio vadovų Rimantės Tarasevičienės ir Artūro Narkevičiaus, surinko naujos medžiagos apie architekto V. Michnevičiaus gyvenimą ir kūrybą. Jonavos rajono savivaldybės adminis-

tracija, vykdydama švietimo kūrybos projektą 2006–2009 m., išleido knygelę „Išsaugokime kultūros paveldą“, kurioje pateikta nemažai informacijos apie šį kraštie. Tik prieš gerą dešimtmetį, 2006 m. minint V. Michnevičiaus 140-ąsias gimimo metines, jis buvo tinkamai įvertintas, pagerbtas, atskleisti šio inžinieriaus, architekto mažiau žinomi biografijos faktai, nuveikti darbai. Reikia pabrėžti, kad ne visus kūrybinius užmojus architektui pavyko įgyvendinti, ne visos jo viltys išsipildė, bet pakankamai išsamų vaizdą galime susidaryti susipažinę su išlikusiais jo statytais pastatais, bažnyčiomis, architektūrinių projektų brėžiniais, eskizais, kurie byloja apie aukštą V. Michnevičiaus profesinį, kompozicinį ir grafinių darbų lygį. Si energinga, kūrybinga asmenybė visas jėgas skyrė architektūrai, sprendama tuometinius susijusius su įvairiomis statybomis specifinius uždavinius, kuriuos diktavo XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios dinamiškai besivystantis gyvenimas. Pabrėšime, kad 2016 m. irgi buvo svarbūs Lietuvos architektų visuomenei, Jonavos rajono, Žeminių miestelio bendruomenei, nes šie metai buvo inžinieriaus, architekto jubiliejiniai metai. Vaclovas Michnevičius (lenk. *Wacław Michniewicz*, balt. *Вацлав Міхневіч*) gimė prieš 150 metų, t. y. 1866 m. Dar iki šiolie nėra tiksliai žinoma, kur gimė architektas, reikalingi papildomi tyrimai ir įrodymai. Manoma, kad Vaclovas Michnevičius galėjo gimti senelių Jono ir Marijonos Michnevičių Vadoklių dvare, kuris priklausė Ukmergės (Ukmergės) apskrčiai arba Vaitkuškio dvarui. Prieš keletą metų atrasta, kad būsimasis architektas buvo krykštytas Ukmergės pavieto Pabaisko valsčiaus Pašilės bažnyčioje. Jo tėvai – bajorai Dominykas Michnevičius ir Aleksandros Michnevičienė (Svolkenytė). Ši bažnyčia buvo greta Vaitkuškio (arba Pašilės) dvaro, kuris kartu su šia bažnyčia priklausė jo savininkui grafiui Stanislovui Feliksui Kosakovskui. 1862 m. šis dvaras pagal grafo projektą buvo perstatytas neogotikiniu stiliumi. Yra išlikusi lenkų dailininko Napoleono Ordos (lenk. *Napoleon Tadeusz Orda*) 1875 m. piešta akvarelė, kurioje užfiksuoti neogotikinio stiliaus Vaitkuškio dvaro rūmai. Po Vaclovo gimimo Dominykas ir Aleksandra Michnevičiai Vaitkuškio dvaro sodyboje ilgai neužsibuvo ir netrukus Michnevičių šeima persikėlė gyventi į Svolkenių dvarėlį (Aleksandros tėvoniją), kuris ribojosi su Strebeikiais, esantį apie 5 km nuo Žeminių miestelio prie Lankesos upės. Būsimasis architektas čia praleido vaikystę, todėl Vaclovas savo gimtine laikė būtent šią vietovę Žeminių valsčiuje. Tėvai Dominykas ir Aleksandra Strebeikiuose valdė apie 180 ha ūkį. Vaclovo tėvas Dominykas (1837–1873) mirė anksti, 36 metų, tuomet motina ištekėjo už vyro brolio Juliaus. Vaclovas buvo vienintelis Dominyko ir Aleksandros vaikas, kuris augo ir gyveno bajoriškos kultūros terpėje. Michnevičiai turėjo heraldijos patvirtintą bajorystę, jų pavardę atrandame bajorų deputatų susirinkimų knygose. Giminę ženklinio spalvotas Lapės herbo atvaizdas su jo aprašymu. Tuo metu etninėje Lietuvoje bajorai sudarė 8–12 proc. gyventojų, dauguma kalbėjo lenkiškai, išskyrus kai kuriuos Žemaitijos bajorus. Tie žemaičių bajorai, kurie ėjo mokslus, išitraukė į žemaičių kultūrinį sąjūdį, dažniausiai pamiršo norą skelbtis lenkais. Apskričių bajorų vadovai privalejo teikti informaciją apie savo apskrities

Vaitkuškio dvaro rūmai – menama Vaclovo Michnevičiaus gimimo vieta. 1875 m. Dail. Napoleono Ordos akvarelė

Vaclovo tėvai – Dominykas ir Aleksandra Michnevičiai. Nuotr. iš Artūro Narkevičiaus archyvo

Architekto Vaclovo Michnevičiaus portretas. Nuotr. iš Artūro Narkevičiaus archyvo

bajorus gubernijos bajorų vadovui. Iš istorijos šaltinių žinome, kad XIX a. lietuvių dvarininkai, bajorai kalbėjo lenkiškai, dalis jų svajojo atkurti žlugusią Žečpospolitą. Vaclovo tėvai, seneliai, proseneliai irgi gyveno su lenkų kalba lūpose. Todėl galima teigti, kad V. Michnevičiaus gimtinė buvo lenkiškos, o ne lietuviškos kilmės. Michnevičių gimtinė buvo labai plati – susipažinkime su jos istorija. Vaclovo Michnevičiaus prosenelis Mykolas Michnevičius (lenk. *Michał Michniewicz*) buvo gimęs 1760 m., senelis Jonas Michnevičius (lenk. *Jan Michniewicz*) (1786–1856) ir senelė Marijona Michnevičienė (lenk. *Marian-na Michniewicz (Miszewska)*) (1788–1840) priklausė Ukmergės (Vilkmergės) apskrities Vadoklių dvarininkų luomui. Apie Michnevičių giminę, jos šeimos narius liudija carinės Rusijos Kauno gubernijos išduoti keli kilmės dokumentai. Rašytiniuose šaltiniuose radome, kad dvarininko Jono Michnevičiaus ir Marijonos Michnevičienės šeima turėjo 7 sūnus: Mykolą, gimusį 1821 m., Adolfą Joną, gimusį 1823 m., Joną, gimusį 1826 m., Boleslovą Teodorą, gimusį 1827 m., Julijų, gimusį 1828 m., Leonardą Stanislovą, gimusį 1833 m., Dominyką, gimusį 1837 m., ir 6 dukteris: Juliją, gimusią 1817 m., Emiliją, gimusią 1819 m., Juzefą, gimusią 1824 m., Marijoną, gimusią 1824 m., Ievą, gimusią 1825 m., Adelę, gimusią 1836 m. Ten randame, kad 1833 m. Vaclovo senelio šeima neteko 3 vaikų: Mykolo, Jono, levos. Lietuvos genealogijos ir heraldikos komisija, vadovaujama Česlavo Malevskio, yra patvirtinusi Michnevičių giminės bajorišką kilmę ir jos herbą „Lapė“, vadovaudamasi Valstybinio istorijos archyvo dokumentais. V. Michnevičius ir jo palikuonys yra šeimyninio herbo „Lapė“ bajorai. Jis, kaip ir kiti bajorai, siekė mokslo, meno pažinimo, stengėsi padaryti savo kraštui gera. Iš kitų šaltinių sužinome, kad, studijuodamas Peterburge, V. Michnevičius vedė vokiетę katalikę Karoliną Feigę, gimusią 1874 m. Freiburgo mieste, Vokietijos PV dalyje netoli Šveicarijos ir Prancūzijos sienos. Iš Freiburgo Karolina Feigė išvyko į Sankt Peterburgą. Ji pagal profesiją buvo mokytoja, čia, Petrapilyje, dėstė prancūzų, vokiečių kalbas. Mokėjo ir kitų užsienio kalbų. Architektui dirbant Vilniuje, Vaclovo ir Karolinos Michnevičių šeima 1901 m. susilaukė dukters Irenos, o 1905 m. – sūnaus Kazimiero. Papildomos medžiagos, nuotraukų, istorinių dokumentų apie Vaclovo Michnevičiaus šeimos narius, plačią Michnevičių istorinę giminę yra pateikę šios bajoriškos giminės palikuonis, Vaclovo Michnevičiaus anūkas Marekas Vaclovas Michnevičius (lenk. *Marek Wacław Michniewicz*). Marekas yra Kazimiero Michnevičiaus (1905–1985) ir Jadvygos Michnevičienės (*Witty*) (1909–2000) sūnus. Pabrėšiu, kad Marekui labai svarbi kilmingų giminių istorija. Bajorystės pėdsakų galima aptikti ir jo šeimoje. Marekas savo sūnų, gimusių 1977 m., pakrikštijo protėvių: Vaclovo Michnevičiaus prosenelio ir senelio vardais – Mikalojus Jonas Michnevičius (lenk. *Mikolaj Jan Michniewicz*).

Studijų metai Sankt Peterburgo civilinių inžinierių institute

Pirmajame laikotarpyje apžvelgsime V. Michnevičiaus studijų metus Sankt Peterburgo civilinių inžinierių institute. Ar tuo metu V. Michnevičius Lietuvoje galėjo tapti talentingu inžinieriumi, architektu? Paminėsime, kad po 1831 m. sukilimo, t. y. nuo 1832 m., carinė administracija uždarė Vilniaus universitetą ir jam priklausantią Architektūros katedrą, kuri universitete buvo įsteigta 1793 m. Vilnius liko be jokios aukštosios mokyklos, rūpintis Lietuvos švietimo reikalais buvo pavesta Minsko gubernijai. Per ilgą 1832–1919 m. laikotarpį Lietuvoje nebuvo rengiami architektai. Dėlto

Michnevičių giminės herbas „Lapė“. Nuotr. iš privačios Mareko Vaclovo Michnevičiaus kolekcijos

į mokslus einanti Lietuvos jaunuomenės dauguma buvo priversta studijuoti kituose carinės Rusijos imperijos miestuose. Baigusi mokslus dalis Lietuvos jaunimo sugrįžo į savo kraštą, kiti lietuviai turėjo kraustytis į tolimąsias Rusijos imperijos provincijas. Todėl V. Michnevičius, kaip ir dauguma kitų būsimų inžinierių, architektų, studijoms pasirinko Sankt Peterburgą. Būsimasis inžinierius, architektas, baigęs Vilniaus realinę mokyklą, 1888 m. įstojo į Sankt Peterburgo civilinių inžinierių institutą – tuo metu populiariausią Rusijos imperijoje šios srities aukštąją mokyklą, kur mokėsi 5 m. Institute jis studijavo architektūrą, tiltų statybą ir kelių tiesybą. Šis Civilinių inžinierių institutas atsirado 1882 m. caro Aleksandro III nurodymu, kai buvo sujungtos dvi mokyklos: Sankt Peterburgo statybos mokykla ir Sankt Peterburgo architektūros mokykla. V. Michnevičiui besimokant paskutiniuose kursuose 1892 m. institutui buvo suteiktas imperatoriaus Nikolajaus I vardas. 1893 m. V. Michnevičiui ir kitiems jo kurso kolegoms šio instituto aktų salėje buvo įteikti diplomai ir vardiniai Civilinių inžinierių instituto ženklai, įrodantys, kad jiems buvo suteikta X-os klasės kategorija. Tyrinėdami šio instituto šaltinius atrandame, kad V. Michnevičius buvo vienintelis iš Lietuvos įrašytas į sąrašą žymių architektų, kurie pasižymėjo dirbdami inžinieriais, architektais carinės Rusijos imperijos miestuose ir užsienio šalyse. Susipažinkime išsamiau su šia Peterburgo inžinierių ir architektų aukštąja mokykla. Minėdami institute ruošiant būsimus inžinierius, architektus, ypatingas dėmesys buvo skiriamas šių specialistų universalumui. Baigę studijas šio instituto auklėtiniai galėjo dirbti architektais, inžinieriais konstruktoriais, statybos darbų vykdytojais, nes studijų metais buvo išklause fundamentalias dailės, grafikos, architektūros istorijos, architektūrinio projektavimo, pastatų statybos ir kitas inžinerines disciplinas. Šių dienų supratimu, XIX amžiaus pabaigoje minėtas institutas buvo palyginti nedidelis mokymo įstaiga, joje mokėsi apie 300 studentų, įvairias disciplinas dėstė keletas profesorių ir daugiau kaip 60 etatinių dėstytojų. Šiame institute dėstytojai dirbo to meto žymiausi inžinerijos ir architektūros ne tik teoretikai, bet ir praktikai, geriausi to laikotarpio specialistai. Ruošiant būsimus architektus, šioje aukštojoje mokykloje buvo vadovaujamasi inžinieriaus, architekto prof. Apolinaro Krasovskio (1817–1875) racionalistine teorija, kuri buvo išdėstyta 1851 metais jo parengtoje knygoje „Civilinė architektūra“. Vadovaujantis šia teorija, didžiausias dėmesys rengiant pastatų projektus turi būti skiriamas ne vien pastato grožiui, bet ir jo paskirčiai, funkcionalumui, teikiamam komfortui. Pasak prof. A. Krasovskio, architekto kūrėjo pagrindinis uždavinys – suteikti gyvenamųjų namų, rūmų, sakralinių ir kitų pastatų formoms meninį išbaigtumą. Į planuojamų statinių turinę erdvinę kompoziciją būtina įtraukti dailės ir skulptūros elementus, kurie suteiktų pastatams prabangos išpūdį. Architektas turi stengtis, kad kiekvienas pastato įvairių formų architektūrinis ir skulptūrinis elementas, nors ir meniškai įgyvendintas, atitiktų savo konstrukcinę paskirtį ir harmoningai įsiliėtų į bendrą pastato visumą. Toks prof. Apolinaro Krasovskio racionalistinis požiūris rengiant įvairios paskirties pastatų projektus vėliau atsispindėjo daugelio jo mokinių: inžinierių, architektų darbuose. Turbūt būsimą architektą V. Michnevičių formavo ne tik prof. A. Krasovskio racionalistinė teorija, bet ir studijų metais matyti unikalūs Peterburgo paminklai. Tuo metu Sankt Peterburgą kūrė ir statė ne tik Rusijos architektai, bet ir profesionalai iš užsienio šalių. Architektūros specialybės studentai, tarp jų ir V. Michnevičius, buvo liudininkai, kaip racionalistinės idėjos, kurios turėjo įtakos naujų meninių požiūrių evoliucijai architektūroje, po truputį įsiviešpatavo Peterburgo statybos sektoriuje. Šios tendencijos XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje persikėlė į Vilniaus ir kitų miestų architektūrą. Vilniuje atsiradęs modernas susipynė su itin ryškia visų epochų ir stilių architektūros įvairove.

Tęsinys kitame numeryje

Marijos atvaizdams vis dar tenka konkuruoti

Jūratė MIČIULIENĖ, Vilnius

Apie pamaldumą Marijai, kurios dangun ėmimo diena siejama su Žoline, bei apie pačius svarbiausius, garsiausius jos atvaizdus Lietuvoje kalbamės su meno istorike, Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros instituto direktore dr. Tojana Račiūnaite ir dailėtyrininke, tapytoja, Bažnytinio paveldo muziejaus direktore dr. Sigita Maslauskaitė-Mažyliene.

„Žvelgiant į Lietuvos religinės dailės paveldą, Marijos paveikslai užima išskirtinę vietą. Tai gausiausias ikonografinis tipas, išskirtinis atvaizdų blokas. Jis yra ir pats įdomiausias. Man, kaip dailės istorikei, buvo iššūkis tyrinėti tokius paveikslus, kuriems nepakanka vien dailėtyrinių žinių“, – sakė T. Račiūnaitė, 2014 m. parašiusi monografiją „Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.“

Kaip teigė mokslininkė, šių paveikslų negalima suprasti ir įvertinti be istorinio konteksto. „Pradėjusi gilintis supratau, kad be Marijos kulto, be jos atvaizdų Lietuvos kultūros istorija yra neįsivaizduojama“, – sakė ji. Pasak T. Račiūnaitės, tyrinėjant šiuos paveikslus neišvengiamai susiduriame ir su atskirų bajorų giminių ambicijomis, tuometinio prestižo, garbės ir mirties samprata, savęs įprasminimo žemėje būdais. „Pamaldumas Marijai, kurio ženklų ir šiandien turime daug, iš esmės yra barokinis, turintis daug viduramžių kultūros bruožų reiškinys. Tradicija daryti Marijos atvaizdų kopijas ar kartotes, dauginoti jas mažuose paveikslėliuose, medalikėliuose, atvaizdus puošti, jiems surasti išskirtinę vietą, neretai net pastatydinant atvaizdo intencija šventovę, prie jų keliauti, degti žvakes ir aukoti – visos šios barokinės šaknis turinčios elgsenos taip įtę į mūsų kasdienybę, kad mes jų jau net nepastebime“, – teigė T. Račiūnaitė.

Langas į amžinybę

Nepraktikuojantys katalikybės paveikslų garbinimą gali palaikyti savotiška stambeldyste. T. Račiūnaitės manymu, tik cinikai gali nesuprasti, ką tikinčiam žmogui reiškia Marijos atvaizdas. „Santykių su šventeibe reikalingi tarpininkai. Jie keičiasi priklausomai nuo epochos, – sakė ji. – Praeityje Marijos atvaizdai buvo labai svarbūs tarpininkai, padedantys žmogui patirti sakralumą, užmegzti ryšį su Dievu, prašyti, gauti malonių, vėl prašyti. Tai labai svarbi cirkuliacija, kuri vyksta savitai dalyvaujant šventojo asmens atvaizdui kaip tam tikrai medijai.“ Kaip pasakojo pašnekovė, oficialiai Švč. Mergelės Marijos kūno ir sielos paėmimo į dangų mokymas buvo paskelbtas tik 1950 metais. Popiežiaus Pijaus IX konstitucijoje „*Munificentissimus Deus*“ teigiama: „Tai yra Dievo apreiškta tikėjimo tiesa, kad nesuteptoji, visuomet skaisti Dievo Motina Marija, užbaigusi savo žemiškąjį gyvenimą, su siela ir kūnu yra paimta į Danguos karalystę“.

„Taigi, dogma atrodytų visai nesena, tačiau liturgijoje ir dailėje Marijos mirties – užmigimo, jos dangun ėmimo ir karūnavimo vaizdiniai jau nuo ankstyvųjų viduramžių buvo jos kulto ir jos šventumo sampratos dalis“, – teigė T. Račiūnaitė. Kaip ji pabrėžė, Marijos atvaizdas – tai ir susikaupimo maldai akistata. Be to, religinės dailės paskirtis – kad į paveikslą žiūrėdamas žmogus pro jį žvelgtų į amžiną, nepažintą, anapusinę erdvę. Kaip pasakojo Marijos atvaizdų tyrinėtoja, Jėzaus Motina siejama su maloniomis įslėmėmis: spindinčia šviesa, auksu, gelėmis. Todėl Marijos atvaizdai, puošti gelėmis, prabangiais metalo aptaisais, brangenybėmis ir papuošalais, pasak T. Račiūnaitės, savotiškai kompensuoja nekasdieniško, absoliutaus, nepasiekiamo kaip pats dieviškumas grožio poreikį. „Pamaldumo Marijai tradicijos ypatingumas pasireiškia tuo, kad nuo ankstyvosios krikščionybės laikų iki dabar Marija yra matoma Kristaus šviesoje, – pabrėžė S. Maslauskaitė-Mažylienė. – Šiai žemiškai būtybei buvo patikėta tik tikėjimu suvokiama paslaptis būti Dievo Motina. Todėl žmonėms kreiptis į ją, per ją ieškoti kelių link Dievo yra paprasčiau. Pavyzdžių gausu nuo bizantinės poezijos iki liaudiškų giesmių. Į Marijos atvaizdus turime žvelgti, kaip į langą, atveriantį slėpinį, kurio mes nemokame atpažinti. Noriu pabrėžti, kad pamaldumas Marijai – tai kelias, kuris turi vesti link Dievo. Nes ne ji yra Visatos sutvėrėja. Neteisinga manyti, kaip dažnai būna liaudiškame pamaldume, kad skulptūra ar paveikslas mane išgydė. Išgydė tai, kas yra už jos, o ji – tik provaizdis.“

Trakų Dievo Motinos paveikslas (kopija) per Žolinę nešamas Trakų miesto gatvėmis. Iš kairės – kun. br. Severin Armin Holocher, OFM, iš Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos Šv. Kazimiero provincijos Kryžių kalno vienuolyno, Trakų kleb. dek. Jonas Varaneckas, kun. Mindaugas Bernotavičius. Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

Stebuklingumo istorijos

Tačiau ne visi Marijos atvaizdai vienodai svarbūs tikintiesiems. Kai kurie laikomi stebuklingaisiais. Idomu, pagal ką formuodavosi jų šventumas, kaip jie konkuruodavo savo reikšme, svarba, kuo traukdavo tikinčiųjų dėmesį. „Paskaičius daugelį mūsų regiono atvaizdų istorijų, stebuklų knygose užrašytų pasakojimų, man susidarė vaizdas, kad paveikslų stebuklingumas formavosi keliais būdais, – sakė T. Račiūnaitė. – Būdavo atveju, kai jau paveikslas tapymas pradėdavo jo stebuklingumo istoriją, pavyzdžiui, tapydamas paveikslą vienas dailininkas reformatas įtikėjo. Be to, žmonės išvydavo, kad ne itin daliai nutapytas atvaizdas pats stebuklingai persimainydavo, tapdavo labai gražus – taip į atvaizdo kūrimo procesą tarsi įsiterpdavo dieviška ranka.“

Kitas paveikslų stebuklingumas, pasak T. Račiūnaitės, buvo siejamas su paslaptiniu jų atradimu. Pavyzdžiui, Šiluvos Dievo Motinos atvaizdas po Marijos apsiraiškimo buvo atrastas paslėptas skrynioje, užkastas žemėje, Liškiavos Marija surasta vandenyje (sielininkai 1699 m. pastebėjo paveikslą Prieglaus upėje netoli Karaliaučiaus ir padovanojo Liškiavos dominikonams). Žirovicų (dabartinė Baltarusija) Mergelės Marijos atvaizdą piemenys 1500 m. surado miško tankmėje, laukinėje kriaušėje, iš kurios sklido nepaprasta šviesa. „Kartais stebuklingumo istorija prasidėdavo tiesiog žmonėms pasimeldus prie paveikslų ir patyrus malonių. Nuo XVII amžiaus bažnyčios vyresnybė reikalauddavo stebuklus užrašyti su liudininkais, kad nesklistų netikri gandai. Lenkijoje stebuklų knygos pildomos iki šiol“, – teigė meno istorikė. Kaip prisipažino knygos autorė, ji rašydama atsiribojo nuo svarstymo, ar iš tikrųjų taip buvo, ar ne. Jai svarbi buvo tradicija, pasakojimų suformuota simbolinė struktūra. „To nereikia tikrinti, kaip fakto. Egzistavo žinotiniai, kurie plito. Žmonės tuo tikėjo ir jiems tai buvo svarbu. Tai savotiška psichologinė tiesa“, – sakė ji. Iš viso T. Račiūnaitė LDK teritorijoje suskaičiavo apie šimtą stebuklingųjų paveikslų, apie kuriuos yra publikuotų šaltinių. Su tais, kurių stebuklingumas paliudytas tik rankraščiniuose šaltiniuose, susidarytų apie du šimtai.

Kuris atvaizdas svarbiausias?

Tad kurį gi Marijos paveikslą Lietuvoje galime laikyti garsiausiu? „Oi, Marijos labai konkuruoja. Aš, kaip vilnietė, sakyčiau, kad garsiausias Dievo Motinos paveikslas yra Trakuose. Kauniečiai ar kitos Lietuvos dalies gyventojai pirmenybę teiktų Šiluvos Marijai, – pasakojo S. Maslauskaitė-Mažylienė. – Tarp šių dviejų atvaizdų tikrai vyksta konkurencija. Istorija žino įvairių to pasireiškimo atvejų: tai viena, tai kita Marija savotiškai ir supyksta, ir nori atkreipti į save dėmesį. Na, bet žiūrint visai rimtai, Trakų Dievo Motinos paveikslas labai svarbus mūsų kultūros istorijoje, kadangi jis susijęs su mūsų krikščioniu, valstybinių pamatų grindėju Vytautu Didžiuoju. Dar svarbu,

kad šis paveikslas Lietuvoje buvo pirmasis Marijos atvaizdas, kuris karūnuotas popiežiškais karūnomis. Kitais metais minėsime jo karūnavimo 300 metų jubiliejų.“ Kaip pabrėžė S. Maslauskaitė-Mažylienė, svarbu, kad mūsų tapatybę formavęs, Lietuvą statęs, Trakuose savo pilį-rezidenciją turėjęs Vytautas Didysis labai gerbė Dievo Motinos atvaizdą. „Buvo pasakojama, kad tas atvaizdas į Lietuvą pateko politinių-kultūrinių mainų keliu, – teigė ji. – Bizantijos imperatorius, atsidėkodamas Vytautui už karinę paramą prieš islamą, padovanojo ikoną. Kurį laiką buvo manoma, kad dabartinis atvaizdas ir yra toji ikona. Juolab, kad kitoje pusėje yra surašyta ši istorija. Tačiau šiuolaikiniai tyrinėjimai leido konstatuoti dar įdomesnę dalyką: paaiškėjo, kad po bizantiško stiliaus ikonografiniu vaizdiniu slėpi vienplaukė, gėlių vainiku papuošta, vakarietiškos tapybos Mergelė Marija.“ Kaip patikslino T. Račiūnaitė, dabartinis atvaizdas yra pertapytas XVII a. Senasis matomas tik rentgenogramoje.

Meniškai nutapyta

„Kodėl aš dar labai „sergu“ dėl šio paveikslų, kodėl laikau jį reikšmingiausiu Lietuvoje? Pasakysiu kaip menotyrininkė. Labai dažnai Marijos atvaizdai nors ir įdomūs, turintys gilią istoriją, pamaldumo tradiciją, tačiau būna ne itin didelės meninės vertės. O štai Trakų Dievo Motina – viena iš tų, kuri labai meniškai nutapyta. Šiuo atveju viskas čia siejasi: tirščiausia istorija nuo Vytauto laikų, labai graži tapyba ir dar kas svarbu – paveikslas visad buvo labai aktualus“, – teigė S. Maslauskaitė-Mažylienė.

Valstybinės globėjos statusas

„Kai šis malonėmis pagarsėjęs Marijos atvaizdas 1718 m. buvo karūnuotas popiežiaus karūnomis, Trakų Marijai buvo suteiktas LDK globėjos titulas, valstybinės globėjos statusas. Metais anksčiau Lenkijoje karūnuotam Čenstakavos Dievo Motinos atvaizdui suteiktas Lenkijos karalystės globėjos titulas“, – pasakojo S. Maslauskaitė-Mažylienė. Šis paveikslas buvo labai garsūs ir žinomi Abiejų Tautų Respublikos laikais. Buvo daromos jų kopijos. Pavyzdžiui, Čenstakavos atvaizdo kopija yra Merkinės bei Kauno Šv. Jurgio bažnyčiose. Gana tikslios Trakų Dievo Motinos atvaizdo kopijos yra Semeliškių, Giedraičių ir Agluonos (Latvija) bažnyčiose. „1718 metais popiežiaus karūnomis karūnuotam Trakų Dievo Motinos atvaizdui buvo suteiktas LDK globėjos titulas“, – sakė Sigita Maslauskaitė-Mažylienė. Alinos Ožič nuotrauka Pasak dailėtyrininkės, į valstybinės globėjos statusu tituluotus atvaizdus buvo kreipiamasi pagalbos svarbiais valstybei atvejais, prieš lemtingus mūšius, iškilus rimtam pavojui. „Karai, negandos, nestabilumas – tai atvejai, kai Trakų Dievo motina garantuoja pagalbą“, – sakė S. Maslauskaitė-Mažylienė. Čenstakavos Marija siejama su pergalingai prieš osmanus 1683 m. laimėtu Vienos mūšiu. Trakų Dievo Motinos atvaizdas siejamas su Chotyno mūšiu 1621 m. „1622 metais Motiejus Kazimieras Sarbievijus sukūrė epodžių ciklą „Keturių Mergelės Motinos mylios“, jame aprašė tų metų procesiją

iš Vilniaus į Trakus, surengtą padėkoti Švč. Mergelei Marijai už pergalę prie Chotyno. M. K. Sarbievijus, dėkodamas Švenčiausiajai už Chotyno mūšyje lietuvių patirtą triumfą, prisiminė ir Vytauto, kuriam vadovavo Marija, pasiektas pergalės, – teigė T. Račiūnaitė. – Beje, Vatikane saugomame karūnuotų atvaizdų sąvade Trakų paveikslas karūnavimas grindžiamas taip: „Dėl jo senumo, kai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystėje didysis kunigaikštis Vytautas pastatydino Trakų bažnyčią ir dovanojo jai šį stebuklingą paveikslą prieš 1430 metus.“ Nors Trakų Dievo Motina pagerbiama ir per Žolinę, labiausiai į ją atkreipiamas dėmesys rugsėjo 8 dieną – per Marijos gimtadienį. „Tai Trakuose išskirtinė diena dar nuo Vytauto Didžiojo laikų. Jis norėjo būti karūnuotas būtent rugsėjo 8 dieną, – pridūrė S. Maslauskaitė-Mažylienė. – Rašytiniuose šaltiniuose yra užfiksuoti jo žodžiai, kuriais Vytautas, tarsi teisindamasis, su Marija kalbėdamasis kaip su karaliene, sako, kad pasirinkdamas savo karūnavimui šią datą nenori iš jos atimti karūnos.“

Ką okupacijos ištrynė

Deja, kaip pastebėjo S. Maslauskaitė-Mažylienė, šis valstybinio globėjo statusas Lietuvos kultūros kontekste yra visiškai neišnaudojamas, netgi pamirštas. „Taip nutiko dar ir dėl to, kad Trakų Dievo Motinos, kaip Lietuvos globėjos statusas sumenko įvairių okupacijų laikais. Carinei valdžiai visai nereikėjo LDK globėjos. Nors pati bažnyčia nuo Vytauto laikų niekada nebuvo uždaryta, buvo užgniauztas jos garbinimo kultas, – pasakojo S. Maslauskaitė-Mažylienė. – LDK laikais iš Vilniaus, nuo Katedros iki Trakų bazilikos buvo rengiami piligrimų žygiai. Cariniais laikais jie buvo uždrausti. Apskritai pamaldumą labai lengvai galima sutriuškinti paprastais būdais: neleisti tam tikrų apeigų, iškilmių, procesijų. Kai visa tai buvo sužlugdyta, liko tik pastatas su paveikslu.“ Tarpukariu bažnytinis gyvenimas atsigavo, tačiau, pasak S. Maslauskaitės-Mažylienės, Trakų Marija jau turėjo labai stiprią konkurentę – Vilniaus Aušros Vartų Mariją. „Šios Dievo Motinos žvaigždė kaip tik tuo metu iškilo (atvaizdas karūnuotas 1927 m.), garsiausias Vilniaus menininkas Ferdinandas Ruščicas naujai dekoravo jos koplyčią, – pasakojo dailėtyrininkė. – Trakų Dievo Motinos, kaip valstybės globėjos statusas, buvo pamirštas ir sovietmečiu. Atgavus nepriklausomybę Trakų dvasininkams tikrai reikėjo pasirašyti rankoves ir atkreipti į tai dėmesį.“ Trakų Dievo Motinos atvaizdas be prabangių aptaisų ir karūnų. Ant vakarietiškos tapybos paveikslą šį bizantiško stiliaus ikoną buvo nutapyta XV a. pabaigoje.

Pašto ženklų nebus

Akivaizdu, kad sovietmetis daug ką ištrynė dabarties žmonių istorinėje atmintyje. Nors Seimas ateinančius metus paskelbė Trakų Dievo Motinos atvaizdo karūnavimo 300-ųjų metinių minėjimo metais, Susisiekimo ministerijos ir valstybinės įmonės „Lietuvos paštas“ specialistai nesuvokia šio paveikslų istorinės, kultūrinės svarbos. Prašydami išleisti pašto ženklą, skirtą šio paveikslų karūnavimo 300 metų jubiliejui progai paminėti, į Susisiekimo ministeriją kreipėsi Trakų rajono savivaldybė, Trakų istorinio nacionalinio parko direkcija, Vilniaus arkivyskupijos Trakų Švč. Mergelės Marijos apsilankymo parapijos atstovai. Leidybinė komisija, kurią sudaro Susisiekimo ministerijos, AB „Lietuvos paštas“ atstovai ir kitų sričių specialistai, susiję su pašto mokos ženklų leidyba, du kartus svarstė šį prašymą. Abu kartus, neaiškindami priežasčių, pašto ženklą leidybai nepritarė. Tai patvirtinta ir Susisiekimo ministerijos redakcijai atsiųstame rašte. Idomu, su kuo gi garsiausiam Lietuvoje Marijos atvaizdui tenka konkuruoti. Žvilgtelėjus į pernai „Lietuvos pašto“ išleistų ženklų kolekciją, joje išvysime ne tik kultūros istorijai svarbių asmenybių, datų įprasminimą, bet ir, pavyzdžiui, kartų baravyką arba į voveraitę panašų didįjį kuoką. Atsisakius išleisti pašto ženklą su Trakų Dievo Motinos atvaizdu, Trakų atstovams buvo pasiūlyta kreiptis dėl proginio spaudo ir proginio voko sukūrimo. Ši Trakų rajono savivaldybės merės prašymą „Lietuvos paštas“ planuoja patenkinti. Patikimų redakcijos šaltinių žiniomis, Lietuvos lenkų rinkimų akcija ieško būdų pašto ženklą, skirtą Trakų Dievo Motinos atvaizdo karūnavimo jubiliejui, išleisti Lenkijoje.

Šaltinis – <<http://lzinios.lt/lzinios/Istorija/marijos-atvaizdams-vis-dar-tenka-konkuruoti/248229>>.

Gardino miesto herbas

Antano Tyzenhauzo įrašai Gardine – šventojo Huberto mieste

Dr. Jurga ŽASINAITĖ-GEDMINIENĖ, Vilnius

Tiriant Gardino – svarbaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) centro – kultūrinį gyvenimą XVIII a. antroje pusėje¹, ne kartą teko šiame mieste lankytis ir girdėti, kaip vietos šviesuoliai, patriotiškai nusiteikę garbingos praeities tyrinėtojai dabar jau Baltarusijai priklausantį miestą vadiną Šventojo Huberto (kai kurie ir Gardine dažnai mėgusio apsisototi Vytauto Didžiojo) vardu. Aiškinantis, kas sieja minėtą šventąjį ir prie šiaurės vakarų Baltarusijoje tekančio Nemuno prigludusį miestą, teko pasidomėti senuoju Gardino herbu. 1540 m. karalienės Bonos Sforcos (*Bona Sforza d'Aragona*) Gardinui dovanotame herbe pavaizduotas šv. Huberto, medžiotojų globėjo, elnias, tarpuragyje nešantis auksinį kryžį. Pasak legendos, Akvitanijos hercogo Bertrando sūnus Hubertas (~655–727) buvo aistringas medžiotojas ir puotų bei linksmybių mylėtojas. Pasakojama, kad Didįjį penktadienį (kituose pasakojimuose, kad per šv. Kalėdas) išėjęs medžioti, jis ėmė vaikytis didžiulį elnią. Nusitaikęs sviesti į šakotaragį ietį, Hubertas pargriuvo ir pamatė, kaip tarp elnio ragų sutvisko auksinis kryžius. Tas vaizdas ir išgirstas balsas, raginantis užuot šventą dieną medžiotus, rūpintis savo siela, taip paveikė kilmingą jaunuolį, kad grįžęs namo, jis visus turtus išdalijo elgetoms, o kiek vėliau įstojo į vienuolyną ir visą gyvenimą atgailavo už savo nuodėmes. Yra žinomos kelios Huberto, kaip istorinės asmenybės, biografijos, rašytos tarp VII ir XVI a. Kai kur minima, kad atsivertusį Hubertą popiežius Sergijus Pirmasis išventino pusiau pagoniško krašto Ardėnų (dab. Belgija) vyskupu, kitur nurodoma, kad Hubertas garsėjo kaip uolus krikščionybės skelbėjas ir dar gyvas vadintas Ardėnų apaštalu, atvertęs į krikščionybę paskutinius Ardėnų ir Brabanto (dab. šiaurės Belgija ir pietų Nyderlandai) girių pagonis. Šv. Huberto istoriją simbolizuojanti elnio figūra Gardino miesto herbui greičiausiai buvo pasirinkta dėl tuose kraštuose paplitusios legendos versijos apie Gardino apylinkėse medžiotusį ir stebuklingąjį elnią išvydusį Hubertą.

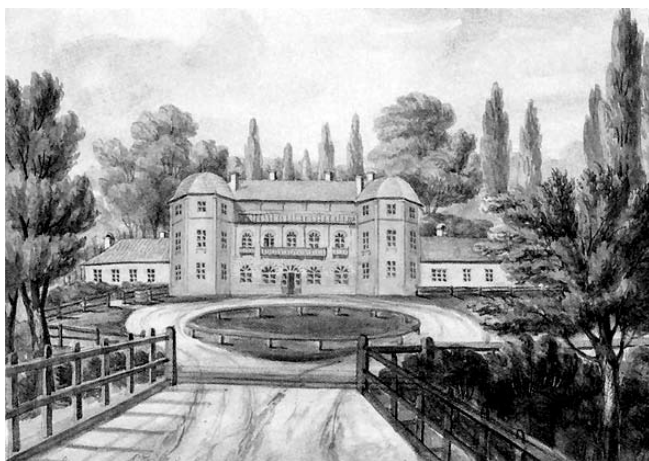
Išvaikščiotas, apžiūrėtas, kažkuo labai savas ir sykiu nepažinus šv. Huberto miestas vis kviečia sugrįžti, tarytum žadėtų atskleisti tai, kas liko nepamatyta, neįminta. Galbūt todėl ne vienas ratas buvo apsuktas aplink Senąją (Vytauto Didžiojo) ir Naująją Gardino pilis, Boriso ir Glebo (Koložos) cerkvę, senąją gaisrinės bokštą, Brigitičių vienuolyną, Šv. Pranciškaus Ksavero ir Viešpaties Apreiškimo švč. Mergelei Marijai bažnyčias.

Šv. Huberto miestas įdomus tuo, kad jo tekstą imanu skaityti kaip palimpsestą, t. y. pergamentą arba papirusą, ant kurio, nuskutus ankstesnius įrašus, rašyta iš naujo (pirminis tekstas buvo naikinamas ne tik dėl siekio juo atsikratyti, bet norint dar sykį panaudoti brangią pergamento medžiagą). Šio kadais iškilaus LDK kultūros ir pramonės centro istorinį daugiasluoksniškumą, vadinamą skirtingų laikotarpių *palimpsesto tekstūra*, aktyviai analizuoja baltarusių tyrėjai (istorikai, archeologai, kultūrologai, literatūrologai), taip skleisdami ir tvirtindami miesto erdvės, kaip daugybinio, palimpsestinio diskurso, skaitymo principus. Nuo 2008 m. kasmet rengiamos Gardino istorijai skirtos konferencijos, kurių metu skaitomi pranešimai, publikuojami baltarusių kalba leidžiamame leidinyje „Гарадзенскі палімпсест“.

Iš esmės kone kiekvienas senenis miestas gali būti skaitomas kaip palimpsestas. Miesto aplinka yra pagrindinė arena, kur skirtingų tautinių, konfesinių, socialinių, politinių grupių atstovai palieka savo veiklos ir požiūrių giliau ar sekiau įmintą pėdsaką. Keisdami miesto erdvę, kiekvieno šimtmečio ar net dešimtmečio išpaudai ilgainiui prilygsta daugybei persidengiančių tekstų, kuriuos skaitantys perrašo, modifikuoja ar tiesiog ištrina. Attradus vienus įrašus, ima ryškėti užuominos, nuorodos į kitus, dar ankstesniais amžiais paliktus liudijimus. Tad vienas architektūrinis elementas, „kalbėdamas“ apie savo epochos materialinę ir dvasinę kultūrą, nurodo prieigas prie kitų kultūrų paliktų pėdsakų. Toks akmeninių

Šv. Pranciškaus Ksavero ir Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios XIX a. dailininko, kompozitoriaus, LDK paveldo sergėtojo Napoleono Ordos (1807–1883) piešiniuose (reprodukcijos iš monografijos Napoleonas Orda: Senosios Lietuvos architektūros peizažai, sud. Vytautas Levandauskas, Renata Vaičekonytė-Kepežinskienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 48, 50)

Gardino karališkoji medicinos mokykla, N. Ordos piešta 1861-aisiais – metu, kuomet pastatas priklausė didikams Czetwertyńskim (Napoleonas Orda: Senosios Lietuvos architektūros peizažai, op. cit., p. 64)

istorijos lapų skaitymas iš esmės yra tapatus seno pergamento inskripcijų analizei, skirtai retu suoti tai, kas buvo išskusta, nuplauta, kas paliko bespalvius, tačiau iš po vėlesnių užrašų regimus įbrėžimus. Šiam skaitymui ne tiek svarbios tikslios istorinės datos, kiek gebėjimas išvysti visą miesto veidą su visais jo patraukliais ir nepatraukliais bruožais, raukšlėmis bei randais.

Norint perskaityti šv. Huberto mieste paliktus įrašus ar tiksliau identifikuoti ir atidengti tiriamą XVIII a. antros pusės palimpsestinį sluoksnį, derėtų įvertinti ankstesnės miesto tekstūros būklę. Apytikriai iki XVIII a. vidurio Gardinas buvo laikomas vidutinio dydžio ir svarbos LDK miestu. Nuo XVII a. antros pusės čia rinkdavosi seimai. Visgi nei pastarasis faktas, nei tai, kad čia stovėjo karališkųjų statinių kompleksas ar greta tekančiu Nemunu ėjo žinomas prekybos kelias, nesuteikė Gardinui tokio statuso, kokį turėjo svarbiausias LDK centras Vilnius. Tačiau nuo 1765 m. Antanui Tyzenhauzui² (1733–1785) tapus Gardino seniūnu, situacija iš esmės pasikeičia. Ne vienas A. Tyzenhauzo veiklą analizavęs tyrėjas pripažino, kad veik iš seimų išsilaukusį miestą ir jo apylinkes naujasis seniūnas paverė vienu iš svarbiausių ir tankiausiai apgyvendintų vietų ne tik LDK, bet ir visoje Lenkijos karalystėje. Keitėsi ir senasis miesto veidas, nauji jo bruožai ėmė ryškėti pradėjus statyti Gardino priemiestį Horodnicą, o kiek vėliau ir Lososną. A. Tyzenhauzas senojo miesto palimpseste užsimojo įterpti naujus, jo paties pradėtus rašyti lapus – Horodnica ir Lososna statomos plynaukštės priešais senojo Gardino vartus. Tai nebuvo tipiniai palimpsesto įrašai ar tiksliau perrašymai, antra ar trečia autoryste ženklinti tekstai – ambicingas Gardino seniūnas rašė tam pačiam palimpsestui priklausančiuose, bet tuščiuose lapuose. Visgi nepaisant to, kad didžiausias A. Tyzenhauzo dėmesys buvo skiriamas naujamiesčių statyboms, jis keitė ir ankstesnių laikų miesto įrašus: rekonstravo buvusią Stepono Batoro rezidenciją (vadinamą „Batorievką“), Chreptavičių

rūmus, inicijavo Šv. Pranciškaus Ksavero (jėzuitų) ir Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčių atnaujinimą. Šie miesto tekstūros perrašymai bei korekcijos neliko nepastebėti – kaip padėka karališkųjų ekonomijų administratoriui A. Tyzenhauzui Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčioje 1900 m. buvo pastatytas obelisko pavidalo paminklas.

Gardino priemiestyje Horodnicoje A. Tyzenhauzas pasistatydino didžiulę rezidenciją ir, svajodamas suteikti miestui tikros Lietuvos sostinės statusą, nemažai prisidėjo, kad į Gardiną iš Vilniaus būtų perkeltas LDK Vyriausiasis Tribunolas bei Iždo komisija. Horodnica garsėjo modernia, Vakarų Europos miestams prilygstančia architektūra. Žinoma, nebuvo apsieita be kvalifikuotų architektų ir tam darbui parengtų darbininkų. Kaip užsimena vienas kitas šaltinis, A. Tyzenhauzo dešinioji ranka buvo garsusis italų architektas, vienas pirmųjų LDK propagavusių klasicizmo stilių Džiuzepė de Sako (*Giuseppe de Sacco*). Deja, apie šią asmenybę ne tik lietuviškuose, lenkiškuose, bet ir baltarusiškuose šaltiniuose išsamių žinių nėra. Surankiojus faktus iš įvairiausių enciklopedijų bei aptariamą epochą analizuojančių straipsnių, išėitų vos keli biograminiai štrichai. G. de Sako gimė 1735 m. Veronoje (Italijoje), mirė 1798 m. (vieta nežinoma), nuo 1773 m. dirbo A. Tyzenhauzo dvaro architektu Gardine, buvo vyriausiasis karališkųjų manufaktūrų architektas, statybininkų mokyklos administratorius. Dar prieš G. de Sako vyriausiojo Gardino architektų vietą užėmė iš Drezdeno atvykęs Johanas Georgas Mioseris (*Johann Georg Möser*, gimimo ir mirties datos nežinomos), kurio darbai inoringojo A. Tyzenhauzo netenkino. Sužinojęs apie Varšuvoje besidarbuojantį jauną, bet jau spėjusį pagarsėti italų architektą, A. Tyzenhauzas nedelsiant pasikvietė jį į Gardiną.

Reikšmingą vietą Horodnicos plane turėjo užimti visuomenės poreikius tenkinantys objektai: prekybos namai, mokyklos, teatras, koncertų salė, observatorija, arklidės, ligoninė, ligoninės sodas, citrusinių vaisių sodas, mokinių, manufaktūrose dirbusių darbininkų gyvenamosios patalpos, alaus darykla (*bravoras*). Norėta suprojektuoti nuo karališko dvaro nepriklausomą, saikingų meninių formų, kuklios vidaus ir išorės puošybos pastatų kompleksą, išsiskiriantį vidine darna ir aiškumu.

Planuojant skirtingos paskirties statinius Gardine, buvo laikomasi griežtos simetrijos, pirmenybė teikta stačiakampėms ir kvadratinėms struktūroms, pasitelkti orderinės sistemos elementai: kolonos, kapiteliai, trikampiai frontonai. Nauji pasatatai turėjo derėti ne tik prie senojo Gardino statinių, bet ir prie gamtos. Apskritai XVIII a. gyvavusiai Apšvietos epochai buvo būdinga nuostata, kad architektūra turi glaudų ryšį su gamta – prisitaiko prie gamtos ir iš jos mokosi. Tikėta, kad kai kurie gamtiniai aspektai lemia architektūrinį vystymąsi, kad gamta architektūroje yra kaip kūrybinė metamorfozė, kad architektūra transformuoja gamtą ir drauge pati transformuojasi. Paisant minėtos nuostatos, Gardino karališkoji medicinos mokykla statyta išlakių medžių paunksmėje, prie pat botanikos sodo, teatras, baleto mokykla, kilmingųjų rezidencijos – šalia kelis hektarus užimančių parkų. Gardine ir jo priemiestyje Horodnicoje suformuoti parkai išsiskyrė geometriškomis medžių alėjomis, imantriai iškarpytomis gyvatvorėmis, iš Vakarų Europos šalių atvežtomis skulptūromis, fontanais, kaskadomis, vandens slenksčiais. Gamtos prieglobstyje buvo užsimota pastatyti ir poilsio paviljonus, arkinį tiltą.

Ne vienam XVIII a. keliautojui, memuaristui naujasis šv. Huberto miesto veidas kėlė nuostabą. Amžiaus pabaigoje iš Voluinės atvykęs rašytojas ir istorikas Janas Duklanas Ochockis (*Jan Duklan Ochocki*, 1766–1848) savo atsiminimuose³ taip pat negailėjo pagyrų šiam miestui. Jis žavėjosi ne tik garsius Vakarų Europos centrus primenančia Gardino architektūra, bet ir čia vyravusiais papročiais, gyventojų (ypač moterų) apranga ir manieromis. J. D. Ochockio atsiminimuose

Nukelta į 15 p.

N. Ordos įamžintoje Gardino Naujojoje pilyje (vadintuose Karališkuosiuose rūmuose) 1793 m. posėdžiavo paskutinis ATR Seimas. Čia gyveno ir paskutinis padalytosios valstybės karalius. Naujoji pilis statyta 1734–1751 m. pagal Drezdeno architektūros mokyklos kūrėjo Matthäuso Danieliaus Pöppelmanno projektą. 1780 m. ją rekonstravo Sacco. Naujoji pilis stovėjo ant aukšto Nemuno kranto, priešais Senąją pilį (N. Ordos piešinys kurtas, žvelgiant iš Senosios pilies kiemo). Rūmai neišliko, iš dalies buvo atstatyti 1952. Dabar čia įsikūręs Gardino istorijos ir archeologijos muziejus (Napoleonas Orda: Senosios Lietuvos architektūros peizažai, op. cit., p. 59)

„Kelio“ ir „Vilniaus rytojaus“ konfiskavimai.

Julius Navikas

Vytautas Valentinas ČESNULIS, Vilnius

Pradžią Nr. 7 (837)

Konfiskuotas jau antrasis „Viln. rytojaus“ numeris, išėjęs 1928 m. gruodžio 8 d. Nusikalsta straipsniu „Šeimyna – lietuvių židinys“ (aut. K. Pupeika=Kristupas Čibiras). Straipsnyje kalbama apie Vilniaus kraštą. „Daugelis šio krašto gyventojų visai yra praradę sąmonę, kad jie lietuviai – jie šiandien jau lenkai ar gudai; kitiems iš lietuviškos sąmonės teliks tik vienas neaiškus nusijautimas lietuviškos kilmės.“ „... Oras aplinkui mūsų kraštą užnuodytas, prileistas ir vis dar prileidžiamas svetimų bakterijų. Tam dirba nuo XVI, o netgi nuo XIV amžių lenkų išmintis ir pastanga. Iš karto ėjo mums tos bakterijos (pradai), pridengtos poniškos mišais laisvėmis ir herbais, vėliau katalikiška tikyba ir poniškumu, paskui, rusams mus pavergus ir atėmus mums spausdintą žodį, per lenkišką knygą, o šiandieną tam dirba visas lenkų tautos ir valstybės aparatas.“ Mums net seniūnais valsčiuose būti negalima, mūsų mokyklos uždaromos, mūsų spauda gali kalbėti tik puse lūpų. Pasistenkime, kad bent šeimyna sveika ir gyva būtų. „Pasirūpinkime, kad joje oras būtų grynas, lietuviškas.“

Vilniaus apygardos teismas patenkino miesto storastos gruodžio 10 d. prašymą: laikraščio Nr. 2 areštą gruodžio 14 d. patvirtino (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 283). Kaltinimas pagal BK 129 str. 6 p. 1 d. J. Navikui pateiktas 1929 m. kovo 19 d. „Nusikaltėlis“ buvo laisvėje, tačiau policijos priežiūroje. Teismas gegužės 7 d. leido procese dalyvauti liudytojams Vincui Liaukevičiui ir Vincui Zajačkauskui. Pagaliau Apyg. teismas 1930 m. kovo 17 d. nutarė J. Naviką, neįrodžius jo kaltės, išteisinti, teismo išlaidas padengti iš valstybės iždo, o areštuotus „Viln. rytojaus“ Nr. 2 egzempliorius gražinti redakcijai.

Vilniaus miesto storasta 1928 m. gruodžio 31 d. areštavo „Viln. rytojaus“ gruodžio 29 d. Nr. 6 dėl straipsnio „Mūsų pradžios mokyklų klausimu“ (aut. St. Vilnėnas=Petras Kraujalis). Prokuroro pavaduotojas 1929 m. sausio 2 d. nutarė, kad byla turėtų tirti Apygardos teismas. Pastarasis sausio 4 d. laikraščio numerio areštą patvirtino, tačiau byla sausio 15 d. persiuntė Vilniaus miesto teismui. Laikraštis apkaltintas pažeidęs Lenkijos Respublikos prezidento 1927 m. gegužės 10 d. potvarkio 1 str. (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 279).

Pasak laikraščio, po sunkių karo vargų Rytų Lietuva turėjo tris vidurines lietuviškas mokyklas: dvi gimnazijas ir mokytojų seminariją. Pastaroji nuo praėjusio rudens neveikė. Vilniaus krašte buvo apie 200 lietuviškų pradinį mokyklų, išlaikomų Vilniaus ir Švenčionių „Ryto“ draugijų. „Koks lenkų vyriausybės nusistatymas dėl lietuvių mokyklų, mūsų visuomenė gerai žino. Lenkai kur tik gali spaudžia savo lenkiškas mokyklas ir lietuvių gyvenamas vietas.“ Valdiškos mokyklos siekia lietuvius ištautinti. „Kur lenkų mokykloms užstoja kelią „Ryto“ mokyklos, jas arba uždaro, arba palieka be mokytojų.“ Straipsnyje apeliuojama į vaikų tėvus, kad jie daugiau rūpintųsi lietuviškomis mokyklomis, remtų jas. „Kaip seniau kovojome ilgus metus, kol susilaukėme lietuviškų knygų ir laikraščių, taip dabar dar labiau siekiame savo reikalamis lietuviškųjų mokyklų. Nepavydime lenkams jų lenkiškųjų mokyklų, bet ir mes norime savo vaikus mokinti lietuviškai skaityti ir rašyti, lietuviškai giedoti, lietuviškai melstis ir lietuviškai gyventi. To lenkų mokykla negali mūsų vaikų išmokinti.“ Kaip baigėsi byla dėl „Viln. rytojaus“ Nr. 6 miesto teisme, žinių, deja, nėra.

Vilniaus miesto storasta, remdamasis Lenkijos prezidento 1927 05 10 potvarkio 1 str., 1929 m. gegužės 10 d. areštavo 3 900 egz. „Viln. rytojaus“ gegužės 11 d. Nr. 19 (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 280). Numeryje „ydingi“ du rašinėliai: skyrelis apie Lenkiją „Politinėje apžvalgoje“ ir informacija iš Gardino padangės „Daugiau kantrybės“ (aut. K. M.).

Apžvalgoje apie padėtį Lenkijoje minimi socialistų ir komunistų gegužės 1-osios paradai. „Susidūrimai su policija žymesni buvo Varšuvoje ir Vilniuje. Buvo net užmuštų. Šiaip jau buržuaziškoji šventė gegužės 3 diena buvo Lenkijoje daug iškilmingesnė

ir aukų nebuvo“ (gegužės 3-oji – 1791 m. konstitucijos diena, Lenkijos valstybinė šventė). Opolės mieste vokiečiai apdaužė lenkų artistus. Net gegužės 3 d. Varšuvoje minios protestavo prieš vokiečių žiaurumus. „Tai tik rodo, kaip lenkai moka pūsti mažą dalyką, kai užgaunama jų tautinė ambicija. Kai patys uždaro dešimtimis lietuvių mokyklas (1927 m.), lietuvių kunigus ištremia ir sodina kalėjiman nekalčiausiai, suima būriais mokytojus, tai visa, gerai atmename, viešai pagiria.“

Inf. „Daugiau kantrybės“ rašoma, kad Gardino apskr. inspektorius nepatvirtino daug „Ryto“ mokytojų. Pastarieji raginami nepasiduoti vilionėms pereiti valdžios žinion, nes taip „sunkiai nusidės tėvynei ir visuomenei.“ „Mes pripratę dirbti ir kentėti, tai tik daugiau kantrybės ir patvarumo, o daug padarysime. Mokytojai! Mes į jūsų rankas atiduodame savo viltį – savo vaikus ir trokštame, kad jūs juos globotumėte ir mokytumėte tik lietuviškoje dvasioje.“

Vilniaus apygardos teismas 1929 m. gegužės 14 d. laikraščio areštą patvirtino. Prokuroro pavaduotojas J. Korkucis (*Korkuc*) liepos 8 d. nusprendė bylą perduoti Apygardos teismui nagrinėti supaprastintame teismo procese. Apyg. teismas liepos 15 d. nutarė nepatenkinti storastos prašymo J. Naviką nubausti – prašymas per ankstyvas, nes „bus tiražo konfiskavimo teisminis nagrinėjimas“. Tačiau jo nebuvo, tik laikraščio tiražas sunaikintas.

Vilniaus miesto storasta 1929 m. rugpjūčio 9 d. nutarė areštuoti „Viln. rytojaus“ rugpjūčio 10 d. Nr. 33 tiražą – atspausdintus 3800 egz. už straipsnį „Mokytojų kvalifikacijos“ (aut. Žaibutis) ir korespondenciją „Dzeveniškųjų padangė“ (aut. K. K.). Storastos manymu nusikalsta pagal BK 129 str. ir Lenkijos prezidento 1927 05 10 potvarkio. Vilniaus apygardos teismas rugpjūčio 17 d. areštą patvirtino, o šio teismo prokuroras, spalio 24 d. nutraukęs J. Naviko teisminį persekiojimą, bylą nagrinėti perdavė Apyg. teismui (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 281). Atrodo, net dalies numerio tiražo nespėta išplatinti.

„Vilniaus krašto lietuviams mokytojams nesibaigia vargai. Kai tame krašte atsirado lenkų vyriausybė, ji stropiai ėmėsi kitaip tvarkyti lietuvių pradžios mokyklas ir ypąč mokytojus“, – rašoma straipsnyje. „Kas norėjo kokią viešą vietą užimti, net, pvz., privatinėje mokykloje mokytojo vietą, tai turėjo vyriausybės organams pristatyti Lenkijos pilietybės dokumentus. Lenkams buvo palengvintas būdas tokie dokumentai gauti, nelenkams tekdavo metus ir kitus laukti, jeigu buvo Vilniaus krašte gimęs ir niekur neišvažiavęs.“ „Jeigu buvo kitur gimęs arba nors karo metu išvažiavęs, tai tam tekdavo ir tenka 10 metų laukti pilietybės dokumentų arba stačiai iš to krašto išvažiuoti.“ Daug lietuvių mokytojų netvirtinama, vienintelė visam kraštui mokytojų seminarija nuo 1927 m. negali mokslo metų pradėti, kai tuo tarpu visos lenkų mokytojų seminarijos veikia. „Tik mūsų lietuviškas pasiryžimas ir didelė lietuvių mokykloms meilė duoda mūsų visuomenei ir lietuvių mokytojųms jėgų ištvermingai ir garbingai dirbti ir kovoti už lietuviškosios mokyklos idealus Vilniaus krašte.“

Korespondencijoje iš Dieveniškų (Šalčininkų r.) pažymimas vietos ūkio atsilikimas: žemė ariama dar daugiausia medininiais arklais, vežimai su medinėmis ašimis, keliai neišvažiuojami, miestelis neišgrįstas ir t. t. Tačiau „valsčiaus valdyba iš mūsų sunkiai uždirbtų skatų išstatė gražius valsčiui namus ir mokyklą, kurioje mūsų lietuvių vaikai niekuomet negirdi lietuviško žodžio. Be to, nualęs valsčius pastatė už 3000 zlotų paminklą. Paminklą pavadino „Pomnik Wolności“ (Laisvės paminklas), nors nežinia, kokią „laisvę“ turima galvoj. Juk pas mus suvis lenkų nėra. Gyventojai visi lietuviai ir gudai. Žinoma, yra lenkų mokytojų, policijos, pašto tarnautojų ir šiaip valdininkų. Jeigu kalbama apie jų laisvę, tai suprantama, bet jeigu apie vietinių gyventojų, tai apsirikta.“ Valdiškose mokyklose vaikai už kalbėjimą lietuviškai baudžiami, klupdomi ant kelių. Pamaldos bažnyčioje vien lenkiškos, vaikai net lietuviškų poterių neišmokomi.

Už rašinių vertimą į lenkų kalbą Vladislovui Monkevičiui 1929 m. rugsėjo 5 d. sumokėta 15 zlotų, o už informacijos apie „Viln. rytojaus“ areštą paskelbimą Vilniaus vaivadijos žurnalo „Wileński Dziennik Wojewódzki“ Nr. 9 Apyg. teismo prokurorui rugsėjo 30 d. patekta 18 zl saskaita! Apyg. teismo prokuroras spalio 24 d. nutarė tardymą dėl laikraščio nutraukti, tačiau areštuoto numerio konfiskavimui pritarė. Apyg. teismo I rajono viceprokuroro 1930 m. balandžio 5 d. nutarimu konfiskuotas laikraščio tiražas sunaikintas.

1929 m. rugsėjo 28 d. Vilniaus miesto storasta areštavo tos dienos „Viln. rytojaus“ Nr. 41 už redakcinį straipsnį „Prof. Voldemarui atsistatydinus.“ Nusikalsta Lenkijos prezidento 1927 05 10 potvarkio reikalavimams (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 282).

Lietuvoje atsistatydino Augustino Voldemaro vadovaujama vyriausybė. Naująjį ministrų kabinetą turėjo sudaryti Juozas Tūbelis. „Prof. Voldemaro iš valdžios pasitraukimas yra neeilinis dalykas. Jojo nuopelnai Lietuvai neįkainuojami. Taip sako ne tik savieji, bet ir svetimieji.“ „Net „Dziennik Wileński“ pranešė, kad Sovietų Rusijos oficiozas „Izvestija“ giria prof. Voldemarą ir jo politiką: „Kovoje su lenkų imperialistų užgrobimo planais, gindamas sumindytas lietuvių tautos teises, Voldemaras parodė didelę drąsą, ištvermę ir nepaprastus diplomato gabumus. Nuo tos kovos jo nenubaidė tai, kad teko susidurti su žymiai stipresniu ir nuo užpenčio iki galvos lenkiškuoju imperializmu apsiginklavusiu priešininku, ir tai, kad tas lenkų imperializmas rasdavo sau paramos pas galingas Europos valstybes.“ Anglų laikraštis „Times“ irgi aukštai įvertinęs Voldemaro nuopelnus, kai jam reikėjo ginti Lietuvos teises Tautų Lygoje (kitai Tautų Sąjungoje).

Prokuroras prie Vilniaus apygardos teismo 1929 m. rugsėjo 30 d. prašė teismo laikraščio areštą patvirtinti. Teismas tą padarė spalio 2 d., tačiau ats. redaktorius ši kartą teismo atsakomybėn, atrodo, nebuvo patrauktas.

„Vilniaus rytojaus“ 1929 m. lapkričio 6 d. Nr. 51 Vilniaus miesto storastos konfiskuotas lapkričio 7 d. dėl jam užkliuvusios „Politikos apžvalgos“, tiksliau apžvalgos skyrelio apie trintį Lenkijos seime (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 278). Apyg. teismo viceprokuroras lapkričio 7 d. nusprendė bylą nagrinėti perduoti Apyg. teismui.

Prezidento I. Moscickio (*Mościcki*) kvietimu spalio 31 d. Varšuvoje susirinko Lenkijos naujasis seimas, tačiau darbo jis negalėjo pradėti. Seiman atvyko ministro pirmininko pareigas ėjęs maršalas Pilsudskis ir apie 100 ginkluotų karininkų. Daugiau kaip valandą Pilsudskis laukė, kada seimas pradės savo posėdį, bet nesulaukė. Seimo maršalas I. Dašinskis (*Daszyński*) ginkluotus karininkus mėgino išprašyti, bet tie neklaušė. Pilsudskis reikalavo pradėti posėdį, bet Dašinskis griežtai atsisakė, jeigu seimo rūmų nepaliks karininkai, ir apie padėtį seime pranešė prezidentui. Iš seimo išėjo ir Pilsudskis. Prezidentas pasiūlė seimo posėdį atidėti, kas ir buvo padaryta. „Žodžiu, Varšuvai ruduo neša naujienų. Net konstitucija gali būti pakeista. Tuotarp visi laukia, kaip seksis seimui ir dabartinei vyriausybei.“

Apygardos teismas 1929 m. lapkričio 11 d. laikraščio areštą patvirtino. J. Navikas 1930 m. sausio 9 d. apkaltintas pažeidęs Lenkijos prezidento 1927 05 10 potvarkio 1 str. Tačiau tolimesnė proceso eiga neaiški. Išleistas laikraščio lapkričio 7 d. Nr. 52 su sutrumpinta „Politikos apžvalga“, o visa kita medžiaga pakartota („Nenorėdami palikti skaitytojų be laikraščio, leidžiame šį numerį.“) Vietoj informacijos apie Lenkijos seimą įdėta inf. „Mirė prof. Jonas Boudouin de Courtenay“ (kalbininkas Boduenas de Kurtenė).

„Viln. rytojaus“ 1929 m. lapkričio 16 d. Nr. 55 konfiskuotas už str. „Vilniaus klausimas tarptautinėje arenoje“ (aut. Smalėnas). Atseit, nusikalsta pagal Lenkijos prezidento 1927 05 10 potvarkio 2 str. 1 p. Nespėta išplatinti nė dalies tiražo. Konfiskavimą lapkričio 21 d. patvirtinęs prokuroras (LCVA, f. 129, ap. 2, b. 279).

Taigi dėl Vilniaus: „Lenkai nuo Želigovskio žygio buvo įsitikinę, kad visais atžvilgiais jie esą tikrais šeiminingais ir manė, kad ir jų visa krikšto motina Prancūzija su savo dukryte Belgija mano ne kitaip. Deja, taip nėra.“ Autorius pateikęs trijų žymių prancūzų juristų Fur, de Lapradelle ir Mandelstam nuomonę, kurią jie pareiškė paprašius Lietuvos ministrui Prancūzijoje P. Klimui ryšium su Ambasadorių konferencijos nutarimu (konferencija 1923 03 15 pripažino Lenkijai jos užgrobą Vilniaus kraštą). „Visi trys, it susitarę, pasakė vieną ir tą patį: Vilnius, teisės atžvilgiu, priklauso Lietuvai ir jos suvereniteto į jį esamos padėties viešpačiai neturį mažiausio pagrindo ginčyti. Šis žymių vyrų atviras pasisakymas mums taip rūpimu klausimu turi didelės reikšmės ir reikia tikėtis, kad ateis laikas, kuomet politinės razginės noroms nenoroms turės nusilenkti teisės ir teisybės deivei.“

Žurnalo „Wileński Dziennik Wojewódzki“ 1929 m. gruodžio 31 d. Nr. 12 rašoma, kad laikraščio straipsnyje „yra tiesos neatitinkančys tvirtinimai apie tariamą Vilniaus priklausymą Lietuvos Respublikai“ ir šitaip nusikalsta Lenkijos prezidento potvarkiumi. Tačiau Vilniaus apygardos teismas, 1930 m. kovo 3 d. pažymėjęs, kad prezidento 1927 05 10 potvarkis 1930 m. vasario 28 d. buvo atšauktas, nutarė klausimą dėl „Viln. rytojaus“ Nr. 55 išbraukti iš nagrinėtinų bylų sąrašo ir teismo 1930 m. sausio 17 d. nutarimą dėl eigos suteikimo bylai panaikinti.

Vilniaus miesto storasta 1930 m. sausio 16 d. nutarė areštuoti „Viln. rytojaus“ sausio 15 d. Nr. 5 tiražą dėl straipsnio „Beprotystės vaisiai.“ Tą pačią dieną areštui pritaręs viceprokuroras A. Zdanovičius (*Zdanowicz*) padarė išvadą, kad laikraštis nusikaltes pagal Lenkijos prezidento 1927 05 10 potvarkio 1 str. 1 ir 2 p., o pagal Spaudos teisės (*Prawa Prasowego*) įstatymo 71 ir 74 str. bylą nagrinėti privalėtų Vilniaus apygardos teismas (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 327).

Str. „Beprotystės vaisiai“ paremtas Londone išėjusia knyga tokiu pavadinimu. Joje autorius peržiūri tuometinės Europos įvairius klausimus, palietęs ir Vilniaus klausimą. Prancūzų laikraštis „Le Temps“ 1929 m. sausio 17 d. visą kalnę dėl blogų Lietuvos ir Lenkijos santykių po Želigovskio žygio suvertęs Lietuvai. „Dabar yra dvi tarptautinės moralės: viena stipriųjų, kuriems viskas leista, kita silpnųjų, kuriems dabar prikašiojama, kad jie paliko stipriųjų auka“, – rašoma straipsnyje. „Tai jėgai pasidavė ir Tautų Sąjunga.“ Dabar tautos žino, „kad aukščiau teisės, aukščiau teisybės, aukščiau geros valios yra dar jėga, armotos ir durtuvai. Reikia laukti, kol Tautų Sąjungos sąžinė pabus ir užprotestuos prieš jėgą ne žodžiais.“ Taip turėtų būti pasielgta ir dėl Vilniaus. Apygardos teismas 1930 m. sausio 23 d. „Viln. rytojaus“ areštą patvirtino. Tačiau daugiau informacijos apie bylos eigą nėra.

Rašinėlis „Balsai iš sodžiaus“ (aut. Gvazdikėlis) skyrelyje „Iš Adutiškio padangės“ buvo pretekstas Vilniaus m. storastai uždėti areštą „Viln. rytojaus“ 1930 m. vasario 1 d. Nr. 11: neva jame paskleistos melagingos žinios ir šmeižtas, kitaip tariant, nusikalsta Lenkijos prezidento 1927 05 10 potvarkio reikalavimams. Tiražas konfiskuotas dar spaustuvėje sausio 30 d. Vasario 3 d. viceprokuroras A. Zdanovičius pasiūlė Apygardos teismui areštą patvirtinti (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 329).

1930 m. sausio 21 d. teismas nuteisė 12 Adutiškio parapijos mergaičių lietuvaikių po 2 savaites arešto arba sumokėti po 80 zl pabaudos už tai, kad per procesiją aplink bažnyčią lietuviams skirtą sekmadienį jos nesutarė su gudėmis: kai lietuvaivės pradėjo eiti pirmos, tai gudės ėmė jas stumdyti. Įsikūšo policija. Paskelbtos nuteistųjų pavardės; 4 mažametės mergaitės nebaustos. Laikraštyje rašoma: „Mūsų seneliai šitą bažnyčią taip vargiai statė, ištisas dienas dirbo, nežinodami nei laukę darbo, kai kurie paskutines karves pardavė ir visa bažnyčia aukavo, kad kaip nors ją pastatyti. O dabar štai kas mums liko... Be to, mums atsiuntė ir kunigėlių kamendorių Bazevičių, kuris irgi geras kai

Antano Tyzenhauzo įrašai Gardine – šventojo Huberto mieste

Atkelta iš 13 p.

reikšmingas kaitos pastebėjimas – nepelnytai užmirštas LDK miestas A. Tyzenhauzo laikais tampa moderniui pramonės ir kultūros centru. Apie žymų seimų miesto pasikeitimą kalba ir nežinomas Gardino šlovė apdainuojančios eklogės autorius. Teigiama, kad „miestas niekada neturėjo tiek didelių statinių, / Ankstesnė garbė buvo trumpa, probėgšmais minėta, / Nuo Seimo iki Seimo tuščiais tarpais atskirta“⁴.

A. Tyzenhauzas pirmasis LDK iniciavo tokią pramonę, kuri ėmė tarnauti ne tiek vietos aukštuomenės, rūmų, dvasininkijos, pasiturinčios bajorijos prabangos reikmėms, kiek didžiulį pelną siūlantiesiems pasaulio kraštams. Tiesa, šias perspektyvias iniciatyvas neretai žlugdė paties karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio (1732–1798) ir jo artimųjų nesibaigiantys igeidžiai. Brangūs

Šv. Boriso ir Glebo (Koložos) cerkvė Gardine, 2016

baldai, kariatos, audiniai, kailiai, papuošalai buvo vežami į Stanislovo Augusto rūmus, negaunant užmokesčio net prekių savikainai padengti.

Ambicingai siekiant Gardiną paversti ne tik klestinčiu kultūros, bet ir pramonės centru, statyti metalurgijos fabrikai, vėjo ir vandens malūnai, odos ir audinių dažyklos. Ikvėptas Prancūzijoje vykdytos kelių tiesimo programos, A. Tyzenhauzas ėmė rūpintis iš Gardino į didesnius miestus vedančių sausumos kelių tvarkymu ir tiesimu. Neapleido ir prekybos svarbių vandens kelių: jo nurodymu pagilinta Pyros upės vaga (ja i Gardiną, esantį apie 5 km nuo upės, pradėta plukdyti mediena), ištraukti laivybai trukdę akmenys, trumpinant plukdymo kelią, specialiu kanalu sujungtos Narevo (prasidedančio Baltarusijoje, Belovežo girioje ir tekančio šiaurinės Palenkės ir šiaurinės Mazovijos žemumomis) ir Narevos (kairiojo Narevo intako) upės.

Novatoriški ir kartu rizikingi seniūno sprendimai tenkino karalių, tačiau piktino jo aplinkos žmones – įtakingus pavaldinius, o labiausiai giminaičius. Dažnai priekaištauta, kad A. Tyzenhauzas siekia vien savanau-diškų tikslų, be jokios atsakomybės švaisto karaliaus dosniai skiriamas lėšas, prisiden-ges reformomis ir karališko ūkio kėlimu, prie savo ekonomijų jungia privačias žemes, prievarta į Gardino mokyklas siunčia nuo tėvų atskirtus vaikus, be jokio atlygio verčia juos dirbti manufaktūrose.

Kalbant apie A. Tyzenhauzo paliktus įrašus šv. Huberto miesto tekste, svarbus yra ne tik daug žadėjusios šio veikėjo žygių pradžios, bet ir pabaigos momentas. 1780 m. Gardino ekonomijos administratoriumi paskyrus karūnos dvaro maršalką Francisėką Ževuskį (*Franciszek Rzewuski*, 1730–1800), penkiolika metų A. Tyzenhauzo kurtos,

prižiūrėtos ir karališkąjį išdą pildžiusios manufaktūros buvo uždarytos vos per keletą dienų, be darbo liko keli tūkstančiai darbininkų. Išbuvęs Gardino seniūnu nepilnus dvejus metus, F. Ževuskis išgrobstė didžiąją dalį A. Tyzenhauzo sukaupto turto ir pabėgo į užsienį.

Šaltiniuose nurodomos įvairios priežas-tys, sužlugdžiusios grandiozinius A. Tyzenhauzo planus. Kai kurios iš jų yra minimos ir nešališko vertintojo, vokiečių keliautojo, mokytojo Frydriko Šulco (*Friedrich Schulz*) keliونیų išpūdžiuose:

*Gardine vienas žmogus, Tyzenhauzo iškvoies-tas iš Šveicarijos prižiūrėti manufaktūros, man sakė, kad didžiausia Tyzenhauzo klaida buvo ta, kad jis neturėjo kantrybės palaukti, kol pradėtasis darbas ims sektis, o iškart imdavosi naujo. Todėl jo įmonėse atsirado netvarka, o galų gale viskas žlugo. Tyzenhauzas buvo Lietuvos išdininkas, turėjo didelę karaliaus malonę ir būtų sutvarkęs finansus, padidinęs valstybės pajamas, pristie-gęs Lenkijoje fabriką bei manufaktūrą, bet jį pradžioje kitų pavydas. Užpuolė kreditoriai, ir viskas žuvo.*⁵

F. Šulcas nekalba apie Gardino seniūno pasaulėžiūrą, daugeliu aspektų praaugusią to meto ir vietos visuomenės požiūrius bei lūkesčius. Metaforiškas brandaus grūdo kritimas į neišplėštą dirvoną tiksliausiai įvardytų A. Tyzenhauzo pastangų rezul-tatus.

Ižvalgas apie garbingą praeitį menanti šv. Huberto miestą norėtusi baigti viltimi, kad nūdien vis gausiau turistų lankomame (kaip žinia, daugiau keliautojų pritraukia nuo 2016 m. spalio Gardine ir jo apylinkėse įvestas bevizis režimas), kadais LDK garsinusiame mieste šlovingų amžių įrašai tik ryškės, taps geriau įskaitomi, atpažįstami, juos mažiau stels postsovietinio miesto akcentai.

Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčia Gardine, 2016

¹ 2014 m. straipsnio autorė Vilniaus universitete apgynė daktaro disertaciją „Gardinas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kul-tūros centras. XVIII a. antroji pusė (1765–1793 m.)“.

² Stepono Batoro universiteto profesorius Stanislovas Koscial-kovskio (*Stanisław Koscialkowski*, 1881–1960) kelis dešimtmečius rašytoje dvitomeje studijoje *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski* (t. 1–2, Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, 1970–1971) nurodoma, kad A. Tyzenhauzas gimė 1733 m. Ši data nustatyta, remiantis laikraščio *Gazeta Warszawska* 1785 m. balandžio 4 d. 27 numeryje išspaus-dintu nekrologu, kuriame pažymima, kad „eidamas 52-uosius savo gyvenimo metus, kovo 31 d. mirė buvęs rūmų išdininkas Antanas Tyzenhauzas“.

³ Ян Дуклан Охотский, Рассказы о польской старине : записки XVIII века Яна Дуклана Охотского / с рукописей после него оставшихся, переписанных и издавшие И. Крашевским, т. 1, С.-Петербург: Типо-графия П.П. Меркульева, 1874, p. 303–308.

⁴ *Ekloga na Odgłos Wjelkiego Dziela w Kraju, Okolo Grodna Słyszana*, MAB, L-18/2-7.

⁵ Friedrichas Schulzas, „Mokytojo Frydricho Šulco 1793 metų keliinės išpūdžiai“, in: *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etno-grafiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 118.

Vilniaus krašto lietuvių periodinė spauda

„Kelio“ ir „Vilniaus rytojaus“ konfiskavimai. Julius Navikas

Atkelta iš 14 p.

miega, o kai pabunda – tai tik laikykis...“ „... Dabar eini į bažnyčią ir bijai: nežinai, gal atėjęs iš bažnyčios eisi į kalėjimą...“

J. Navikas sausio 31 d. policininkui aiškino, kad laikraštį pasirašinėja už 75 zl mėnesiui, yra mažaraštis ir kas spausdinama laikraštyje, nežino. Apyg. teismo prokuroras vasario 27 d. baudžiamąjį procesą nutraukė tik todėl, kad laikraštis nebuvo išplatintas. Apyg. teismas Baudžiamojo proceso ko-dekso (BPK) 248 str. ir BK 36 str. pagrindu balandžio 3 d. nutarė tiražą sunaikinti (sudeginti). Gegužės 15 d. apie tai pranešta J. Naviko žmonai.

Remdamasis BK 263 str., Vilniaus miesto storasta 1930 m. lapkričio 12 d. areštavo „Viln. rytojaus“ tos dienos Nr. 91 už str. „Partijų agentams besiaučiant“ (aut. Mirūnas = Rapolas Mackonis; LCVa, f. 131, ap. 5, b. 328).

Artėjant Lenkijos seimo rinkimams, lietuvių gyvenamose vietose pasipylė įvai-rių partijų apmokami agentai, ragindami gyventojus balsuoti už jų partijas. „Vienas užlipęs ant bačkos ar vežimo net išprakai-tavęs giria endekus (*Narodowa demokracja* – tautinė demokratija), kelia juos į padanges, daro kuo ne šventais jau čia žemėje; vėl ki-tas, susigriaudinęs ir nuduodamas žmonių draugą, giria socialistus, sako jie žemėje rojų įvesią. Dar kiti, o jų bus bene daugiausiai, jau visai išėjo iš krašto – nežino kaip ir garbinti pagarsėjusius bebekus (bebekai – *Bezpartyjny Blok Współpracy z Rzędem* – pilsudskininkų bendradarbiavimo su vyriausybe tariamai nepartinis blokas).“ Gyventojai panašių tuš-čių kalbų jau ne kartą yra prisiklausę ir joms netiki. Tačiau agitatoriai kartais stveriasi provokacinių būdų. „Štai pateko mūsų ran-kosa vadinamųjų bebekų 1 Nr. atsišaukimai į lietuvių gyventojus. Išleisti daryta ir nemokšų parašyta lietuvių kalba. [...] Minėtuose atsišaukimuose bebekų agentai išdrįso atspausdinti tautines lietuvių spalvas – gel-toną, žalią, raudoną. [...] Valia endekams, pepesams (*PPS – Polska Partia Socjalistyczna* – Lenkijos socialistų partija) ir kitiems raši-nėti daryta lietuvių kalba atsišaukimus, bet jokių būdu nevalia provokacijos būdu profanuoti tai, kas lietuvių jausmams yra brangenybė.“ Primintos 1927 m. retorsijos prieš lietuvių mokyklas, atkreipus dėmesį

į bebekų veidmainišką tvirtinimą, kad nuo 1926 m. lietuviams steigiamos mokyklos. „Visa galima rašyti, pasakoti, bet tyčiotis iš lietuvių ašarų – tai jau per daug.“

Apygardos teismas, neradęs straipsnyje nusikaltimo pagal BK 263 str., 1930 m. gruodžio 5 d. laikraščio areštą panaikino. Prokuroras prie Apyg. teismo 1931 m. sausio 20 d. nusprendė tiražą grąžinti redakcijai, apie ką šiai pranešta sausio 21 d..

1930 m. lapkričio 22 d. buvo konfiskuotas tos dienos „Viln. rytojaus“ Nr. 94. Konfis-kuotas dėl straipsnio „Po Lenkijos seimo rinkimų“, pritaikius BK 263 str. (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 338).

Laikraštyje priminti prieš rinkimus vykę agitatorių manevrai. „Su vienais vaitais, šal-tysiais, o juo labiau valdiškais mokytojais ir „šlėkta“ mūsų kaime netoli tenuvažiuosi. Tą dalyką juto tie, kam rūpėjo peršamo sąrašo reikalai. Ir mūsų kaimai, valsčiai susilaukė tokio reginio, kurio seniai nėra matę: sienos valsčių raštinėse, pasieniai ir tvoros pasi-dabino lietuvių kalba atsišaukimais, dar perjuostais mūsų tautinėmis spalvomis.“ „Lenkų spauda dabar triumfuoja, kad Len-kijos seiman pateko labai nežymus nuošimtis nelenkų (ukrainų, gudų, vokiečių ir žydų. Lietuviai rinkimuose nedalyvavo). Ir taip, Lenkijos seime yra 444 atstovai, o tautinių mažumų atstovų šiame seime tėra vos 35. O juk žinome, kad Lenkijoje yra – visų gy-ventojų nelenkų.“

Apygardos teismas, neradęs straipsnyje nusikaltimo požymių pagal BK 263 str., 1930 m. gruodžio 5 d. laikraščio areštą atšau-ke. Prokuroras prie Apyg. teismo BPK 246 str. pagrindu 1931 m. sausio 20 d. nutarė bylą nutraukti ir areštuotą Nr. 94 tiražą grąžinti redakcijai.

Pagal BK 154 str. 2 p. J. Navikas buvo apkaltintas už straipsnį „Iš Tverėsiaus padangės“ (aut. Iksas) „Viln. rytojaus“ 1931 m. sausio 17 d. Nr. 5. Tiražą spėta išpla-tinti (LCVA, f. 131, ap. 5, b. 377).

Pasak straipsnio, miestelio apylinkėse yra materialinis ir moralinis skurdas, dideli mokesčiai, nėra lietuviškų mokyklų... „Veik-ia“ parsidavėlis Tverėsiaus vargonininkas Antanas Prutis. Uždrausta lietuvaityms per procesijas dėvėti lietuviškus rūbus, žmonėms kišami visokių „brostvų“ lape-liai, knygutės ir laikraščiai svetima kalba. „Nedviprasmiškai pas mus kalbama, kad čia

einama tuo keliu, kad už kelių metų galėtų pasikartoti Gervėčių, Rodūnės, Adutiškio ir kitų parapijų scenos. Tuo mes esame rimtai susirūpinę“ (minėtų parapijų bažnyčiose kone visiškai buvo panaikintos lietuviškos pamaldos, įvyko tautinių konfliktų).

J. Navikas vasario 3 d. policininkui tei-sinosi, kad redakcija jis nesidomi, kas rašė į laikraštį, nežino ir pan., nors Švenčionių policija išaiškino, jog straipsnelį parašė Ro-mualdas Jurgelionis ir Hermanas Misiūnas (H. Misiūnas vėliau mokytojavo; bent 1940 m. rudenį jis buvo Vilniaus m. pradinės mo-kyklos Nr. 42 mokytojas – LCVa, f. R-762, ap. 4, b. 215). Po visų tyrimų ir svarstymų Apyg. teismo prokuratūra 1931 m. rugpjūčio 31 d. bylą dėl laikraščio Nr. 5 nutraukė.

„Vilniaus rytojaus“ 1931 m. birželio 10 d. Nr. 45 konfiskuotas už straipsnelį „Kas įvy-ko Valkininkuose.“ Ats. redaktorius pagal BK 263 str. apkaltintas jau birželio 9 d., t. y. dar laikraščiu neišėjus. Buvo numatyta atspausdinti 3700 egz. (LCVA, f. 131, ap. 4, b. 378).

1931 m. gegužės 28–29 d. Valkininkuose lankėsi Vilniaus vyskupas sufraganas Kazi-mieras Michalkevičius. Pasitikti į geležinkelio stotį atvažiavusio vyskupo senu lietuvių papročiu atėjo apie 200 vyrų; policija jų neprileido. Vietos gyventojus vyskupas papiktino, kad tos dienos vakarą ir kitos dienos rytą pamokslus sakė tik lenkiškai. „Viln. rytojuje“ cituojama lenkų spauda, iškreipusi informaciją apie vyskupo vizitą. Iš tikrųjų į vyskupo išlydėtuves gegužės 29 d. atvyko lenkų kavalerija. Čižiūnų kaimo jaunimas, per pečius persijuosęs trijų lietuviškų tautinių spalvų juostomis ir pasipuošęs kokardomis prie krūtinės, jojo į kleboniją. Kelią pastoję KOP kareiviai (*KOP – Korpus Ochrony Pogranicza* – Pasienio apsaugos korpusas), „... Kareiviai puolė plėšti nuo jų tuos ženklus ir mušti kardais ir ietimis. Keli jaunuoliai (Eidukonis Juozas, Stanislovas Rizgelis, Andrius Eidukonis) buvo sužeisti, sukrūvinti; mušė juos ir strzelcai (lenkų šauliai). Norėjo jie pasiskusti vyskupui, bet jų prie jo neprileido ir skundą iš jų priėmęs Trakų dekanas kan. Maliukevičius (!). Po to, žinoma, nė vienas lietuvių jaunimo ne-dalyvavo vyskupo išlydėtuose.“

Apyg. teismas, atsiliepdamas į teismo prokuroro 1931 m. liepo 10 d. pranešimą, lai-kraščio areštą liepos 22 d. patvirtino. Tačiau

prokuroras rugpjūčio 31 d. pripažino, kad įtariamojo ats. redaktoriaus veikloje pagal BPK 246 str. trūksta nusikaltimo požymių. Byla nutraukta. Neišplatintas laikraščio nu-merio tiražas sunaikintas, apie ką pranešta Vilniaus m. storastijai ir J. Navikui.

Teko J. Navikui pabūti teisme ir be jo pasirašomo laikraščio konfiskavimo. „Vil-niaus rytojaus“ 1931 m. gruodžio 19 d. Nr. 100 „Vietos kronikos“ skyrelio informacijoje „Mūsų redaktoriaus byla“ pranešta, kad gruodžio 14 d. J. Navikas Vilniaus apyg. teisme turėjo bylą, kurią jam iškėlė Tverė-čiaus policijos komendantas S. Liutkevičius. Pastarasis prašė teismo „Viln. rytojaus“ ats. redaktorių nubausti už laikraščio 1930 m. gruodžio 13 d. Nr. 100 korespondenciją iš Tverėsiaus. Joje Liutkevičius pavardė neminima, o daugiau rašoma apie Tverė-čiaus vargonininką: „Vytauto šventei visos apylinkės parapijos važiuoja su choraais Švenčionysna ir pasirodys ka išmoko. O mūsų vargoninkas lietuvių kailį, kaip ku-bilas, šveičia sau dešrą medaliais apsikores, ir jam nei galvoj, kad Tverėčiui ir sau tiek gėdos padarė. Karkia sau su trim bobom ant vargonų, o paskui ant lietuvių pletkus renka ir dalijasi su tokiais kitais, kaip ir jis „lietuviais.“ [...] „Sveikiau būtų gerti pas tuos, ką iš Seredžiaus išgyti gal apsi-vogė, arba pas tuos, ką sugavę prisaikina moteris kaimynus išdavinėti, o paskui su melagingais žmonių skundimais gaišina laiką – negu rodytis jeigu ne lietuviu, tai bent žmogum.“ Tenka paaiškinti ne visai suprantamą laikraščio rašybą: iš Neprikl. Lietuvos Seredžiaus miestelio (Jurbarko r.) dar 1919 m. išvykęs S. Liutkevičius turėjęs ne itin švorią praeitį, o Tverėčiuije taip pat nepasižymėjo autoritetu ir gerais darbais. J. Naviką gynė advokatas Z. Jasinskis. Teis-mas ats. redaktorių išteisino. Visas teismo išlaidas turėjo sumokėti Liutkevičius.

Toje pačioje informacijoje priminta, jog pernai policija sudarė bylas keliems Tverė-čiaus gyventojams už aukų rinkimą nuteis-toms Adutiškio lietuvaityms (žr. ankstesnį bylos aprašymą dėl „Viln. rytojaus“ 1930 m. vasario 1 d. Nr. 11). Adutiškio taikos teisė-jas nubaudė tuos asmenis po 40 zl, tačiau Lenkijos Aukščiausiasis teismas Varšuvoje šį sprendimą panaikino.

Naujas veikalas apie Mažosios (Prūsų) Lietuvos valstiečių praeitį

Atkelta iš 4 p.

1960 m. skaičiuota nukentėjusiems valstybės skirtina parama (buvusiems mažžemiams valstiečiams labai kukli).

Vakaruose pabėgėlių šeima gyveno 34 kv. m ploto būste, patirdami įvairių sunkumų. Senieji Butkeraičiai mirė 1961–1965 m., sulaukę 74-erių ir 77-erių metų amžiaus. Jų duklė Helenė smulkiai aprašė pasitraukimo iš Rytprūsų kelią, knygai pateikė išsaugotas senąsias šeimos nuotraukas, prieškarinio gyvenimo Sergūnuose vaizdus. Nuo 1945 m. okupuotame Karaliaučiaus krašte likusi Butkeraičių sodyba pokariu buvo visiškai sunaikinta.

Idomi ir knygoje smulkiai apibūdinta antrojo valstiečių ūkio istorija. Po Pirmojo pasaulinio karo parceliuojant Balupėnų dvarą, jo buvusiose valdose įsikūrė daug naujakurių. Vienas iš jų buvo Augustas Lesingas, atsikėlęs iš Gumbinės apskritys ir gavęs 17 ha žemės. Nuo 1932 m. ten jis statėsi naują sodybą, gavęs paskolų iš banko ir kt. Ši šeima taip pat išsaugojo nemažai senųjų dokumentų apie gyvenimą prieškarį ir karo metais.

Lesingų žemės sklypas buvęs šalia Šventišės upės ir Kubilių kaimo. Ten sukurtoje naujakurių gyvenvietėje įsikūrė 9 ūkininkai, valdę po 16–20 ha žemės. Su jais buvo sudaromos išsamos sutartys, kurių aštuonuose puslapiuose buvo detaliau apibūdintos naujakurių pareigos ir teisės. Draudėjai pateikdavo net 10 psl. apimties sutartis, kuriose buvo

labai smulkiai apibūdintos visos galimos aplinkybės ir kt.

Idomūs knygoje pateikti dokumentai apie žemių sausinimą, sutartis su vietos pie-nine (kur buvo nustatyta patiekiamo pieno kokybė ir kiekis). Pokariu Vakarų Vokietijoje pateikiant žinias apie pabėgėlių šeimą, buvo sudarytas išsamas turėto turto aprašas (laikyti gyvuliai, turėtas inventorių – nuo žemdirbiškų padargų iki dviračių ir siuvimo mašinos).

Visa tai papildė įvairių asmeninių dokumentų reprodukcijos, prieškarinės Balupėnų ir jų apylinkių nuotraukos. Knygoje taip pat publikuojami įvairių epochų planai ir žemėlapiai, unikalios 1944 m. vasaros aerofotonuotraukos, kuriose užfiksuota apylinkių būklė iki didžiųjų sugriovimų mūsų dienomis ir pokariu.

Knygos pradžioje pateikiamas dr. V. Rotės ilgamečių talkininkų sąrašas, liudijantis, kad išėivijoje atsidūrė nemažas būrys šviesuolių, sugebėjusių apibūdinti savojo suniokoto krašto praeitį.

Šiandien unikalūs dokumentai apie eilinių krašto valstiečių gyvenimą XX a. pirmojoje pusėje, juos papildantys išsami komentarai reikšmingai papildė ligšiolines mūsų žinias apie Mažosios Lietuvos kaimą ir jo žmones.

Literatūra

Rothe W., Keding H., Mildenerberger S. U. E., Salewski E., *Zur kleinbauerlichen Struktur in Preussich Litthauen (Reg. – Bezirk Gumbinnen)*, 1 Aufl., 2017.

Dėkojame

Remai Bartkienei ir Tautvydui Galiniui, skyrusiems finansinę paramą „Vorutos“ leidybai.

Redakcija

Dėl rašytojos Birutės MACKONYTĖS mirties reiškiamo nuoširdžių užuojautą šeimai ir artimiesiems.

„Vorutos“ redakcija

Sunkią netekties valandą nuoširdžiai užjaučiame Jurgitą Brasiūnaitę dėl mylimos mamos Aldonos VAITKEVIČIUTĖS-ŠINKEVIČIENĖS mirties.

Buvę bendraklasiai

Dėl istorikės, ilgametės „Mokslo“ leidyklos redaktorės, praeities Lietuvos asmenybių biografijų tyrinėtojos ir populiariuntojos, paskutinius gyvenimo dešimtmečius paskyrusios Palaimintojo Jurgio Matulaičio gyvenimo studijoms ir jo darbų sklaidai, dr. Genovaitės GUSTAITĖS mirties reiškiamo užuojautą šeimai ir artimiesiems.

„Vorutos“ redakcija

Apie desovietizaciją, J. Gabri-Paršaitį ir kitus dalykus

Atkelta iš 7 p.

mundas Oldakovskis anksčiau minėtame rašte nurodė, kad jo informatorius buvo susitikęs su žinomu lietuvių visuomenės veikėju Gabriu. Taip rašė Ignacui Matuševskiiui: „Gabrys pasakė man, bolševikai einamo mėnesio 15 dieną norėjo suorganizuoti bolševikinį perversmą Kaune. Jis buvo organizuotas bolševikinės pasiuntinybės atstovo Akselrodo. Keletas sumanytos misijos narių buvo areštuoti, o keletas kareivių iš pulko turėjusio sukilti, buvo sušaudyti. Namas, kuriame gyveno bolševikų misija, yra saugomas lietuvių kariuomenės, dėl galimų neramumų. Lietuvių direktorija, atrodo, taip buvo išsigančius incidentu, kad pasiūlė generolui Žukauskui įvesti karinę diktatūrą, tačiau generolas Žukauskas nesutiko, tvirtindamas, kad yra tik kariškis, o ne politikas, tačiau noriai bendraus su civiline valdžia. Tuo būdu direktoriaus pasiūlė Gabriui užimti diktatoriaus vietą. Jis su pasiūlymu sutiko. Vakar jis išvyko į Paryžių, kad susitiktų su prancūzų ir anglų val-

džiomis, bet pagrįdė su Berthelot [Bertelo F.] (iš kurio daugiausia tikėjosi Gabrys) ir pateiks lietuvių problemas ir savo diktatūrą atitinkamoje šviesoje. Gabrys, atrodo, yra linkęs bendrauti su mumis, tam tikriausiai turėjo reikšmės bolševikų užmačios nuversti valdžią.“²⁷ Iš Lietuvos spaudos pranešimų aiškėja, kad lietuvių bijojo ir bolševikinio perversmo, ir po neramumų galimai seksiančios Lenkijos intervencijos. Padėtis buvo nepavydėtina. Iš esamos situacijos tik J. Gabrys ieškojo sau naudos: tai jo sandėriai su Kapsuku, tai siekimas valdžios pasinaudojant Akselrodo maištu, tai kontaktai su lenkais. Rodos, kad kažkokios jėgos, sudariusios sąlygas jam išvykti iš Rusijos imperijos po 1905 m., ji ir toliau globoja, siekdamas iškelti į valdžios zenitą Lietuvoje. Matyt, neatsitiktinai J. Gabrys nuo 1926 m. neturėjo jokio posto, o ir po karo jo pareiškimai buvo kontroversiški. Kai 1940 m. A. Smetona, su savo palyda pabėgęs nuo sovietų, atvyko į Šveicariją svarstyti Lietuvos reikalų, su J. Gabriu nesusitiko. „Vakarajai aukos ir rytoj,

ir poryt, ir po daugelio metų, – sakė Gabrys, – ir jokia politika neišgelbės Lietuvos, nes Lietuva per maža.“ Ši mintis, anot Alfonso Eidinto, ji ir pražudė 1949 m. Jis visiškai metė savo politinę veiklą²⁸. Konfliktas su VLIK'u parodė, kad J. Gabrio laikas jau praėjo. Laurynas Jonušas-kas savo straipsnyje „S. Lozoraičio ir VLIK'o santykiai 1946–1947 m.“, rašė: „1946 m. rudenį, prieš sudarant vyriausybės funkcijas vykdančią organą (Vykdromąją tarybą), VLIK'ui nerimą sukėlė dar iki 1918 m. valstybės atkūrimo priešaušryje aktyviai dirbusio lietuvių darba P. Gabrio veikla. Šis veikėjas dangstėsi neegzistuojančio Baltijos valstybių išlaisvinimo komiteto (BVIK'o) pirmininko Tautino vardu. Jis parengė pareiškimus S. Lozoraičio ir VLIK'o adresu, kuriuose grasino demaskuoti vykdomąjį organą kaip „fašistinę organizaciją“ ir reikalavo VLIK'o veiklą derinti ne su S. Lozoraičiu, o su BVIK'u. Į avantiūrizmą linkusio P. Gabrio šantažas bei destruktivūs pareiškimai galėjo dezorientuoti tiek vyriausybės, prie kurių buvo

akredituoti pasiuntiniai, tiek visą lietuvių išėiviją. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius laiškė dr. J. Šauliui apie P. Gabri rašė: „Ar iš proto kraustosi, ar iš tikrųjų stojo Maskvos tarnybon. Ar nebūtų kokių priemonių ji įstatyti į padorų veikimą? O gal tuo ar kitu būdu nutildyti?“ Tikėtina, kad P. Gabrys, išskyrus ultimatyvius pareiškimus, toliau žengti nedrįso.“²⁹

Gal Alfonsui Eidintui tautos atgimimo pradžioje ir atrodė, kas mažai tikėtina, kad J. Gabrys metė politinę veiklą ir metė darbus, – tiesiog jis buvo išleistas į pensiją ir nutrauktas finansavimas iš Maskvos...

²⁶ Butkus Z., „Pirmasis sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis–1921 m. kovas)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996, p. 120–136.

²⁷ Prieiga per internetą – <<http://www.pilsudski.org/archiwa/skan.php?nrar=701&fondpath=701-002&folderpath=701-002-037&pic=701-002-037-242.jpg>>.

²⁸ Eidintas A., *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 284.

²⁹ Prieiga per internetą – <<http://genocid.lt/Leidyba/7/laury-nas77.htm>>.

Pabaiga

Muziejus laikraštyje Nr. 15 (485)

G. Kazimierėno paveikslas „Nukryžijavimas“

Kristaus mirtis ant kryžiaus – svarbiausia krikščionių dailės tema. Ankstyvosios krikščionybės laikais šio siužeto vengeta, Nukryžijavimas vaizduotas simboliškai. Mums įprasta Nukryžijavimo forma žinoma nuo VI a. Jau tais laikais vaizduoti dauguma Naujajame Testamente minimų asmenų. XI a. pasirodė naujas variantas – kančios išsekintas kūnas su nusvirusia ant peties galva, truputį vėliau galva pradėta vainikuoti erškėčių vainiku.

2016 m. spalio 17 d. buvusio dominikonų vienuolyno koplyčioje Trakų pusiasalio pilyje pristatytas tapytojo Giedriaus Kazimierėno paveikslas *Nukryžijavimas*. „Nukryžijavimas – viena sudėtingiausių temų, reikalaujanti iš dailininko maksimalių jėgų, nepaprastos atsakomybės ir didžiulės rizikos, – mintimis dalinosi profesorius Giedrius Kazimierėnas. – Šio motyvo negalima sukompromituoti laikinos konjunktūros, paviršutini-

niškos mados, primityvaus mąstymo komercijos, išorinių efektų kategorijomis. Nukryžijavimo tema mums reikšminga ne vien teologine prasme, bet ir daugybe universalių filosofinių, bendražmogiškų reikšmių. Tai tarsi pasaulio žmogiškosios egzistencijos būties verdiktas – Vardan ko? Motyvas reikalauja ne tik dailininko, bet ir žiūrovo sudėtingo dvasinio darbo, susimąstymo, savianalizės – tikros, skausmingos. Gyvename kritiniu laikotarpiu – Europos civilizacijos dvasinės krizės laikotarpiu. Įdomu, ar XXI amžiaus žmogui, žiūrovui Nukryžijavimo tema dar ką nors reiškia, ar dar gali jaudinti, raginti susimąstymą?“

Paveikslas yra įspūdingų matmenų – 200 x 280 cm, o jo tematika puikiai tinka Sakralinio meno ekspozicijai. Originalius ažuolinius rėmus paveiks-lui išdrožė ir paausavo muziejaus restauratorius Virginijus Stančikas.

Giedrius Kazimierėnas gimė 1948

Paveikslas. Nukryžijavimas. Vilnius, 2016 m. Dail. G. Kazimierėnas. A. Valužio nuotr.

m. vasario 13 d. Švenčionių raj. Teberišės kaime.

1966 m. baigė Švenčionių vidurinę mokyklą, 1972 m. – Vilnius dailės institutą (dab. Vilniaus dailės akademi-

ją). 1988–1995 m. dirbo Vilnius dailės akademijos dailės pedagogikos katedros vedėju pareigose, nuo 1991 metų – docentas, nuo 2007 metų – profesorius. 2002–2003 m. buvo LR Kultūros

ministerijos viceministru. Šiuo metu dėsto tapybą Vilniaus dailės akademijos architektūros ir interjero katedrų studentams.

Pastarąjį dešimtmetį tapytojas Giedrius Kazimierėnas gilina į Lietuvos istoriją, yra nutapęs daugiau nei dešimt didelio formato kompozicijų. Autorius renka istorinius motyvus, kurie ne tik lėmė valstybės likimą, bet ir netikėtai skleidžiasi atsikartojančiomis paralelėmis jau esamajame laike, šiuolaikinio žmogaus situacijose.

Trakų istorijos muziejus be aprašomojo paveikslų ekspozuoja Trakų salos pilyje ir Medininkų pilyje dar du dailininko kūrinius: *Vytautas laukiantis karūnos ir Žalgiris. Dies Irae (Rūstybės diena)*.

Rinkinių apskaitos ir saugojimo skyriaus vedėja Irena Senulienė

Ekspонатus pamatysite „Sakralinio meno“ ekspozicijoje, Kęstučio g. 4, Trakuose, Pusiasalio pilies teritorijoje buvusio Dominikonų vienuolyno koplyčioje. Darbo laikas: 10-18, trečiadienis-sekmadienis.

Voruta® Visos prekių ženklų teisės saugomos 9 771392 067018	Prenumeratos indeksai 0135, 0136	Redakcinė kolegija: Dr. Arūnas Bubnys, prof. habil. dr. Alvydas Butkus, habil. dr. Kazimieras Garša, Vytautas Gocentas, archit. Dainora Juchnevičiūtė-Vaivadienė, Viktoras Jencius, dr. Napoleonas Kitkauskas, doc. dr. Vladas Terleckas, akad. prof. habil. dr. Antanas Tyla, doc. dr. Dalia Urbanavičienė, dr. Aldona Vasiliauskienė, akad. prof. habil. dr. Zigmantas Zinkevičius, Algirdas Zemaitaitis, Juozas Vercinkevičius (vyr. redaktorius). © Voruta, 2017. Visa medžiaga (rašiniai, pateikta laikraštyje „Voruta“, yra VŠĮ „Vorutos“ fondas (įmonės kodas 181392738, PVM mokėtojo kodas LT813927314) nuosavybė. Laikraščio straipsnius kopijuojant ar platinant būtina nuoroda.	Kitas numeris išeis 2017 m. rugsėjo 30 d. Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas remia projektą Lietuvos valstybės kūrėjai – Vasario 16-osios akto signatarai. Laiškas: „Voruta“, Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai, LIETUVA. Tel./faks. (8 528) 51 266, El. paštas: vorutosfondas@voruta.lt, voruta@voruta.lt, vorutosfondas@gmail.com Interneto svetainė www.voruta.lt. Redakcija: Vyr. redaktorius Juozas Vercinkevičius (el. p. vorutosfondas@voruta.lt, vorutosfondas@gmail.com, tel. 8 605 11 117), Irma Stadalnykaitė (redaktorė, 8 603 11 117), Jolanta Zakarevičiūtė (istorija, publicistika), Jurgita Jakienė (dizainerė, el. p. leidykla@voruta.lt, 8 603 11 117), Stanislava Žuravskė (būhalterė, tel. (8 603) 11 117, tel./faks. (8 528) 51 266, el. p. buhalterija@voruta.lt), Aleksandras Adamavičius (etninės žemės), Aušra Virvicienė (publicistika, el. p. avirviciene@voruta.lt), Jonas Česnavičius (fotografija), Vytautas Valentinas Česnulis (bažnyčios istorija), Evelina Kislych-Šochienė (publicistika), Martynas Buivys (internetas).